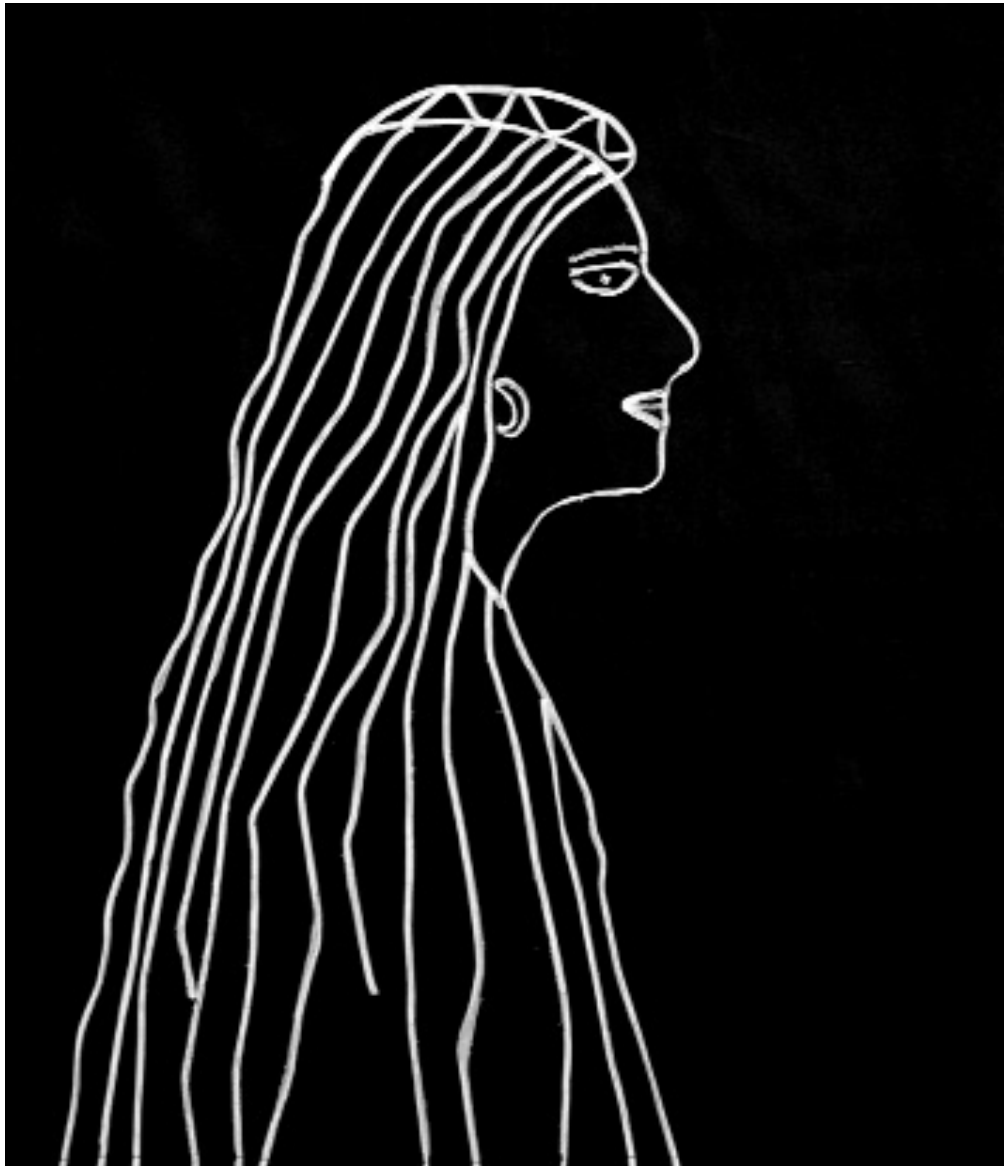
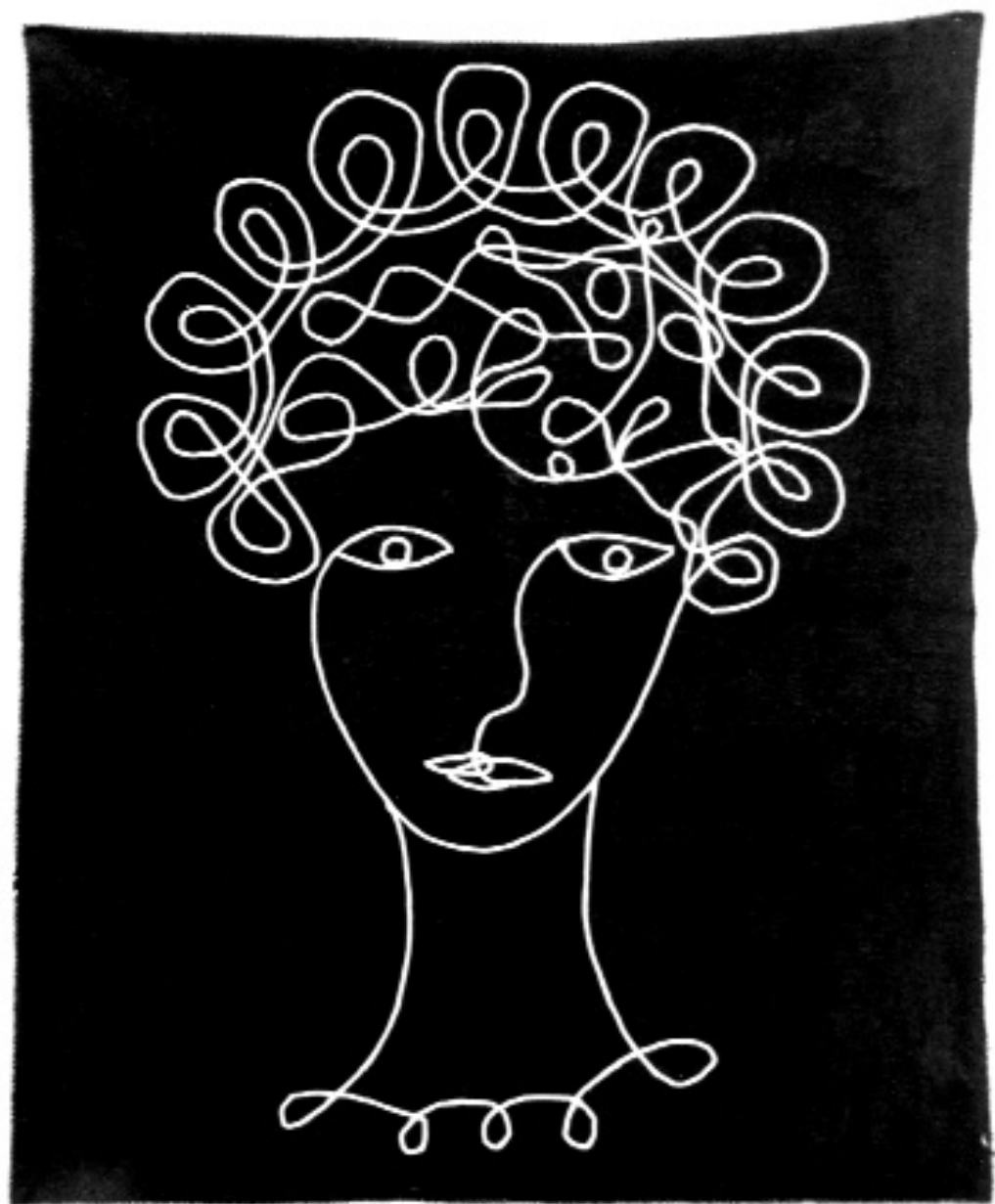
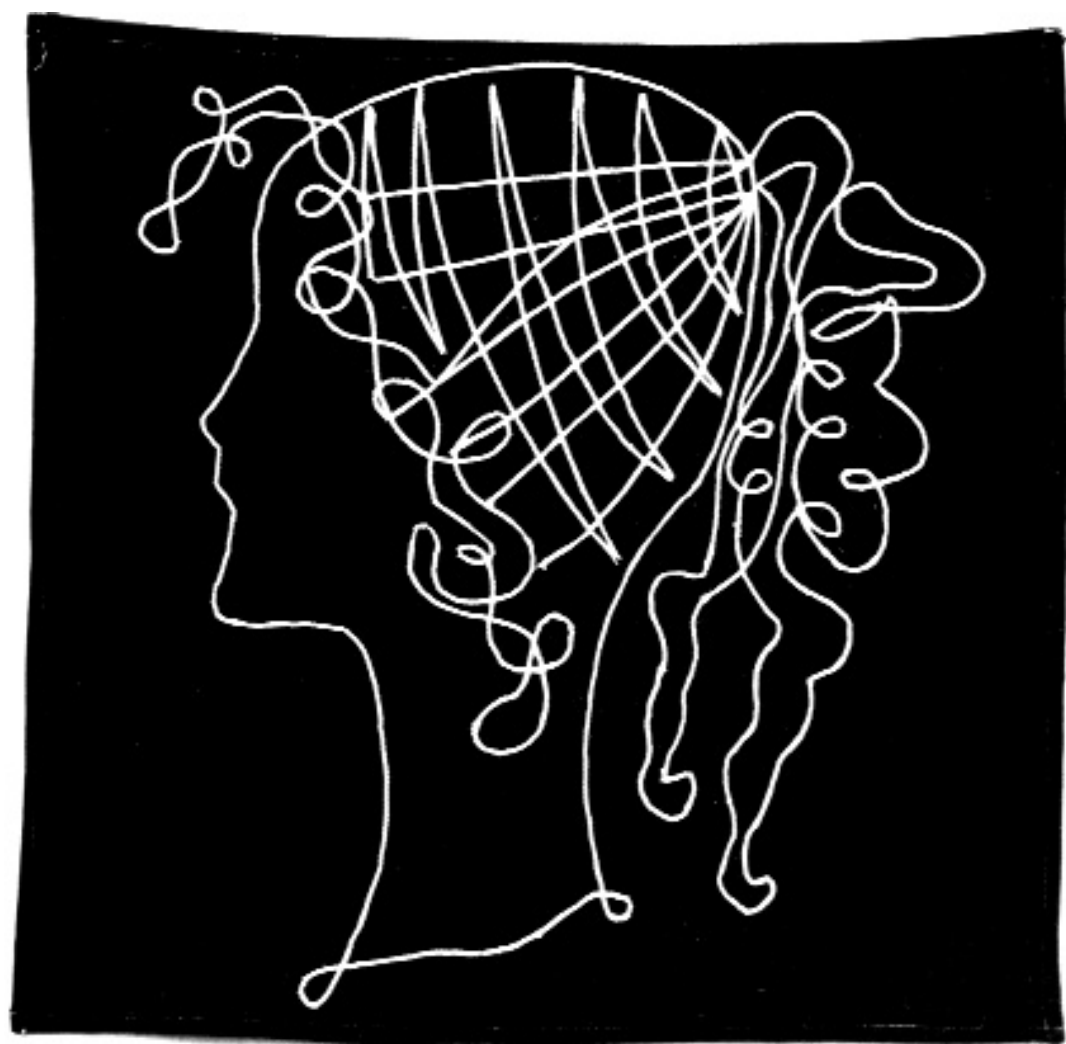

— Obsah

Úvod	7
Michael Beníšek Ke kořenům slova ROM	9
Peter Wagner Gronemeyerovy přetisky raných německých pramenů o Romech	29
Jozef Drenko Juraj Ihnátka (1840-1885) – priekopník romistiky na Slovensku	59
Otíbor Nečas Autentická výpověď o cikánské třídě ve Starém městě	68
Emmanuel Filhol Dopisy Romů internovaných ve Francii během dvou světových válek	72
Adam Bartosz Jerzy Ficowski – Sownakuno (1924-2006)	90
Margita Wagner Příklady dobré praxe ve výuce o holocaustu Židů – Inspirace pro výuku holocaustu Romů	96
Andrej Giňa	120

Karin Morávková-Kvapilová Extrakt z bakalářské práce „Ján Slepčík-Ačo: hudební život“	134
Karolína Ryvolová Ohlédnutí za vývojem romského výtvarného umění	148
Svetislav Kostić Jmenné složeniny a víceslovná pojmenování v sanskrtu, hindštině a romštině	152
Recenze / Anotace / Informace	171

Ilustrace na přesádkách:

strana 1:

Hlava ženy III. 2000. Výšivka žlutou nití na červeném dyftýnu.
Fond výtvarného umění MRK. Foto: MRK, M. Kucharičová.

strana 2:

Hlava ženy IV. 2000. Výšivka na červeném dyftýnu.
Fond výtvarného umění MRK. Foto: MRK, M. Kucharičová.

strana 3:

Hlava ženy 1. Kol. 1990. Aplikace stuhy na dyftýnu.
Fond výtvarného umění MRK. Foto: MRK, M. Kucharičová.

strana 4:

Hlava ženy 1I. Kol 1990. Aplikace stuhy na dyftýnu.
Fond výtvarného umění MRK. Foto: MRK, M. Kucharičová.

(viz článek na str. 148)

— Psané prameny

Věříme, že jste ještě nedostudovali předchozí číslo¹, ve kterém jsme se snažili prezentovat průřezový pohled na díla a život předloni zemřelé romistky Mileny Hübschmannové, jak se jeví s poměrně krátkým odstupem. Na to, abychom tuto událost i strávili, čas zdaleka ještě nedozrál. Zatím se můžeme pokoušet kráčet dál a doplňovat další mezery ve vědění o Romech. I tak se budeme k jejímu dílu nadále vracet. Ve všech oblastech zanechala nit, na kterou je třeba navazovat. Průkopnické byly nejen výsledky jejích prací, ale i její metody. Po celou dobu vycházela vždy z informací přímo od Romů. Tím byly dány i technické podmínky poznání. Svá pozorování a závěry opírala přirozeně o ústní výpovědi, poněvadž psaných informací přímo od Romů stále není mnoho.

V tomto ohledu se toto číslo mírně liší od předchozích, protože většina příspěvků je z oblasti historického bádání, a tudíž více z nich vychází právě ze psaných pramenů. Nejde o programovou, trvalou změnu, ale jen o jakýsi experiment, během kterého vybízíme k zamýšlení nad tím, v čem nám mohou různé druhy zdrojů posloužit, a v čem nás mohou naopak svést na scestí.

Na jedné straně platí, že pro starší období nemáme jinou volbu než využít písemné prameny. Individuální paměť zanikla, přímé archivování ústních záznamů má své počátky až koncem 19. století, a kdokoli něco zjišťoval o době dřívější, odvolával se na dokumenty psané. Navíc zápisy týkající se Romů odkazovaly jen na další psané texty, na výroky Neromů o nich a jen výjimečně na sdělení Romů samotných. Na druhé straně však pozorujeme, že rozdíl mezi psaným a ústně podaným se v určitém smyslu stírá. Informace byly například dlouho uchovávané štafetovým stylem v řetězu paměti jedinců, než vykrystalizovaly do psané podoby. Tím přirozeně došlo ke zkreslení a záznamy se notně lišily od původních událostí a přestaly mít charakter bezprostředních svědectví. Ani informace zaznamenané a dále předávané písemnou formou však neunikly obdobnému procesu subjektivní, a tedy různě věrné či volné interpretace. I u nich tedy do-

1 Na tomto místě bychom se chtěli omluvit za naše opomenutí: Rozhovor s Hildou Pášovou přeložila z romštiny Eliška Vranová.

cháží postupem času k deformaci. Toto zjištění je v případě písemných pramenů o to závažnější, oč si na rozdíl od ústních zdrojů udržují větší prestiž „černého na bílém“. Docházíme tak znovu k poznání, že oba způsoby předávání informací jsou koneckonců výsledky lidské činnosti.

Ze všech historických článků tohoto čísla pouze jeden analyzuje písemné prameny pocházející přímo od Romů, konkrétně jsou jimi dopisy Romů z internačních táborů ve Francii. Vzhledem k okolnostem, za kterých vznikly, obsahují málo toho, co by bylo pro Romy specifické. Místy velice úřední a uhlazený styl připouští myšlenku, že dopisy sepsali prostředníci, což zase rozostřuje hranici mezi psaným a mluveným projevem. V jiném příspěvku se věnujeme explicitně také obtížím, které doprovázejí práci s psanými texty. Jde o publikaci Reimera Gronemeyera, který sestavil nejstarší prameny, zapsané v Německu v prvních dvou staletích po příchodu Romů do regionu.

Jednotlivé příspěvky tohoto čísla nás tedy provedou historií Romů, a to od dob předevropských až do současnosti. Začínáme v Indii, kde je dodnes uchován klíč k tajemství etymologie slova „rom“, a posuneme se na půdu střední Evropy k záznamům o Romech v raných německých pramenech. Dále se posuneme k práci slovenského romisty 19. století Juraje Ihnátky, a přes záznamy o jedné prvorepublikové romské třídě na Moravě se dostaneme k vrcholu pronásledování, k romskému holocaustu, tenkrát z pohledu internovaných. K poválečné historii patří nerozlučně polská romská spisovatelka Papusza, jejíž objevitel a překladatel Jerzy Ficowski letos zemřel.

Český, resp. slovenský romský spisovatel Andrej Giňa letos slavil své sedmdesátiny, k jeho jubileu a blížícím se dalším narozeninám mu srdečně blahopřejeme. Svě zásluhy ve světě tvůrčí kultury mají i výtvarníci zastoupení v katalogu vydaném Muzeem romské kultury a kytarista Ján Slepčík.

Závěrem historického putování se otevírá otázka, jak jinak předávat informace, ale i etické postoje, dál dalším generacím. Jedním dílčím úkolem v této složité otázce se zabývá článek věnovaný vzdělávání o romském holocaustu. Jelikož toto téma je z pedagogického hlediska zatím zpracováno spíše jen okrajově, příspěvek zahrnuje také inspirativní informace o tom, jaké nástroje existují pro vzdělávání o holocaustu židovském.

Za redakci PW, HS

— Ke kořenům slova *ROM*

Výraz *rom* je ve většině romských dialektů nejběžnějším sebeidentifikačním prostředkem jejich mluvčích. Přesto toto etnonymum zůstávalo dlouho do 20. století do romštiny nezasvěceným Evropanům neznámé. Ve styku s většinovou populací se Romové po staletí prezentovali výhradně termíny běžnými v místních jazycích, jako je např. české *cikán* či anglické *gypsy*, a tak jako romština sloužila k dorozumívání pouze mezi Romy, bylo i užití jejich vlastního etnonyma omezeno jen na vnitřní komunikaci probíhající v romštině. Teprve v několika posledních desetiletích bylo romské *rom* přejato do jiných jazyků, aby se stalo jednotným označením Romů na světě ve všech jazycích. Za zlomový je zde považován zvláště rok 1971, kdy se konal první mezinárodní kongres Romů deklarující zájem označovat Romy etnonymem jejich vlastního jazyka. Potřeba nahradit slova jako *Cikán* výrazem *Rom* přitom nevzniká jen z důvodu pejorativní konotace prvně zmiňovaného. Slova *cikán* – *cikánský* (a zvláště pak angl. *gypsy*) se časem stala sociálním označením různých populací a jejich jazyků v Evropě, Asii i Africe, a to často jen na základě vnějších znaků, které tyto populace mohly částečně sdílet, přestože svým původem, jazykem, etnicitou spolu nesouvisely.¹ Slova *Rom* – *romský* naproti tomu nesou jasný význam omezený na konkrétní historicky vzniklé společenství lidí spjaté primárně jednotným (a až sekundárně dialektně diferencovaným) jazykem – romštinou.

Předpokládat lze původní sdílení etnonyma *rom* všemi romskými společenstvími – mluvčími romských dialektů. Jeho ztráta obvykle doprovází až jazykovou směnu těch skupin, které svůj etnický jazyk zapomněly (např. ve Španělsku, částečně Maďarsku). Některé jazykově asimilované skupiny Romů si však část původního lexika uchovávají i v gramatické struktuře nově přijatého jazyka. Takové dialekty se v romistice označují jako „pararomštiny“, přičemž mluvčí těchto pararomštin někdy dál označují svůj etnolekt derivátem slova *rom*.²

1 Ve světě žijí „cikáni“, kteří s Romy nemají vůbec nic společného. Např. na Šrí Lance se vyskytuje kasta sinhalské společnosti – rodijové – známá jako „cejlonští cikáni“, v Indonésii žijí „mořští cikáni“ Bajové, plejáda „cikánských“ skupin žije v Indii. Grierson (1922) popisuje „cikánské“ jazyky Indie romštině často zcela nepříbuzné.

2 Srov. např. název baskické pararomštiny *errumantxela* či sebeoznačení anglických Romů *romaničel* < *romani* „romská“ + femininum *čhel* „rodina, kmen, lid“ (srov. Mānušs et al. 1997: 43) a jejich jazyka *romani jib* (< *romani čhib* „romský jazyk“, Matras 2002: 243).

O romsky mluvících komunitách, které se slovem *rom* nenazývají, padne zmínka v dalším textu.

Protože si na základě jasných faktů, jimiž se zabývá i toto pojednání, můžeme být jisti nepřetržitou tradicí etnonyma *rom* jdoucí zpět daleko do indické minulosti, je toto jméno rozhodně jednou z nejdůležitějších stop na cestě objevování původu Romů. Zatímco romský jazyk jakožto člen skupiny indoárijských jazyků nám prokázal indický původ jazyka a fyzická antropologie i jeho mluvčích, vlastní etnonymum nám za pomoci znalosti dalších souvislostí může napovědět mnohé o etnosociálním původu Romů, o jejich příbuznosti k té či oné hinduistické kastě, ba i o jejich minulosti samotné. Předpokladem pro zpracování těchto okruhů je zprvu velmi důkladná hloubková etymologická analýza etnonyma. Právě ta je cílem tohoto pojednání, jež tak může představovat jakýsi úvod k dalším možným úvahám.

1. Etymologie slova rom

Již více než celé jedno století je mezi romisty i indology přijímán původ slova *rom* v novoin-
dickém pojmenování *dom*, které navazuje na kastovní označení doložené v sanskrtských tex-
tech *ḍomba-*.³ Prvním, kdo zprvu jen naznačil možnou souvislost těchto slov, byl německý
sanskrtista Hermann Brockhaus v dopise datovaném dnem 16. července 1841 indoeuropei-
stovi Augustu Friedrichu Pottovi. Pott příslušnou pasáž dopisu ocitoval v prvním dílu své
práce *Die Zigeuner in Europa und Asien* ([1844], reedice 1964: 42). Po četných diskusích
zvláště na stránkách *Journal of the Gypsy Lore Society* byla tato etymologická spojitost přijata
většinou seriózních badatelů ve 20. století a pod číslem 5570 uvedena i v autoritativním srovná-
vacím slovníku indoárijských jazyků Sira Ralphi L. Turnera známém pod zkratkou CDIAL,
který je dosud nejvelkolepějším dílem historicko-srovnávací lingvistiky indoárijských jazyků
(Turner 1962 – 1966)⁴.

Indické kastovní jméno (džátinymum) *dom*, které má v různých částech severní Indie
i své nářeční varianty (*ḍum*, *ḍomb*, *ḍumb*, popř. i sufixované *dom-rā*, *ḍum-nā* aj.), označuje roz-

3 V česky psané romistické literatuře (např. Hanzal 2004: 16 či Nečas 2005: 13) koluje nesprávné tvrzení, že
slovo *dom* je sanskrtský výraz. V sanskrtu má však toto slovo výhradně podobu *ḍomba-*.

4 V CDIAL mají všechna etymologicky příbuzná slova v různých indoárijských jazycích přiřazeno jedno
číslo a pod tímto číslem jsou vedle sebe uvedena. V záhlaví každého čísla je nejprve staroindický tvar (buď
rekonstruovaný anebo doložený v sanskrtu popř. védštině), od kterého lze všechna tato slova odvodit, potom
následují jednotliví vývojoví pokračovatelé (včetně významů) – nejprve ze stredoindických jazyků, pak
z romštiny, domárštiny a lomavrenštiny, dardských jazyků, přes sindhštinu, paňdžábštinu, hindštinu a dal-
ších až po jazyk divehi na Maledivských ostrovech.

ptýlené společenství příbuzných kast obývajících rozsáhlou oblast od Hindúkuše a Karákóramu daleko na severozápadě indického subkontinentu až po Urísu a Ásám na východě. Členové těchto kast obvykle mluví jazykem toho kraje, ve kterém se dlouhodobě pohybují, jen v Hunze na severu Pákistánu mluví vlastním jazykem *ḍumāki* a nikoliv neindoevropským jazykem svých sousedů *burušaskí* (Lorimer 1939). Přehlednou monografii o současných dómech⁵ v Indické republice podal Briggs (1953). Existuje řada sociokulturních podobností mezi Romy a dómy, z nichž ty nejviditelnější panují v téměř totožné tradiční profesní struktuře. Dómové jsou nejčastěji asociováni s hudbou a provozováním hudebních a tanečních vystoupení, řada dómských skupin se dále věnuje službám pro jiné kasty, košíkářství, výrobě různých předmětů, léčitelsví atd. Již zmínění dómové v Hunze jsou hudebníci a kováři, podobně jako byli předváleční usedlí Romové na Slovensku, přičemž práce s kovem se vůbec zdá být typická pro dómy v podhorských oblastech západního Himálaje (ve státech Uttarāñčal, Himáčalpradeš, Džammú a Kašmír a přilehlých oblastech Pákistánu). Vedle tradiční profesní struktury lze podobnosti najít také v určitých zvyklostech a náboženských představách, které dómové sdílejí s některými romskými skupinami (např. zvyk kupování nevěst, pohřbívání do země, víra a bázeň spojovaná s duchy zemřelých – muly apod. srov. Brown 1928). Velmi často se jedná o zvyky, které rozhodně nejsou typické pro většinu ostatních hinduistických kast. Sociokulturní paralely tak v podstatě stvrzují příbuznost obou společenství naznačenou etymologickou souvislostí jejich vlastních pojmenování.

V západní Asii a severní Africe žijí některé tradičně itinerantní skupiny indického původu, jejichž vlastní etnonymum má podobu *dōm* (pl. *dōme*). Jejich původní etnický jazyk domárština, nejlépe popsany na základě dialektu kočovných kovářů Palestiny, je stejně jako romština indoárijským jazykem (Macalister 1914, Matras 1999). Na Kavkaze zase žije etnická skupina Lomů (*lom*), mezi Armény známí jako *Boša*, jejichž jazyk nazvaný lomavrenština je zachycen již jen jako dialekt respektive etnolekt arménštiny charakterizovaný množstvím nearménských slov, jež mají indoárijské etymologie (Finck 1907, Lehmann-Haupt 1928). Tyto populace s evropskými Romy sdílejí řadu společných kulturních i sociálních rysů (nomádství spojené s nabízením určitého zboží či služeb, podobné zvyklosti, totožné tradiční profese...) a není pochyb o tom, že jejich indiští předci sdíleli společnou kastovní identitu.

⁵ Rozepisují-li se o dómeh/dómbech jako skupině, používám počestěný tvar bez označení retroflexního konsonantu (tečky pod d). Takto počestěný tvar si však naopak žádá označovat dlouhou kvantitu samohlásky ó. V původní transliteraci (*ḍoml/ ḍomba-*) označení délky chybí, protože v sanskrtu i většině novindických jazyků (např. hindštině) je hláska *o* vždycky dlouhá, a jelikož postrádá krátký protiklad, značení délky v odborném přepisu se neuzivá. Pomlčka bezprostředně za slovem (např. *ḍomba-*) označuje kmenovou podobu slova (nominativ singuláru zní v sanskrtu *ḍombaḥ*, prákrtu *ḍombo* apod.).

Z tohoto pohledu jsou i jejich vlastní etnonyma *rom*, *dōm* a *lom* zřetelně potomky indického *dom*. Různé iniciální konsonanty reflektují odlišný vývoj původní znělé retroflexní okluzivy v romštině, domárštině a lomavrenštině.

Právě souvislost romského *rom* s autoetnonymy těchto asijských populací přehlíželi odpírači vývoje slova *rom* z kastovního jména *dom*. Asi největší popularitě se v minulosti těšil názor, že romské *rom* vychází z řeckého *romaioi* („Římané“), jakým se nazývali řečtí obyvatelé Byzance. Tyto představy se opírají zvláště o článek Alberta Thomase Sinclaire z roku 1909. Právě on argumentoval slovy, že s označením *rom* se identifikují pouze evropští Cikáni, jejichž předci procházeli a i nějaký čas pobýli na území Byzantské říše. Názor o původu romského *rom* z řeckého *romaioi* ve skutečnosti vyvolává řadu otázek, spíš než aby dával odpovědi. Asi největší otázkou by bylo, proč by Romové svoje etnokulturní bytí včetně např. vlastního jazyka začali právě ve vlastním jazyce označovat jménem, které neslo význam širšího politického celku a navíc bylo spojeno s obyvatelstvem jiného etnika a jazyka (Řeky). V takovém případě by bylo už mnohem pravděpodobnější, že by se Romové jako „Římané“ (tj. obyvatelé Byzance) hrdě představovali místnímu obyvatelstvu v Evropě po svém odchodu z Balkánu, ale ani tento jev není nikde doložen. Spojitost s řeckým slovem lze spolehlivě vyvrátit i lingvisticky (oikoklitická povaha slova *rom*, rekonstruovaná retroflexní vibranta na počátku slova v rané – byzantské – romštině, podoba derivovaného feminina, druhotná sémantika atd. – k tomu viz následující text).

Průkazným znakem etymologické souvislosti romského *rom* a novoinického *dom* je pravidelná hlásková korespondence, která oba lexémy charakterizuje. Na počátku slova *dom* stojí retroflexní neboli cerebrální souhláska v transliteraci značená tečkou pod písmenem. Retroflexní konsonanty jsou příznačným rysem jazyků indického jazykového svazu a obvykle i jedním z typických rozpoznávacích znaků kteréhokoliv indického jazyka. Běžným evropským uším často znějí jako „legračně vyslovované“ alveoláry (alveodentály), ve většině indických jazyků stojí ve fonologické opozici vůči rovněž přítomným alveolárám. Konsonanty se vyslovují obrácenou špičkou jazyka, jež se dotýká tvrdého patra. Mimo Indii se v tak čisté podobě a tak hojně zpravidla nevyskytují. Romština pod vlivem kontaktních jazyků fonetickou kvalitou všech cerebrál změnila, přičemž původní retroflexní okluzivy *ṭ*, *ṭh*, *ḍ*, *ḍh* v ní splynuly v jednu vibrantu *r*. Některé romské dialekty přitom dodnes rozeznávají dvojí vibrantu: vedle běžného alveolárního *r* také vibrantu vyslovovanou uvulárně (kalderaština) či dlouze popř. zdvojeně (gurbetština, západ severocentrálních dialektů, jihoitalské dialekty) (Matras 2002: 50–51). Tato vibranta se v těchto dialektech vyskytuje právě ve slově *rom* (tedy např. *rrom*), přičemž ze srovnání dalších slov s jejich indoárijskými kognáty jednoznačně vyplývá, že toto

rr je střídnicí původních retroflexních okluziv (srov. Gilliath-Smith 1910–11: 292–6, Matras 2002: 36–37). Dnešní historicko-srovnávací lingvistická romistika proto předpokládá existenci dvojí vibranty *i* v rekonstruované fonologické struktuře rané romštiny (*Early Romani*) – období, jež těsně předcházelo rozpadu na jednotlivé dialekty:

**r*, které bylo pokračováním neretroflexního indoárijského *r* – např. ve slově **rovel* „pláče“ < sti. *rodati* (CDIAL 10840),

**ř* z původních retroflexních okluziv (prokazatelně z *ḍ-*, *-ṭṭ-*, *-ḍḍb-* a okluzivy v klastru *-ṇḍ-*; Matras 2002: 36, 50.) – např. ve slově **řoj* „lžíce“ < stři. *ḍoa-*, srov. hin. *ḍoi* (CDIAL 5573).⁶

Protože toto **ř* je na základě situace ve výše zmiňovaných dialektech třeba rekonstruovat i ve slově **řom*, retroflex musel být jeho iniciálním konsonantem, a to už samo o sobě anticipuje výchozí podobu **ḍom*. Splynutí obou vibrant v jeden foném je záležitostí až následného vývoje v jednotlivých dialektech.

Druhý konsonantní rys slova *rom*, který by měl poutat naši pozornost, je labiální nazála *m*. Ta je v původních (indoárijských) romských slovech v jiné než iniciální pozici většinou pokračováním středoindické intervokálníké gemináty (zdvojeného konsonantu) *-mm-*. Tato gemináta obvykle sama o sobě vznikla asimilací nějaké starší konsonantní skupiny, jež obsahovala labiální nazálu. V romštině tento vývoj dokládají slova jako *kham* („slunce“) < stři. *ghamma-* < sti. *gharma-* „horko, žár“ či *čumi* („polibek“)⁷ < stři. **čumma-* < sti. *čumba-*. Romština sdílí vývoj *-mm-* > *-m-* s téměř všemi novoindickými jazyky včetně hindštiny (srov. např. hin. *kām* „práce“ < stři. *kamma-* < sti. *karma* „čin“; zatímco *kām* ve významu „láska“ je sanskrtskou přejímkou ← skt. *kāma-* „touha“). Jedná se zřetelně o ranou novoindicskou změnu, která následovala po apabhramšové ztrátě okluze původní jednoduché labionazály (srov. sti. *grāma-* > stři. *gāma-* > rom. *gav* „vesnice“; sti. i stři. *hima-* > rom. *jiv* „sníh“; sti. i stři. *dhūma-* > rom. *thuv* „kouř, dým“ apod.).⁸

6 Skutečnou fonetickou kvalitu raněromského **ř* dnes již těžko zjistíme, ale podle Matrase se ještě mohlo jednat o retroflex (Matras 2002: 50). Grafém *ř* je konvenční označení, které zde nemá vyjadřovat podobnost této hlásky s českým *ř*.

7 V severocentrálních dialektech je lexém *čumi* doložen již jen jako součást verbonominálního kompozita *čumi-del* „políbit“ pův. dosl. „dát polibek“.

8 Druhým zdrojem romského *-m-* je středoindická aspirovaná nazála *-mb-* (rom. *ame* „my“ < stři. *ambe* < sti. *asme*).

Čistě z těchto skutečností plyne, že novoindičké džátinymum *dom* by mělo navazovat na starší nedoložené **domma-*. V sanskrtu se objevuje slovo *ḍomba-*, které odkazuje ke konkrétní kastě hudebníků, jež zaujímá podobné společenské postavení jako dnešní dómové v Indii. Konsonantní skupina *-mb-* přitom měla v historickém vývoji indoárijských jazyků vždy tendenci se asimilovat v geminátu *-mm-*. Vývoj *ḍomba-* > **ḍomma-* > *dom* > **rom* > *rom* je tedy nezpochybnitelný.⁹

Etymon *rom* funguje i jako základ, od kterého lze derivovat další slova, jež označují různé aspekty romského bytí – femininum *Rom-ñi* „Romka“ (srov. hin. *ḍomni*), adjektivum *rom-an-o* „romský“ (např. *romañi čhib* „romský jazyk“), adverbium *rom-an-es* „romsky“, abstraktum *rom-īpen* „romství, souhrn romských tradic“ atd. Ve všech těchto případech se uplatňují derivační sufixy indoárijského původu.

V romštině se však autoetnonymum používá i v jiném významu. Maskulinum *rom* vedle příslušníka romské komunity zároveň označuje manžela, femininum *romñi* pak manželku. Tento význam je společný většině romských dialektů na světě, a tudíž musí být také dědictvím doby před předpokládaným rozpadem rané romštiny.

Někdo by se proto mohl uchýlovat k názoru, že význam „manžel“ byl prvotní a až jeho hypotetickým rozšířením na „muž“ slovo získalo význam etnonyma. Takový předpoklad je však nesprávný, a to nejen vzhledem k tomu, že slovo *rom* obecný význam „muž“ nenese („muž, chlap“ je romsky *murš* ze sti. *puruṣa-* stejného významu foneticky kontaminovaného slovem *manuṣ* „člověk“ ze sti. *mānuṣa-* CDIAL 9828). Kořeny společného významu skupinového jména i pojmu „manžel“ nacházíme v indických jazycích, kde se příslušná kastovní nebo kmenová označení běžně používají ve funkci odkazování k manželovi či manželce (ať už vlastnímu nebo cizímu), ba i v jejich vzájemném oslovení.¹⁰ Tomuto pro Indii charakteristickému, i když nepříliš známému, sociolingvistickému jevu zasvětil jedno ze svých pojedná-

9 V literatuře se někdy objevují etymologické návrhy přehlížející právě onu skutečnost, že romské *-m(-)* nemůže být pokračováním intervokálního *-m-* ve staroindičtině či středoindičtině. Např. rom. *kamel* „chtít, milovat“ se nemohlo vyvinout ze staroindičkého *kāmayate* „milovat“; toto sloveso je íránského původu a souvisí se středoperským *kām-ītan* (Turner 1926: 158; srov. též CDIAL 3042). K lidovým etymologiím patří i. spojování slova *rom* se sanskrtským kořenem *ram-* „odpočívát, těšit se, souložit...“, od něhož jsou odvozena i některá substantiva s významem „manžel“ (např. *ramaṇa-*), což je druhotný význam i romského slova (viz níže). Rishi (1974: iii, vii) se zase přiklání k názoru, že slovo *rom* je odvozeno od jména indického boha Rámy (*rāma-* „příjemný, krásný“ od stejného kořene)

10 Na souvislost významu „manžel“ u slova *rom* s označováním manžela džátinymy v Indii poukazovala již dříve Milena Hübschmannová ve svých přednáškách pro posluchače romistiky FF UK, ačkoliv mi není známa žádná její práce, kde by ji zmiňovala.

ní o příznačných rysech indického jazykového svazu sanskrta a drávidista Murray B. Emeneau ([1974], 1980: 218–243). Emeneau analyzoval vyprávěcí texty staroindických a částečně i novindických literatur, ve kterých se objevuje řada z našeho pohledu nadbytečných informací ohledně sociálního zakotvení či profese referovaných postav, jež zpravidla nemají přímý vztah k ději vyprávěného příběhu. Velmi časté je v nich právě nazývání chotě kastovním jménem. Například při promluvě k příslušníku varny kšatrijů (druhý – válečnický – společenský stav) se v sanskrtských textech objevuje formulace *te kṣatriyā* (dosl. „tvoje kšatrijka“) ve významu „tvoje manželka“. Při odkazování k bráhmanské rodině vyjádření *tasya brāhmaṇī* dosl. „jeho bráhmanka“ znamená „jeho manželka“ (nebo „on má manželku...“). Příklady lze najít i z oblasti vzájemného oslovování muže a ženy: *brāhmaṇa* „bráhmane!“ volá žena (bráhmanka) na svého muže, *brāhmaṇi* „bráhmanko!“ zase muž na svou ženu. Tyto příklady se objevují v nepříliš stylizovaných textech, které věrně odrážejí hovorový úzus.¹¹ Stejně zvyklosti panují v mnoha drávidských jazycích jižní Indie; Emeneau přidává vlastní poznámky z terénního výzkumu mezi kmeny jihoindického pohoří Nílgi. Podle Emeneaua je používání džátinym ve funkci označování i oslovování manžela/-ky celoidickým areálním typologickým rysem, podobně jako je celému prostoru vlastní kastovní členění společnosti, se kterým tento zvyk velmi úzce souvisí.

Romština původní slovo s obecným významem „manžel“ – „manželka“ nemá, přesněji řečeno není takové slovo doloženo. A patrně jej ani nikdy neměla, neboť tento pojem pohoďně vyjadřovala prostředky etnonym a socionym. Při odkazování k manželovi – manželce uchýlovali se její mluvčí ke jménu celé komunity: *miro rom* znamená „můj muž, který je Rom“, *miri romṇi* je „moje žena, která je Romka“, podobně *lakero rom* „její manžel – Rom“, *leskeri romṇi* „jeho manželka – Romka“ atd. Stejně tak při oslovování vlastního muže/ženy: *romeja* „muži – Rome!“, *romṇije* „ženo – Romko!“ Základním prostředkem, který se v těchto případech uplatňoval, byl termín označující příslušnost k širšímu romskému společenství a nikoliv termín, jenž by označoval příslušnost k jedné konkrétní profesní či rodové podskupině. Pokud bylo třeba mluvit o manželstvích jiných než romských společenství, používala se zase obecná pojmenování těchto společenství. Manželka sedláka (*gadžo*) byla prostě *gadži selka*, manželka šlechtice (*raja*) byla *raṇi* „paní“ atd.

11 Řadu ukázek včetně jejich kontextů a odkazů na konkrétní místa v literárních textech obsahuje již zmíněná studie Emeneaua. Další příklady lze najít ve folkloristickém materiálu sebraném mezi různými indickými komunitami. Srov. např. Grierson, *Linguistic Survey of India*, Vol. IX, Part 1, 1916, s. 700, kde v paňdžábském příběhu z prostředí kasty džátů, muž (džát) referuje o své manželce jako o *meri džātāni* (dosl. „moje džátka“) a v textu se objevují i formulace typu „džátka říká svému džátovi“. Cit. in: Emeneau 1980: 241, pozn. 22.

Takový zvyk přirozeně odráží význam, jaký hrála v životě Romů příslušnost k romskému společenství. V indické kastovní společnosti je úzus ve své podstatě lingvistickým vyjádřením kulturní relevance dané sociální struktury. Také pro indické období vývoje romštiny je třeba předpokládat, že se tento model plně projevoval. Tedy že Romové (ještě jako dómové) mluvili o svých manželích jako o dómech, zatímco při referování o manželstvích jiných kastovních societ používali označení právě těchto societ (popřípadě nějakých obecnějších pojmenování pro širší vrstvy obyvatelstva – podle daných kritérií statusových, profesních, dost možná i rasových či jiných). Zvyk v sobě nese jasný předpoklad, že kasta – džáti – je přísně endogamní skupina, tedy že partneři jsou vždy vybíráni ze stejné skupiny. Manželem dómky musel být jedině dóm, manželkou dóma byla vždycky jen dómka. Smíšená manželství nebyla dlouho běžná ani mezi romskou populací v Evropě.

Trvající endogamie romských komunit a jejich značná kulturní autonomie přispívala k tomu, že se úzus udržoval i mimo indický prostor. Silně binární vidění světa se konec konců dosud projevuje i například zvláštními slovy pro romské a neromské děti. Pro romského chlapce se používá výrazu *čhavo* < stři. *čhāva-* (pkt. *ardhamāgadhī*), *čhāpa-* (páli) „mláď“ (CDIAL 5026), neromský chlapec je *raklo* (srov. hin. *laṛkā* CDIAL 10924). Od stejných základů jsou odvozena i slova pro dívku (*čhaj* < **čhavi* „romská dívka“, *rakli* „neromská dívka“). Oba etymony zároveň označují dítě v genealogickém smyslu (syn – dcera). Emeneau podobnou situaci ohledně používání různých pojmenování dítěte podle jejich sociálního původu nachází opět v některých drávidských jazycích na jihu Indie (1980: 221).

Mimoinický prostor však nakonec vedl k tomu, že se význam „manžel“ u slova *rom* lexikalizoval. Slovo tedy stále více získávalo obsah, který má např. české „manžel“, až se, vedle trvajícího významu příslušníka romské komunity, stalo plně ekvivalentním obecnému pojmenování manžela v evropských jazycích. Některé romské skupiny zejména v západní části evropského kontinentu časem začaly ve funkci etnonyma používat jiné výrazy (*kale*, *mānuš*, *sinti*) a slovo *rom(ňi)* v jejich dialektch zůstalo již jen v tomto lexikalizovaném významu „manžel(ka)“. Že však i předci těchto skupin dříve používali k vlastní sebeidentifikaci slova *rom*, a až v tomto významu i k označení vlastního manžela, dokazují některá slova derivovaná od základu *rom-*, jež si v těchto dialektch dosud ponechávají etnicky vymezený obsah: např. vlastní jazyk příslušníci těchto „neromských“ skupin dál zpravidla nazývají *romaňi čib* „romský jazyk“, popř. k němu adverbiálně odkazují jako k *romanes* „romsky“ atd. (srov. Sampson [1926] 1968: 318–319).

Je zajímavé, že v několika dialektch se ve významu „manžel“ nelexikalizovalo vlastní etnonymum, nýbrž cizí. Proto existují vlašské dialekty, které indiferentně používají ve významu „manžel“ slova *gadžo/ gažo* a ve významu „manželka“ *gadži/ gaži* (srov. Boretzky

1994: 94). To dokládá, že k ustálení slov **rom* nebo **gadžo* na významu odkazujícím k manželovi bez ohledu na jeho původ muselo dojít až v jednotlivých dialektech, zatímco raná romština procházející kontaktem s byzantskou řečtinou stále vykazovala rysy jazyka indického jazykového svazu založené na lexikálním rozlišování manželů podle jejich etnické/sociální příslušnosti.

Význam „manžel“ u slova *rom* je tedy sekundární a dnešní významové překrývání tohoto slova s pojmenováním chotě v jazycích evropského prostoru je jedním z příkladů vlivu tohoto prostoru na romštinu. Ta v tomto případě nepřejala formu pro daný význam, nýbrž vlastní lexém, jehož původní sémantické pole odráželo model běžný v sociokulturním prostředí Indie, obsahově ztotožnila se slovy, jež se v kontaktních jazycích používala v podobných situacích.

2. Etymologie slova *ḍomba-*

V další části nastíníme otázku původu indického slova, ze kterého romské *rom* vychází. Lidová etymologie vykládá jméno *ḍom* jako onomatopoiu – slovo, které vzniklo napodobením zvuku vydávaného úderem do bubínku (Hübschmannová 1997: 20). Tvar *ḍom* je ovšem novoindickým pokračovatelem staršího *ḍomba-*, je tedy třeba se zaměřit na etymologii právě této podoby.

Slovo je v literatuře poprvé doloženo v 6. století v astrologickém textu *Brhatsamhitā* („Velká sbírka“) autora Varáhamihiry.¹² Jeho význam od samého počátku odkazuje ke konkrétnímu kastovnímu nebo kmenovému společenství; v sanskrtské literatuře se přitom zdá, že toto společenství je vždy spojeno s profesí kočovných hudebníků. V žádném případě tedy není pravda, že by slovo původně neslo obecný význam „člověk“, jak uvádí např. Donald Kenrick (2003: 19, 41). Takový význam slova *ḍomba-* není v žádném textu zachycen a odporují mu i veškerá další historická svědectví, která o domech máme např. z 10.–11. století od arabsky píšícího učenice Al-Birúního.¹³

12 *Brhatsamhitā* 87.33. *gandharvāṇām saḍombānām* „gandharvů a dómbů“. Výkladu zmínky v kontextu díla bude zasvěceno celé jedno připravované pojednání.

13 „Dále následují dómové, kteří hrají na loutnu a zpívají“ („*Next follow the Doma, who play on the lute and sing*“) píše o domech středověký učenec chórézmského původu působící na dvoře muslimského dobyvatele Mahmúda z Ghazny ve své práci *Kitābu'l Hind* v první pol. 11. stol. Angl. překl. *India by Al-Biruni* 1993 (2nd Reprint): 46.

Indická tradice reprezentovaná Hémačandrovým prákrtským slovníkem z 12. století *Deśināmamālā* („Věnc sloh deśí“) řadí kastovní jméno *ḍumba-* ke slovům *deśī*, tj. takovým, které nemají svůj prazáklad v žádném původním sanskrtském slově.¹⁴ V tradiční indické jazykovědě se za tato slova považují všechna slova středoidických, potažmo i novoidických, jazyků, jež se nevyskytují v sanskrtu (a nejsou tedy *tatsama-* „s ním [sanskrt] shodná“) ani je nelze považovat za vývojové pokračovatele sanskrtských slov (*tadbhava-* „z něho vzniklá“) a zvláště v případě novoidických jazyků nejsou ani převzatá z mimoindických jazyků (*videśī* „cizí“). Slova *deśī* jsou svým původem spjata s určitou oblastí, jak ostatně napovídá i jejich pojmenování, jež doslova znamená „místní“ (*deśa-* „kraj, země“ < *diś-* „ukazovat, směřovat“). Zvláště v pozdějších údobích – na přelomu 1. a 2. tisíciletí – takovéto „provincionalismy“ pronikaly i do sanskrtské literatury, a tak se „nesanskrtská“ slova objevují i v sanskrtských textech jako je tomu u slova *ḍumba-*. V případě tohoto slova jde však přeci jen o jinou situaci – jedná se totiž o jméno, které označuje konkrétní lidské společenství. Autoři sanskrtských děl při referování o tomto společenství přirozeně použili jména, pod kterým bylo dané společenství známé v širokých lidových kruzích.¹⁵ V každém případě označení *ḍumba-* není odvozeno od žádného sanskrtského kořene, což samo o sobě vylučuje, že by bylo jméno dáno dómbům zvenci například ze strany bráhmanských autorů.

Slova *deśī* velmi často charakterizuje neindoevropská etymologie, neboť indoárijská slova indoevropského původu staroidický jazyk vesměs zachycuje. Neindoevropský původ slova *ḍumba-* je přitom zřejmý už na první pohled. Je to na prvním místě retroflexní okluziva *ḍ* na počátku slova, která musí vzbudit okamžitou pozornost každého, kdo je hlouběji obeznámen se sanskrt. Tato hláska se ve starších stadiích indoárijských jazyků běžně nevyskytovala a zvláště její iniciální pozice je třeba staroidickému jazyku naprosto cizí. Její četnost narůstala až s postupem doby, přičemž tento nárůst koreloval právě s obohacováním slovní zásoby o neindoevropská slova, ve kterých se tato fonetická kvalita obvykle projevuje. Dalším, na první pohled ne tak zřejmým, ale přesto průkazným rysem je konsonantní skupina *-mb-*, jež v indoárijských jazycích bývá příznakem austroasijského původu.

14 *Deśināmamālā* 4.11. *ḍumbo savace*. Uvedený tvar *ḍumba-* s kořeným *u* můžeme považovat za dialektovou variantu obvyklejšího *ḍumba-*. Také v některých novoidických jazycích se vyskytují tvary *ḍum*, jež navazují právě na variantu *ḍumba-*.

15 Srov. též slova Hermanna Brockhause v dopise A. F. Pottovi.: „Jelikož toto slovo chybí v sanskrtských slovnících, a tudíž není indickými gramatiky považováno za klasické, zajisté patří ke slovům přejatým z lidových nářečí.“ („*Da dieses Wort in den Sanskrit-Wörterbüchern fehlt, also von den Indischen Grammatikern nicht als klassisch angesehen wird, so gehört es gewiss zu den aus den Volksdialekten aufgenommenen Wörtern.*“ Pott [1844] 1964: 42.)

Rodina austroasijských jazyků je rozšířena zvláště v jihovýchodní Asii, kde zahrnuje mon-khmerské jazyky (monštinu v Barmě či khmerštinu v Kambodži), někteří badatelé pokládají za austroasijský jazyk také vietnamštinu. Indie je nejzápadnější výspou těchto jazyků a zároveň oblastí významné větve austroasijské rodiny – jazyků mundských. Mundskými jazyky dnes mluví různě početné kmenové obyvatelstvo ve střední a východní Indii, předpokládá se však, že v prehistorických dobách byly jednou z nejrozšířenějších jazykových skupin minimálně v celé severní Indii. Vědci na základě srovnávacího rozboru těchto teprve v moderní době doložených jazyků stanovují rysy typické pro jejich starší stadia, které holandský badatel Kuiper nazval protomundskými (*Proto-Munda*). Jedním z typických jevů této „protomundštiny“ byla nazalizace a prenazalizace kořeného konsonantu, která mimojiné odráží vztah mundských jazyků k austroasijské jazykové rodině (Kuiper 1948: 7). V sanskrtu se pak tento rys objevuje ve slovech přejatých z (proto)mundštiny jako homorgánní¹⁶ kombinace nazály a znělé okluzivy, což je případ slov jako *unduru-* („krysa“ PMWS 27), *tāmbūla-* („betel“ PMWS 70), *daṇḍa-* („hůl“ PMWS 75), *pāṇḍu-* („bledý“ PMWS 91), *lāṅgala-* („pluh“ PMWS 127) a řady dalších. Také retroflexní konsonanty jsou běžnou součástí hláskového systému těchto jazyků a objevují se i v iniciální pozici. Oba rysy (počáteční retroflex a skupina *-mb-*) tedy naznačují mundský původ jména *ḍomba-*.

Kuiper ve své práci o protomundských slovech v sanskrtu kastovní jméno *ḍomba-* také zmiňuje a dává jej do etymologické souvislosti s některými staro- a středoindickými názvy bubínků mundského původu jako např. *āḍambara-*, *ḍamaru-*, *ḍimbima-*, *duṇḍubhi-* (které ne- se reduplikovaný kořen) a jinými. Všechna tato slova včetně *ḍomba-* podle něj odkazují ke společnému kořenu se strukturou *ḍa-ba* (retroflex – vokál – labiála – vokál), kterou vykazují slova s příbuznými významy v moderních mundských jazycích.¹⁷ Střídání alveolárních a retroflexních konsonantů nás přitom nemusí znepokojovat: variabilita tohoto druhu se vyskytuje i mezi dialekty jednoho mundského jazyka. Původní austroasijský konsonantní systém měl velmi malý počet fonémů, ale velké množství jejich fonetických realizací v závislosti na pozici a hláskovém prostředí, což se v dnešních mundských jazycích projevuje bohatou hláskovou alternací v jinak příbuzných slovech. Právě retroflexy a alveoláry se přitom zdají být pokračovateli jednoho fonému podobně jako na druhé straně různé labiální hlásky (*p-b-m* včetně svých nazalizovaných variant) (Kuiper 1948: 6).

16 Tj. se stejným místem artikulace. Pozn. red.

17 Např. santálsky *ḍobḍ* „tupý zvuk“, „snížený tón“, *ḍaba ḍubu* „zvuk trvalého bubnování“, „zmateně bubnovat“, *ḍubu ḍubu* „bubnování“, *ḍamāna* nebo *ḍuman tamak* „druh velkého bubnu“, mundársky *ḍumān* „buben“, *ḍhāplā* „druh bubnu (typu tamburíny)“, ho *ḍuman* „buben“, korku *dubru* „vysekaný buben“, *timki* „buben – hliněná nádoba potažená kůží“, *ḍhapo* „tamburína“, sóra *dēb-* „tlouci do bubnu“. Kuiper 1948: 86–87.

Austroasijské kořeny kastovního jména *ḍomba-* však naznačil už 20 let před Kuiperem francouzský indolog Jean Przyluski ve své studii založené na analýze některých sanskrtských názvů rostlin a jejich vztahu k austroasijským ekvivalentům (1926). Jméno *dómbů* dává do spojitosti se sanskrtským slovem austroasijského původu *tumba-*, které označuje tykev rodu *Lagenaria vulgaris*. I podle Przyluskiho získali *dómbové* jméno od svého hudebního nástroje – bubnu – podobajícího se plodům tykve (Przyluski: 35). Kuiper však *tumba-* řadí do jiné skupiny slov než *ḍomba-* a zmíněná označení bubnů (Kuiper 1948: 23–25). Przyluski navíc pracoval jen zčásti s materiálem ze samotných mundských jazyků a austroasijské příklady čerpal více z jazyků jihovýchodní Asie.

S jistotou lze tedy konstatovat, že jméno *ḍomba-*, je slovo mundského původu a souvisí s četnými pojmenováními různých druhů bubnů a jejich zvuku v mundských jazycích. Z tohoto hlediska musel být význam slova z počátku vnímán spíše jako „bubeník“ a jednalo se tudíž o profesionymum. To naznačuje, že hudebnická činnost byla s *dómbou* nerozlučně spjata již od jejich „prehistorických“ dob, přičemž hlavním a zpočátku možná i jediným hudebním nástrojem *dómbských* hudebníků byl buben. Ostatně i dnes patří bubínek k nejčastějším nástrojům *dómských* hudebníků (srov. Hübschmannová 1997: 12–13, 21) a vlastnictví bubnu je s *dómbou* asociováno i v některých literárních pramenech (např. v Sómádéově sbírce pohádek *Kathāsaritsāgaram*).¹⁸

Jak již bylo uvedeno, *dómbové* jsou v indické literatuře poprvé zmiňováni v astrologické encyklopedii *Brhatsamhitá*, jejíž vznik datujeme do 6. století našeho letopočtu. Nejstarší staroindická literární díla však sahají do doby o dva tisíce let starší než je doba Varáhamihrova. Celých těchto dva tisíce let nám pokrývá velmi rozsáhlé písemnictví různých žánrů, ba i jazyků, v němž se žádná narážka na skupinu, jež by nesla jméno *ḍomba-*, neobjevuje. Z tohoto hlediska je zmínka *dómbů* až v 6. století relativně pozdní a nabízí se otázka, proč tomu tak je. Pak je zde ještě jedna lingvistická indicie pro skutečnost, že slovo *ḍomba-* se v indoárijských jazycích vůbec objevilo až někdy během našeho letopočtu. V předcházející části jsme mluvili o tom, že labiální nazála *m* v pozici jiné než na počátku slova zastupuje geminátu, která by zase měla být výsledkem asimilace nějaké starší konsonantní skupiny. Za normálních okolností bychom tedy měli předpokládat starší tvar *ḍomba-* pro sanskrt a **ḍomma-* pro prákrty. V prákrtech se ovšem stejně jako v sanskrtu objevuje podoba s neasimilovanou konsonantní skupinou *-mb*¹⁹, a to potvrzuje, že toto slovo se objevilo v hovorové indoárijské až

18 Český překlad: Sómádéva: *Oceán příběhů*. Přel. D. Zbavitel. Odeon, Praha 1981, s. 107.

19 Viz Hémacandrův slovník *Dēśināmamālā*; srov. též CDIAL 5570, kde pro prákrty udává Turner tvary *ḍomba-*, *ḍumba-*, *ḍombilaya-*.

v průběhu její středoindické vývojové fáze i s konsonantní skupinou *-mb-*, která se asimilovala teprve později (na počátku vývoje novooindických jazyků) a krátce nato zjednodušila do dnešní podoby.²⁰ Jinými slovy jméno *ḍomba-* se do indoárištiny muselo dostat z mundských zdrojů až během první poloviny 1. tisíciletí našeho letopočtu nedlouho před sepsáním *Brhat-samhity*.

3. Závěr

Tato stať chce být především lingvisticky orientovaným pojednáním o původu etnonyma *rom*. Přesto se na tomto místě naskytá příležitost zamyslet se i nad některými dalšími skutečnostmi, které s tímto pojmenováním a zejména pak jeho nositeli souvisí.

O původu dómů mezi domorodými indickými populacemi není sebemenších pochyb: prozrazuje jej tradiční způsob života, zvyky, sociální postavení v kastovní struktuře i fyzická antropologie. V literatuře se v této souvislosti často setkáváme s informací, že dómové pocházejí z jihoindických drávidských kmenů, které byly včleněny do hinduistické kastovní soustavy na její společenské dno (Woolner 1913–1914, Grierson 1922: 5–11. Cit. in: Matras 2002: 15–16). Tato domněnka vychází ze zažitě a mylně představy, že právě drávidské jazyky jsou v Indii autochtonní, a že tudíž původní obyvatelstvo Indie bylo drávidské. Mluví drávidských jazyků, které jsou podle některých názorů vzdáleně příbuzné jazykům altajským, však přišli na Indický subkontinent podobně jako Indoevropané ze severozápadu, a to patrně přes Írán nejprve do Sindhu – údolí dolního Indu (Witzel 1999: 21–24), a odtud do dalších oblastí Indie, kde se mísili s původními – nedrávidskými – etniky. Nejstarší dosud žijící skupinou jazyků v Indii jsou jazyky mundské, na jejichž úkor se indoárijské i drávidské jazyky šířily. V tomto světle se tedy zdá být naprosto logické uvažovat, že dómbové byli původně mundsky mluvící skupinou; tuto hypotézu navíc podtrhuje i etymologie jejich jména.²¹

Mundské etnické skupiny dnes tvoří jen nepatrný zlomek indické populace, často navíc zatlačený do hor a nepřístupných oblastí, kde odolávají postupné asimilaci s početnějšími indoárijskými a částečně i drávidskými národy. Jediným významnějším společenstvím, dosud

20 V některých hlavně periferních oblastech indoárijského prostoru se přitom stále vyskytují archaičtější podoby kastovního jména s neasimilovanou konsonantní skupinou (například v Kašmíru *ḍumb*, femininum *ḍumbiñ*).

21 Mundský původ dómbů – předků Romů – předpokládá i maďarský romista József Vekerdí (1981: 249–250.)

mluvícím mundským jazykem, jsou Santálci čítající asi šest milionů osob a žijící zvláště ve státech Džhárkhand a Západní Bengálsko. Jejich jazyk se v nedávné době stal vůbec prvním mundským jazykem začleněným mezi ústavní jazyky Indie (*scheduled language*). Nezanedbatelný počet je také mluvčích mundáštiny (Mundů v užším slova smyslu – dva miliony) a jazyka ho (jeden milion), kterými se mluví zhruba ve stejných oblastech jako santálsky a také v Uríse. Právě v Uríse je rozšířen další jazyk sóra se zhruba třemi sty tisíci mluvčích a o něco dále na západ je od zbylých mundských jazyků relativně izolován v horských oblastech jižního Madhjadpradéše jazyk korku s asi půl milionem mluvčích. Některá původně mundská kmenová společenství (např. Bhílové na západě Indie) již dávno přešli na indoárijský jazyk, neasimilovali se ovšem kulturně a zůstali etnikem, což v případě Bhílů vedlo ke vzniku nového – indoárijského – jazyka bhílštiny. Některé mundské jazyky mají jen velmi malý počet mluvčích a ten navíc stále klesá. Přestože dnes je podíl Mundů uchovávších si svůj jazyk v poměru k celkové jihoasijské populaci jen velmi malý, v minulosti hrála tato etnika na Indickém subkontinentu zásadní roli.

Tento předpoklad se opírá zvláště o znatelný mundský vliv na indoárijské a drávidské jazyky, ba i o vliv kultury původně mundských etnik na utváření hinduistické kultury, mytologie atd. Tento vliv vykazují již nejstarší vrstvy védské literatury včetně Rgvédu (Kuiper 1950, 1991, Witzel 1999), jehož jazyk, který je nejstarší doloženou formou indoárijského jazyka, se zakládal na dialektch Paňdžábu 2. tisíciletí před naším letopočtem. To dokazuje, že v době příchodu Ářjů na subkontinent byli právě Mundové přítomni v těchto severozápadních oblastech, kde o pár století předtím kvetla věhlasná Civilizace údolí Indu a Sarasvatí (v samotném Paňdžábu se nacházelo jedno z největších středisek této kultury Harappa).²² Naopak se v nejstarších vrstvách Rgvédu neodráží vliv drávidských jazyků; ten přichází až v mladších textech (Witzel 1999: 14–20), což spolu s velmi úzkými podobnostmi drávido–altajských paralel vede Jaroslava Vacka k domněnce, že Drávidové mohli do Indie přijít i o něco později než Indoevropané (Vacek [2004] 2006: 90–91). Mundský vliv lze vystopovat i v následujících údobích v jazycích dalších oblastí, kde se z dnešního pohledu aus-

22 Srov. shrnující slova harvardského profesora indologie M. Witzela: „Výše probírané případy naznačují silný (para)austroasijský substrát v Paňdžábu a existují i určité náznaky, které odkazují k mundskému vlivu v Himálaji a dokonce až ve východním Afghánistánu. Důležitým výsledkem je, že jazyk obyvatel Indu, přinejmenším v Paňdžábu, musel být paramundštinou nebo nějakou západní formou austroasijské jazykové skupiny“ („*The cases discussed above indicate a strong (Para-)Austro-Asiatic substrate in the Panjab, and there are some hints which point to Munda influence in the Himalayas and even in E. Afghanistan. An important result is that the language of the Indus people, at least those in the Panjab, must have been Para-Munda or a western form of Austro-Asiatic.*“ Witzel 1999: 12 s odkazem na další literaturu).

troasijskými jazyky již dávno nemluví. Také romština má ve svém indickém jádru nemalé procento slov mundského původu.²³

Dómbové se patrně rekrutovali z hinduizovaných mundsko-jazyčných kmenů. Tyto kmeny žily po dlouhá staletí na okraji popřípadě zcela mimo dosah hinduistické civilizace, která je však nakonec pohltila a vstřebala do rámce své kastovní soustavy. Tento proces tzv. hinduizace neárijských etnik provází indické dějiny od starověku prakticky až do současnosti. Nedílnou součástí procesu je i ztráta původního (mundského) etnického jazyka a přijetí indoárijského jazyka okolní společnosti. Protože se jejich jméno objevilo v indoárijštině až během středoidnického období, a protože prameny se o nich nezmiňují dříve než v 6. století, je nanesnadě předpokládat, že k proměně mundské etnické skupiny v jazykově asimilované kastovní společenství došlo u dómbů až během našeho letopočtu.

Tento závěr je třeba chápat v širších souvislostech. Tvrzení, že dómové jsou potomky neárijských populací, je v badatelských kruzích obecně přijímáno, aniž by toto téma dosud někdo hlouběji zpracoval a jeho implikace konfrontoval s některými dalšími více či méně přijímanými závěry o původu Romů. Přední odborník na indoárijské jazyky Ralph L. Turner přišel v roce 1926 s nezpochybnitelným důkazem o centrálním indoárijském jádru romštiny, které prozrazují inovace charakterizující nejstarší doložený vývoj indoárijských jazyků, jež romština sdílí právě s jazyky centrálními.²⁴ Druhý, již ne tak přesvědčivý, Turnerův závěr, založený na interpretaci staroidnických archaismů v romštině, v sobě obsahuje tvrzení, že „...můžeme předpokládat, že Cikáni přerušili spojení s centrální skupinou už před dobou Ašóky ... migrovali na severozápad [indoárijské jazykové oblasti]“.²⁵ Ašóka vládl ve 3. sto-

23 Vedle samotného slova *rom* lze na mundskou etymologii usuzovat např. u slov (východosl. rom.): *čhavo* „romský chlapec, syn“ (< stří. *čhāva-*, sti. *śāva-* „mláde“ PMWS 67), *jandro* „vejce“ (< sti. *āṇḍa-* PMWS 76), *khoro* „džbán“ (< sti. *ghaṭa-* PMWS 55), *pindro* „noha, chodidlo“ (< sti. *piṇḍa-* „hrouda, lýtko“ PMWS 142), *phus* „stéblo slámy“ (< stří. *bhusa-*, sti. *busa-* „plevy“ PMWS 98), *bango* „křivý“ (< sti. *vāṅka-* „ohbí řeky“, *vāṅku-* „jdoucí křivě“ PMWS 87), *charno* „krátký“ (< sti. *khaṇḍa-* „zlomený, zmrzačený“ PMWS 48), *parno* „bílý“ (< sti. *pāṇḍu-* „bledý, nažloutlý“ PMWS 91), slovesa *phenel* „říci“ (< sti. *bhaṇati* PMWS 32) a mnohých dalších, přestože všechna tato slova romština sdílí i s jinými indoárijskými jazyky. Velmi často se jedná o lexémy s konsonantní skupinou -*rn-* nebo -*ndr-* (< *-*ndr̥-*), která je pokračováním staroidnického -*ṇḍ-* příznačného pro slova mundského původu.

24 Česká romistická literatura, zdá se, občas zaměňuje pojmy „středoidnický“ a „centrální indoárijský“. Zatímco označení „středoidnické jazyky“ (*Middle Indo-Aryan*) odkazuje k vývojovému období indoárijských jazyků, které následovalo po období staroidnickém (cca do pol. 1. tis. př. n. l.) a předcházelo období novoidnickému (cca po r. 1000 n. l.), pojem „centrální jazyky“ (*Central Indo-Aryan*) označuje izoglosami vymezenou podskupinu indoárijských jazyků (a lze jej tedy zhruba přirovnat např. k pojmu „západoslovanský“).

25 „...we may assume that the Gypsies had already severed connection with the Central group before the time of Aśoka... they migrated to the North-west.“ Turner 1926: 165.

Poděkování

Děkuji prof. Jaroslavovi Vackovi a Viktorovi Elšíkovi za návrhy a připomínky, které vznesli k tomuto pojednání. Za všechny případné nedostatky však nese plnou odpovědnost autor.

Literatura

- BANERJEE, Muralydhara (ed.). 1931. *The Deśināmamālā of Hemacandra*. Calcutta: University of Calcutta.
- BHAT, M. Ramakrishna. 2003. *Varāhamihira's Brhat Samhitā*. Part Two. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers. ISBN 81-208-0301-9
- BORETZKY, Norbert & Birgit IGLA. 1994. *Wörterbuch Romani–Deutsch–Englisch für den südosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. ISBN 3-447-03459-9
- BRIGGS, George Weston. 1953. *The Doms and their near Relations*. Mysore: Wesley Press.
- BROWN, Irwin. 1928. Roms are Doms. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, Vol. VII., 170–177.
- EMENEAU, Murray Barnson. 1980. The Indian Linguistic Area Revisited. In: *Language and Linguistic Areas. Essays by Murray B. Emeneau*. Stanford: Stanford University Press, 197–249. [Původně vyšlo v *International Journal of Dravidian Linguistics*, Vol. 3, 1974, 92–134.]
- FINCK, Franz Nikolaus. 1907. *Die Sprache der armenischen Zigeuner*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- GILLIATH-SMITH, Bernard. 1910–11. The sound R. *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, Vol. IV, 292–6.
- GRIERSON, George Abraham. 1922. *Linguistic Survey of India. Vol. XI: Gipsy languages*. Calcutta.
- HANZAL, Jiří. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. stol.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-508-0
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Domští hudebníci v Indii. *Romano džaniben* IV, 3–4/1997, 11–27. ISSN 1210-8545
- India by Al-Biruni. Abridged Edition of Dr. Edward C. Sachau's English Translation*. 1993. New Delhi: National Book Trust India [1. vydání 1983]. ISBN 81-237-0289-2
- KENRICK, Donald. 2003. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého

- v Olomouci, Centre de recherches tsiganes [angl. orig. Kenrick, Donald. 1993. *Gypsies: from India to Mediterranean*. Toulouse: CRDP Midi Pyrénées.] ISBN 80-244-0589-X
- KUIPER, Franciscus Bernardus Jacobus. 1948. *Proto-Munda Words in Sanskrit*. Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- KUIPER, Franciscus Bernardus Jacobus. 1950. *An Austro-Asiatic Myth in the Rigveda*. Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- KUIPER, Franciscus Bernardus Jacobus. 1991. *Aryans in the Rigveda*. Atlanta: Rodopi B.V. Amsterdam. ISBN 90-5183-307-5
- LEHMANN-HAUPT, Carl Ferdinand Friedrich. 1928. Beiträge zur Kenntnis der Bôschas. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, Vol. VII, 184–195.
- LORIMER, David Lockhart Robertson. 1939. *The Dumāki Language. Outlines of the Speech of the Doma, or Bērīcho, of Hunza*. Nijmegen: Dekker & van de Vegt N. V.
- MACALISTER, Robert Alexander Stewart. 1914. The Language of the Nawar or Zutt: the Nomad Smiths of Palestine. *Gypsy Lore Society Monograph*, No. 3, Edinburgh.
- MATRAS, Yaron. 1999. The state of Present-Day Domari in Jerusalem. *Mediterranean Language Review*, 11, 1–58.
- MATRAS, Yaron. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-63165-3
- MĀNUŠS, Leksa et al. 1997. Čigānu-latviešo-suglu etimolôgiskā rārdnīca vu latviešu-čigānu rārdnīca. Rīgā: Zvaigzne ADC.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740 – 1945)*. Brno: Matice Moravská. ISBN 80-86488-20-9
- POTT, August Friedrich. 1844. *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen*. Halle: Ed. Heynemann (reedice Leipzig 1964).
- PRZYLUSKI, Jean. 1926. Un ancien peuple du Penjab: les Udumbara. *Journal Asiatique* 28, 1–59.
- RISHI, Weer Rajendra. 1974. *Multilingual Romani Dictionary*. Chandigarh: Indian Institute of Romani Studies.
- SAMPSON, John. [1926] 1968. *The dialect of the Gypsies of Wales. Being the Older Form of British Romani preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*. Oxford University Press
- SINCLAIR, Albert Thomas. 1909-10. The Word „Rom“. *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, Vol. III, 33–42.
- SÓMADÉVA. 1981. *Oceán příběhů*. Praha: Odeon.

- TURNER, Ralph Lilley. 1926. The Position of Romani in Indo-Aryan. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, Vol. V, 145–189.
- TURNER, Ralph Lilley. 1962–66. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press..
- VACEK, Jaroslav. 2006. Dravidian and Altaic – In Search of a New Paradigm. *International Journal of Dravidian Linguistics* XXXV, 1, 29–96 [poprvé vyšlo v: *Archív Orientální*, Vol. 72, 2004, 4, 382–453].
- VEKERDI, József. 1981. On the social prehistory of the Gypsies. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXV, 243–254.
- WITZEL, Michael. 1999. Substrate Languages in Old Indo-Aryan (Rgvedic, Middle and Late Vedic). *Electronic Journal of Vedic Studies*, 5-1, 1–67. (<http://www1.shore.net/~india/ejvs/ejvs0501/ejvs0501article.pdf>).
- WOOLNER, Alfred Cooper. 1913–14. The Indian origin of the Gypsies in Europe. *Journal of the Panjab Historical Society* 2, 136–141.
- WOOLNER, Alfred Cooper. 1928. Asoka and the Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, Vol. VII, 108–111.

Seznam zkratk

angl. – angličtina, anglický

hin. – hindština, hindský

pkt. – prákrť, prákrťský

rom. – romština, romský

skt. – sanskrť, sanskrťský

sti. – staroindičtina, staroindický

stři. – středoindičtina, středoindický

východosl. – východoslovenský

CDIAL – *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages* (Turner 1962–1966)

PMWS – *Proto-Munda Words in Sanskrit* (Kuiper 1948)

Summary

Regarding the roots of the word ROM

This article presents etymological analyses of two historically related terms, relevant to understanding the socio-historical and linguistic roots of the Rom. The first part of the essay treats the relationship between the ethnonym 'rom' to the Indian caste name 'dom'. Similarities of the traditional professional structure and of custom and belief between the two groups are discussed, but the analysis centers mainly on evidence indicating a linguistic relationship between the two forms: a demonstrable pattern of regular phonological change moving from the retroflex sound characteristic of Indian languages to a vibrant 'r'. In addition to the discussion of the initial consonant sound, Benisek also analyses the phonological evolution of the final 'm', positing a probable intermediate form between *domba*–*dom*, which would show an assimilation to the geminate *domma*. Following these phonological analyses is a discussion of the sociohistorical context in which the form of the ethnonym also took on the meaning of 'husband' (or, respectively, 'wife'). Benisek argues that the use of the caste name in this sense is a little-known characteristic of Indian languages in general, including the Dravidian languages; thus, the fact that the Romani term 'rom' is used not only as an ethnonym and socionym, to indicate membership in a particular community and in a particular professional or tribal sub-group, but is also used to refer to a spouse, is again an indication of the Indian origin of the term as well as a reflection of the endogamous nature of their social structure. The second part of the paper concerns the etymology of the word *domba*, the Indian term from which the Romani *rom* originated. Here, Benisek suggests an origin of the word in the eastern Asian Munda language group, arguing that the initial retroflex occlusive does not occur in the Indo-Aryan languages of the period. Furthermore, the fact that other Sanskrit words of Proto-Munda origin include a nasal/voiced sonant combination such as the *–mb* in *domba*, supports the notion of the origin of this word from the Munda group. Finally, Benisek relates the word *domba* in this period to the profession of a group of musicians–drummers–indicating, even at this early period, a close connection between the group and their profession, a relationship that continues even today among modern-day *Dom* in India.

Shukti Chaudhuri-Brill

— Gronemeyerovy přetisky raných německých pramenů o Romech

Úvod

Protestantský teolog a sociolog Reimer Gronemeyer sestavil ve svém díle *Zigeuner im Spiegel früher Chroniken und Abhandlungen. Quellen vom 15. bis zum 18. Jhdt.* (Cikáni v zrcadle raných kronik a pojednání. Zdroje od 15. po 18. století) faksimile všech dostupných pramenů referujících o Cikánech v oblasti západní Evropy zhruba do 17. století (Gronemeyer 1987). Zpřístupnil vzácné písemné prameny a ulehčil tak práci romistům a historikům se zájmem o rané evropské dějiny Romů. Při výběru se soustředil na všechna díla, která byla citována v první vědecké publikaci o Romech *Historischer Versuch über die Zigeuner* (Historický pokus o Cikánech) Heinricha M. Grellmanna z roku 1787, ale zahrnul sem i předchozí souhrnné práce. Jakkoli je tento postup v zásadě opodstatněný, je třeba mít na paměti Grellmannův selektivní přístup při výběru svých zdrojů. Například téměř pomíjí dílo Jacoba Carla Christopha Rüdigerera *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien* (O jazyce a původu Cikánů z Indie, Rüdiger 1782), významné minimálně s ohledem na lingvistiku a její význam při odhalení indického původu Romů. Z Rüdigerova díla Gronemeyer zmiňuje pouze drobnou poznámku, jinak z ní přebírá jazykové postřehy bez toho, aby svůj zdroj řádně citoval (Matras 1999).

Prameny, které se v Gronemeyerově knize objevují, pocházejí převážně z německy mluvících oblastí, a ve vztahu k Romům se tedy vztahují pouze na ty skupiny, jež na daném území žily (Sintové) anebo jím alespoň procházely (Manušové, Romaničelové, možná i Romové žijící ve Skandinávii, španělští Kale a další). Společným rysem všech těchto skupin je odklon od autonymu „Rom“, bez vzniku jiného společného označení.

V uvedené době byla česká kotlina pro kočující skupiny jen součástí většího středoevropského areálu a letopisy v prvních čtenějších záznamech místních kronikářů o Romech (viz např. Nečas 1997) se proto shodují s údaji o přítomnosti Romů zaznamenaných v dokumentech dále na západě. Přihlédnutí k dění v nejbližším zahraničí proto umožňuje komplexnější chápání raných dějin Romů v tomto regionu. Totéž platí i obráceně: Neoddělitelnou součástí historie německých Romů (hlavně Sintů) je i dění v přilehlých zemích. Příkladem budiž člá-

nek Jany Horváthové o „Meziválečném zastavení mezi Romy v českých zemích“ (Horváthová 2005), ze kterého vyplývá, že se osudy německých, českých a moravských Romů ještě donedávna netušeně úzce prolínaly.

Je dobré mít na paměti to, na co Gronemeyer trefně upozorňuje v úvodu své knihy: totiž že k těmto většinou německy psaným materiálům je nutné přistoupit z perspektivy historicko-kritické a snažit se je vždy vnímat z pohledu doby a regionu, ve kterých vznikly. Podotýkám, že žádný z nich tehdy nebyl natolik integrován do společné evropské kultury jako dnes. Posuny v interpretaci vzniklé odlišnými dobovými kontexty však mohou představovat mnohem větší „šum“ v přenosu informací než překlad do jiného jazyka. Obojí, dobový i jazykový překlad, závisí na úmyslu, kontextu a adresátovi, univerzální překlad neexistuje. Při pátrání po dané části dějin Romů je proto často nezbytné vrátit se přímo do cizojazyčného originálu. Pro tyto účely představuje Gronemeyerova kniha vděčnou výbavu knihovny. Za účelem předběžné orientace jsem se nicméně pokusil tyto nejstarší prameny shrnout a u významnějších z nich dát českému čtenáři částečně nahlédnout do jejich obsahu.

Začnu stručným přehledem obsahu knihy, poté shrnu nejnapadnější rysy samotných pramenů a nakonec uvedu nejdůležitější informace z Gronemeyerem znovu uveřejněných pramenů. Zvláštní zřetel jsem věnoval Thomasiově monografii *Dissertatio philosophica de Cingaribus* (1652), při čemž však vycházím z jiného německého překladu než Gronemeyer.¹ Odkazy na stránky bez uvedení díla se vždy vztahují ke Gronemeyerově knize (Gronemeyer 1987).

Obsah a struktura Gronemeyerovy knihy

Předmluvu věnuje Gronemeyer stěžejnímu výchozímu bodu pro kritickou práci s dále uváděnými kronikami – totiž přístupu samotných kronikářů ke svým pramenům. Stereotypizace, omyly i vynechání důležitých informací, kterých se všichni dopouštějí, naznačuje, že se i raný historický diskurz velmi brzo odehrával jen na základě druhotných citací a opisech téhož fondu. Výsledné texty jsou si často až příliš podobné, formulace, volba slov a i pořadí svědčí o vzájemném ovlivňování. Autoři shrnujících prací, jako např. Fritsch (1660) či Thomasius (1652), dokonce nepřipustně posunují interpretaci starších pramenů. Např. Camerarius (1602 a dále) cituje Aventina (1522): „Po prošetření [záležitosti] jsem zjistil ...“, zatímco originální text zní: „Z důkazů jsem se dozvěděl ...“. Další příklad zásadního posunu najdeme např. u Muratoriho (1730), který vykládá Romům vystavené glejty jako povolení beztrestně

¹ Jeho jsem měl k dispozici později.

loupit: „Měli ochranný glejt krále uherského, který byl i císařem, podle něhož je jim dovoleno během těchto sedmi let loupit, ať se dostanou kamkoli, a podle kterého je nelze soudně stíhat.“

Obzvlášť důkladně proto analyzoval Gronemeyer především dva nejstarší prameny, již zmíněného Cornera (1435, s. 15-17) a Andrease z Řezna (1440, s. 18-25). Dospěl k závěru, že je nezbytné přiznat každé, byť i kratší, dějinné epoše samostatný světonázorový systém. Změny v něm mohou probíhat během života jediného autora. Například v době Andrease z Řezna se zřetelně posouvalo vnímání egyptského původu Romů. Ve vlastních rukopisných záznamech z let 1424 a 1426, zveřejněných přibližně roku 1440, uvádí tento kronikář v souvislosti s Egyptem jen to, že pouť Romů měla sloužit jako znamení a připomínka Ježíšova útěku do Egypta. V pozdějších pracích s vyšší měrou abstrakce a s odstupem od původního vlastního postřehu píše už nejen o egyptském původu Romů, ale tuto „informaci“ navíc prezentuje jako obecně uznávanou pravdu.

Gronemeyer vyvozuje, že ve vztahu k původu Romů musela v Evropě velmi brzo vzniknout živá a poměrně ustálená ústní tradice. Stereotypy se udržovaly dále po celou dobu soužití až do dnešního dne a ovlivnily veškerá další hodnocení Romů. Historicko-kritický pohled na dostupné prameny proto vyžaduje, aby byla raná fáze příchodu Romů do střední Evropy znovu důkladně prošetřena a přehodnocena.

Právě za tímto účelem Gronemeyer dále vyhledal a v předložené publikaci prezentuje prameny, na které se odvolávají zásadní akademické cikanologické práce 15.-18. století, mezi nejdůležitější analyzované autory pak patří hlavně Thomasius (1652), Fritsch (1660) a Grellmann (1787). Až na několik málo výjimek najdeme v Gronemeyerovi v maximálně autentické podobě veškeré primární zdroje, na něž tyto shrnující práce odkazují.

V knize jsou rozlišeny původní kroniky (kosmografie, 1. oddíl), obecná historická díla obsahující pasáže o Romech (2. oddíl), teologicko-filozofická díla se zmínkou o Romech (3. oddíl), právní díla a edikty se souvztažností k Romům (4. oddíl), varia (5. oddíl) a monografie věnované Romům (5. oddíl).

Citace historického pramene začíná pokaždé přesným bibliografickým údajem. Po něm následuje vlastní faksimile či opis textu, případně jeho přepis modernějším písmem, pokud je to nutné i překlad do němčiny. Poté bývá připojena stručná poznámka k autorovi a na konec následuje komentář, v němž Gronemeyer zasazuje daný text do kontextu doby jeho vzniku a ostatních dostupných pramenů a následně shrne pohled na Romy, tak, jak se v daném dokumentu objevuje.

Před užitečným jmenným rejstříkem se nachází Gronemeyerův doslov. Z něj vyplývá, že většina autorů pozdějších, shrnujících textů patřila mezi vrstvu nejlepších vzdělavců své doby, navíc programově zastupující morálně náročnou generaci humanistů. Zmiňovaní autoři

byli aktivními propagátory osvícenství a participovali na duchovním pokroku své doby. Avšak právě s ohledem na „Cikány“ tato intelektuální elita, teology nevyjímaje, naprosto selhala – Gronemeyer v této souvislosti mluví o „slepém místě humanismu“. Neschopnost oprostít se od pocitu cizosti a dobového strachu ze zvědů (nejpozději u říšských ediktů okolo roku 1500) způsobila, že Romům byla až do doby Grellmannovy generace konce 18. století (v politické realizaci později, okolo působení Marie Terezie) odepřena jakákoli lidskost – jak vyplývá z dovětků typu „jsou-li ženami, tj. zaslouží-li si označení žena“ (Delrio, s. 83), „jazyk tomu nechci říkat“ (Vulcanius, s. 115), „žijí psím způsobem“ (Krantz, s. 25).

Dobová Evropa reagovala vůči všemu cizímu obecně v lepším případě misionářstvím, nezastavila se však ani před pogromy. V samotné Evropě takový přístup kromě Romů zažili i Židé, v nově objevených kontinentech pak místní obyvatelé. Autoři tehdejších textů byli duševními dětmi těchto „misi“ a dobové smýšlení nutně poznamenalo i jejich práce.

Přístup autorů k pramenům

Rané prameny nepostrádají implicitní intelektuální ambice, jejich autoři patřili k nejvzdělanějším lidem v dané době a regionu. Třebaže byli pečliví v jiných oblastech své práce, při zacházení s informacemi o Romech si často dovolili být benevolentní. Navzdory zřetelně vědeckým ambicím a často značně sofistikované argumentaci nepřispívaly práce raných badatelů o Romech k objasnění předmětu bádání, ale spíš k odůvodnění a šíření stávajících předsudků a nálad. Těmto mechanismům věnuje Gronemeyer zvláštní pozornost.

Některé nepřesnosti vyplývají ze samotného charakteru citovaných dokumentů. Týkají se například hned kvality překladu cizojazyčných (zpočátku především latinských) originálů. Avšak i v rámci jednoho jazyka je obecně třeba přihlídnout k sémantickým posunům během postupujících staletí. Dikci a konotace slov vnímal dobový člověk nutně jinak než lidé následujících generací či staletí. Citované texty autoři navíc často neměli k dispozici v původní podobě, nýbrž pouze v pozdějších vydáních. Původní znění textu citovaného jednotlivými autory je těžké zjistit, protože jak samotný prvotisk, tak i všechna následná vydání byly dále v menší či větší míře korigovány.

Z prací často není jasné, odkud vůbec autoři svá zjištění získali – často totiž ani svůj pramen explicitně nejmenují. Z chybných opisů lze např. zjistit, že z pramenů někteří autoři čerpali jen zprostředkovaně – například Wehner (1608) tvrdí, že cituje Stumpfa (1548), avšak soudě podle chybného letopočtu 1318 místo 1418 získal danou informaci od Goldasta (1606).

Vůbec nejautentičtější pramen představuje přímý kontakt s Romy. Ten však autoři nezmínují ani tehdy, když by i jen zprostředkovaně nemohou čerpat než od nich. Delrio (1599) například k otázce původu Romů uvádí (s. 84): „Dotázaní ani nevědí, co to Egypt je, a kde je [onen Egypt] menší či větší.“ Limnäus (1629) zmiňuje (s. 104): „... pokud mi bylo umožněno pozorovat, neexistoval jazyk, který by všichni používali, stejně jako neexistuje důvod, jenž pro svoje putování po planetě uvádějí.“ Vulcaniův slovníček romských slov je citátem z o padesát let starší knihy. Münster (1550) uvádí přímý kontakt s Romy takto (s. 34): „Stalo se mně, Münsterovi, před několika uplynulými lety v Heidelbergu /.../, že jsem se v Eberbachu dostal s nimi do hovoru.“ Kromě výše uvedených můžeme předpokládat, že popisované události zažili na vlastní oči jen u Cornera (1435) a Andrease (1440), dva nejstarší autoři.

Thomasius (1652) uvádí na samém závěru své monografie důvody, proč se raději spoléhá na psané zdroje, i za cenu snížené přesnosti (s. 134): „Třeba bychom na některých místech přinesli víc anebo s větší přesností, kdybychom nebyli donuceni se poučit pouze z knih, nýbrž kdybychom si nechali pomoci třeba vědomostí zkušeného Cikána samotného. Však když tito zlotřilci nám nepřipadají hodní toho, abychom jim věnovali sebemenší námahu, tak nežádáme nic víc, než aby nám byla naše práce započítána k dobru.“

Hlavní témata raných pramenů

Při studiu raných pramenů lze narazit na postřehy ojedinělé, ale i na zprávy a popisy stále se opakující. Jako stabilní a časté se mi jevíly informace o:

- černé (ošklivé) pleti
- zvláštním oblečení
- chudobném způsobu života
- kočovném způsobu života a rychlém střídání tábořišť (kromě sedmihradských pramenů, viz Toppelt, r. 1667)
- životě z krádeží, čtení z ruky, žebrání, loupeží
- multilingvismu
- lživě uvedeném původu z Egypta
- zvyku, že mezi sebe berou lidi ze svého okolí

Volba hanlivých slov pro vzhled Romů, jejich způsob obživy i morální hodnoty je u dokumentů citujících ze starších pramenů shodně výrazně častější než u dokumentů přímo referujících. Ostrými usneseními říšských sněmů počínaje (r. 1497) jdou ruku v ruce s celkovým zostřením protiromské díkce.

Časem v pramenech přibývají a ubývají tyto informace, domněnky a tvrzení:

- země původu – kroniky uvádějí např. (malý) Egypt, Uhry, Turecko, Sicílii, Afriku, Núbii; Egypt je v té době často symbolem cizosti, magie, Egyptané jsou často považováni za potomky Kaina;
- důvody příchodu do Evropy – putováním v cizině činili Romové pokání za odpadlictví od víry nebo za neposkytnutí noclehu svaté rodině; Romové byli do Evropy vyhnáni sultánem; Pasquier (1635) uvádí, že se s vlastním králem zapojili do vojenských akcí s křesťanskými armádami;
- podoby dobových označení Romů: Tataři, Pohani, Boemi, Cikáni;
- počty pobývajících Romů – 300, 14 000, 40 000, 1400;
- instance vydávající Romům glejty – knížata, král Zikmund, papež;

S ohledem na užívání apelativa „Cikán“ je dle mého názoru zajímavý výrok Peucerův (1553), protože staví vedle sebe dva etymologicky souvislé pojmy, navíc v souvislosti s domněnkou o egyptském původu, která dala vzniknout alternativnímu evropskému označení „Gypsy“ (s 76): „Vagatur hinc inde genus ..., quos recentes Graeci Attinganos, nos Zigeunos nominamus. Creduntur ex Aegypto primum, & vicinis Aphricae partibus prodiisse.“ (Toulá se tu lid ..., který současní Řekové nazývají Attingani a my Cikáni. Věří se, že pocházejí původem z Egypta a sousedních částí Afriky).

Vedle popisů zjevu a chování Romů vzdělanci 15. až 17. století vyslovují i úvahy o soužití s Romy v rámci majority. Při jejich četbě si nelze nevšimnout, jak se tyto teze napříč staletími v různých obdobích opakují, dnešní dobu nevyjímaje. Uvádím několik zajímavých paralel:

Dodnes v majoritním diskurzu například bývá zdůrazňováno, že je nutné, aby i Romové dodržovali obecně platné normy. Tato výtku dříve zněla například u Delria takto (s 84): „Jsou buď nuceni žít podle místně přijatých zákonů nebo jsou vyhnáni.“

Týž autor upozorňuje na domnělou „demografickou hrozbu“, kterou Romové představují. Zaznamenává dobovou diskuzi, o důvodech, které vedou Romy k tomu, že nadále setravávají v Evropě i po uplynutí sedmiletého období pokání, a mezi nimi pak i tvrzení, že kdyby Romové zůstali v Egyptě, hrozila by jim neplodnost a ostuda. Delrio v této souvislosti píše

(s. 84): „Zrovna tento národ, jenž se ročně tolik rozmnožuje? Samozřejmě by při svém putování brzo zahynul, kdyby nesbíral po všech stranách dospělé.“

Podobně je to s vnímáním cizinců, kterým se v každé době snáze připisuje podle chování. Možná z tohoto důvodu vyčítá Krantz Romům (kromě toho, že „nepraktikují náboženství“), zlodějský vztah k venkovskému obyvatelstvu (s. 26): „Jakmile ten pracuje venku na polích, mají ti záslusk na kořist v jejich domech.“ Jak vidíme dnes, podobná plošná podezření se rychle šíří, zvláště dojde-li v daném místě k nějaké krizi. V roce 2002 v Česku například hned po záplavách proběhly médií zprávy o rabování, přičemž média implicitně označila Romy za první podezřelé. Zpráva o rabování následuje třeba přímo po problémech s Romy: „K menšímu konfliktu došlo v Ústí nad Labem, kde docházelo ke stížnostem na hluchost evakuovaných Romů z Matiční ulice. Během povodní byly zaznamenány celkem 4 případy rabování, což je v podstatě nízké číslo.“ (skupina 32, 2002)

V tehdejší době existovaly však i texty neutrální a podle všeho zazněly i hlasy, které se Romů zastávaly. Celkem je však třeba souhlasit s Gilsenbachem (Gilsenbach 2000) v tom, že „zlatý věk Cikánů“, tj. jejich vlídné přijetí před obdobím pronásledování, alespoň na půdě západní Evropy, v podstatě nikdy neexistoval – zpráva o zabíjení Romů se totiž objevuje již v záznamech Cornera (1435). Atmosféra v Evropě půl století před příchodem Romů by „černému“ věku nasvědčovala spíš, jak mě upozornil Rastislav Pivoň. V době po obrovské morové epidemii v létech 1348 – 1350 se v Evropě rozmohla potulka natolik, že ji panovníci museli pod těžkými tresty zakázat. Podobně tomu bylo v západní Evropě se žebráním. Již ve 13.-14. století se náboženské a vznikající charitativní organizace domáhají selekce při poskytování almužny. Především rozdělovaly žebračky na poctivé (invalidy) a nepoctivé (zdravé), jedním z nejdůležitějších kritérií však bylo kritérium domestikovanosti (žebrační „naši“ a „cizí“), přičemž cizí žebrační měli být neprodleně posíláni do svých domovských obcí (viz Gerek 1999).

Pod vlivem dobového uvažování se mění popisované (a opisované) zprávy i při líčení stejné události. Jako skupina jsou Romové navíc někde identifikováni s ohledem na etnický původ, jinde s ohledem na svůj sociální status (jako synonymum tuláků), a někde dokonce sloučením obou (viz Gronemeyer, s. 160). Syntéza etnické a sociální definice je někde zdůvodňována pomocí chronologie – jde o shodu pojmů pro dvě skupiny žijící časově po sobě, tzn. historicky dávní poutníci a současní zlotřilci (např. Stumpf, Weineck).

Podle řady referentů Romové představují srocní vyvrhelů z různých evropských zemí (Aventinus, Krantz, Münster, Spangenberg, Camerarius, Fritsch), tj. představují sociální skupinu. Např. Limnäus (1692) vyjmenovává nejružnější teorie o původu Romů (že jsou potomky Asyřanů, Kiliků, Uxů, Peršanů, Italů, že pocházejí z pohraničí s Tureckem, z Uher) a uza-

vírá (s 107): „Dnes jsem si jistý, že jde o skupinu zlodějů a o smečku líných lidí, která se sloučila z různých národů, i takových, kteří žijí mezi námi.“

Zastírání etnicity Romů tedy opět není novým konceptem (viz i aplikace teorie o kultuře chudoby na Romy). Po staletích hovořily úřední dokumenty souhrnně (a s malým počátečním písmenem) o „potulných cikánech a jiných po cikánsku žijících tulácích“ (Ústředí pro evidenci potulných cikánů v Československu v roce 1929, viz Nečas 1997, s. 59), o „občanech cikánského původu“, dnes pak o „příslušnících romské komunity“, nebo dokonce v plurálu o „příslušnících romských komunit“, mezi které mohou výslovně patřit i „osoby neromského původu“ (Koncepce romské integrace 2005, s. 58). Nejnovější česká sociologická terminologie hovoří o „sociálně vyloučených obyvatelích“, kde přívlastek „romští“ bývá připojen jen příležitostně. Francouzská legislativa zase často operuje při označení romských skupin výrazy „nomádi etnického původu“ anebo později „gens de voyage“ (lidé na cestě) v uvozovkách (Klíčová 2005, s. 67 a 88). Podle Hanzala (Hanzal 2004, s. 15) byla představa, že se Romové rekrutovali z nejnižších vrstev různých národů, velmi rozšířena po celé Evropě i v 17. a 18. století. V tomto kontextu je vhodné opět citovat Gronemeyera, který tento koncept stírání etnického faktoru vysvětluje jako starý pokus představitelů majority zbavit se jinakosti programovým začleněním „cizinců“ do zavedených kategorií sociální politiky (s. 160). „Problém“ se tím stává (naoko) řešitelným běžnými nástroji policie a sociálních úřadů.

Opakování stále stejných vzorců uvažování stran „elit“ potvrzuje starou pravdu, že dělení výtvorů lidské mysli na „vědecké“ a „nevědecké“ je iluzí. Ani špičky „rozumem řízených“ vzdělanců nejsou prosty dobového uvažování. Hodnotu a věrohodnost jejich „objektivních“ informací a analýz v porovnání se „subjektivním“ individuálním lidským svědectvím je proto nutno zvážet, minimálně v tom smyslu, že každé z nich má svou vypovídací hodnotu.

Jednotlivé prameny

1. oddíl – kroniky

Hermann Cornerus: *Chronicon* (severní Německo)

Hermann Cornerus byl dominikánský mnich, narozený v Lübecku. Žil počátkem 15. století. Jeho *Chronicon* se zabývá dějinami světa do roku 1435. Do roku 1420 čerpá ze starších pramenů.

Zápis k roku 1417:

„Jistá cizí, předtím nespátraná toulající se skupina lidí přicházela z východních krajín do Alemánie. Procestovala celý kraj až k přímořským oblastem. Byla i v přímořských městech. Vyšla se z Lüneburgu, dostala se do Pruska a putovala skrz Hamburk, Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund a Greifswald. Cestovala ve skupinkách a přenocovala mimo města na polích, protože se hodně věnovala krádeži a obávala se, aby ji ve městech nechytily. Bylo to 300 lidí obou pohlaví, vyjma malých dětí a nemluvňat, velice ošklivého vzhledu, černí jako Tataři a nazývali se Sekani. Měli mezi sebou i vůdce, totiž vévodu (dux) a hraběte (comes), kteří je soudili a jejichž příkazy poslouchali.

Byli však velicí zloději, a to především ženy. Někteří z nich byli na různých místech chyceni a zabiti. Měli u sebe i doporučení knížat a hlavně Zikmunda, krále římské říše, pro nějž aby je státy, knížata, opevnění, města, biskupi a preláti, na které se obrátili, k sobě pustili a zacházeli s nimi lidsky. Část jich jezdila, část chodila pěšky. Důvodem tohoto toulání a cestování v cizině bylo údajně odvrácení od víry a návrat od pohanství [ke křesťanství]. Jejich biskupi jim uložili jako pokání, aby pokračovali v cestování cizinou po dobu sedmi let.“

Andreas (Presbyter z Řezna): *Diarium Sexennale* (jihovýchodní Německo)

Andreas byl od r. 1410 kanovníkem v Řezně (Regensburgu). Od r. 1405 zapisuje dobové události. *Diarium* let 1422–1427 („sexennale“), který se dochoval, uvádí o Romech následující zprávu. Nejrozumnější kroniky sepsané Andreasem vznikly na základě těchto poznámek.

Záznam k roku 1424: „V těchto dobách cestoval našimi kraji rovněž jistý kmen Cingari, obecně nazvaní ‚Cigäwnär‘. Byli blízko Řezna, zatímco jiní je následovali, jednou mnoho mužů, žen a dětí, jindy méně. Tento národ se utábořil na polích, neboť jim nebylo dovoleno bydlet ve městech. Osvojili si totiž šikovnost ke kradení majetku jiných. Tento národ pochází údajně z oblasti Uher, a praví se, že se prý odstěhovali na znamení a připomínku útěku Pána z Egypta, když utíkal Herodovi z očí, který ho hledal, aby ho zabil. Mezi lidmi se však praví, že jsou tajnými zvědy v našem kraji. Tento národ měl i dopisy krále Zikmunda, z nichž jsem jeden, který měli na papýru, vložil po obsahu do kroniky: ‚Zikmund, z Boží milosti král a císař římský ... (následuje dlouhá intitulatio dokumentu s adresáty). Přišli osobně naši věrní Ladislav Wajnoda s jinými k němu přináležejícími Cikány. Přednesli nejpokornější prosby, zde na našem (v rezidenci) Spišském hradu, s takovou vroucností, že jsme je ve své štědré milosti pokládali za hodné opatrování. Proto jsme uvěřili, pohnutí jejich prosbami, že jim můžeme přiznat následující svobodu. Kdykoli se zmíněný Ladislav Wajnoda nebo jeho lid do-

stane z jakéhokoli důvodu do našich jmenovaných majetků, tj. do měšťanstev a měst, rozkazuje proto vám všem věrným přítomným důrazně, abyste zmíněného Ladislava Wajnodu a jemu podřízené Cikány podpořili a chránili vším způsobem, především je pak chraňte před všemi překážkami a útoky. Pokud by však měl vzniknout mezi nimi samotnými zmatek, způsobený některým Cikánem, byť z jakéhokoli důvodu, necht' nemáte ani vy ani nikdo jiný z vás, ale pouze zmíněný Ladislav Wajnoda povolení odsuzovat a osvobozovat. Přítomným přikazujeme, aby (psaní) bylo ukazujícímu vráceno vždy po přečtení.

Dáno v rezidenci na našem Spišském hradě dne před oslavou sv. Jiřího mučedníka. V roce Pána 1423, v 36. roce jako král Uherský, ve 12. roce jako král římský, v 3. roce jako král český.“

V záznamech k roku 1426 Andreas Presbyter píše: „V tomto roce přišel národ Cikánů zase do Řezna, utábořil se a bydlel ‚inter Maiterias‘ (lokalita) v pondělí po Matyášovi.“

V díle *Chronica pontificum et imperatorum Romanorum* (1424) píše též Andreas: „V témž roce cestoval našimi kraji jistý národ Cigánů, lidově Cygäwnär.“ Jeden rukopis obsahuje navíc poznámku „o kterém se praví, že pochází z Egypta.“ Toto i jiná díla s podobnými zmínkami o Romech vznikla později a nejsou v následné literatuře citována.

Další dochovaný záznam je skoro o století starší:

Albert Krantz: Saxonia, Kolín nad Rýnem, 1520 (střední Německo)

Albert Krantz se narodil v polovině 15. století v Hamburku. Studoval a učil v Rostocku, od 1493 působil v katedrále v Hamburku. Byl syndikem města Hamburku. Jeho díla jsou založena na průzkumech archivů a knihoven. Cornerova kronika je mu známa.

„V roce 1417 se objevili nejdřív v našich přímořských oblastech u germánského moře lidé, svou tmavou pletí oškliví, vyschlí sluncem, se špinavým oblečením, odpudiví při používání všech věcí, obzvlášť pracovití v krádeži, v němž vynikaly hlavně ženy tohoto národa: neboť muži žijí z krádeže jejich žen. Dav je nazývá Tatary, v Itálii je nazývají Ciany. Uctívají mezi sebou vévodu (dux), hrabata (comites) a vojáky. Vynikají svým oblečením, krmí lovecké psy po způsobu šlechty. Ale kde loví, tajně se zdržují. Často směňují koně. Přesto chodí velká část pěšky. Ženy jezdí s dekami a malými dětmi na vozech, do kterých jsou zapřažena tažná zvířata. Tehdy nosili u sebe (před sebou) dopisy krále Zikmunda a několika knížat, že je přikázáno jim dovolit putovat městy a provinciemi bez úhony a nedotčeně. Sami říkají, že cestují po cizích zemích z důvodu pokání, které jim bylo uloženo. Ale to jsou pohádky. Druh člověka, zkušeného v užitku, se narodil na

cestě v cizině, oddaný nicnedělání, neznalý vlasti: takto cestují provinciemi, žijíce – jak jsme řekli – z krádeže svých žen. Žijí psím způsobem, nepraktikují náboženství. Žijí ze dne na den, cestují z jedné provincie do druhé. Po několika letech se vrátí. Ale dělí se do mnoha částí, aby titíž se nevrátili tak snadno na též místo, leda po dlouhé době. Všude okolo ve všech provinciích berou mezi sebe jak muže tak ženy, kteří se chtějí sjednotit s jejich společenstvím.

Zvláštní shromáždění lidí, zkušených ve všech jazycích, které se silně upjalo na sedlácký lid: jakmile ten pracuje venku na polích, mají ti zálusk na kořist v jejich domech.“

Aventinus: *Annales Boiorum*, uzavřeny k r. 1522 (jihovýchodní Německo)

Autor této kroniky, Johannes Turmair z Abensbergu se narodil roku 1477, zemřel roku 1534. R. 1517 byl jmenován bavorským historiografem. Pro své sympatie s reformací byl dočasně uvězněn. Autor završil středověký způsob historiografie tím, že důrazně odlišoval mezi původním a odvozeným svědectvím. Původně nebyly texty určeny k uveřejnění.

„Ve stejné době začal tento lidský rod, směsice vyvrhelů různých národů, které bydlí v hraniční oblasti turecké říše a Uher, (nazýváme je Cigeny), toulat se našimi kraji pod vedením krále Cindela a hledá beztrestně celé své živobyty krádeží, loupeží a věštbou. Lžou, že pocházejí z Egypta a že jsou donuceni Bohy, aby utíkali z místa na místo, a bezostyšně si vymýšlejí, že se kají za hříchy svých předků, kteří odmítli přijmout Boží roditelku a Pannu s malým Ježíškem, sedmiletou klatbou.

Dozvěděl jsem se o důkazech, že mluví venedským jazykem a že jsou zrádci a zvědy. Jak jiní, tak i hlavně vznešený panovník Maxmilián a Adalbert, otec našich knížat, dosvědčí to veřejnými edikty. ...“

Podobná zmínka se najde v bavorské kronice ke stejnému roku. Výraz „venedský“ („venedisch“) by se spíš než k Benátkám (něm. *Venedig*) mohl vztahovat ke staršímu výrazu *windisch* označující něco slovanského (např. *Wenden* pro lužické Srby ve východním Německu nebo jména obcí na *Windisch*– v rakousko-slovinském pohraničí)

Stumpf: *Schweytzer Chronick*, 1538. (Švýcarsko)

Johannes Stumpf byl švýcarský historik a farář. Narodil se roku 1500 a zemřel roku 1576. Coby farář doprovázel švýcarského reformátora Zwingliho. Dílo je věcné, pokud se netýká církevních dějin. Thomasius (viz dále v oddílu „pojednání“) ho cituje jako důkaz teorie o dvojitým lidu – původních Romech a dnešní lůzy.

Vorrede zu dem ersten Buche des ersten Theils.

Der Herr Gott der Allmächtige hat es wol gewillt, daß wir in diesem Buche die Geschichte der Stadt Rom von Anfang an bis zu den Zeiten des Kaisers Maximilian II. bringen. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr alte und berühmte. Sie ist die Hauptstadt des Reichs und die Sitz der Päpste. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr alte und berühmte. Sie ist die Hauptstadt des Reichs und die Sitz der Päpste. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt.

Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr alte und berühmte. Sie ist die Hauptstadt des Reichs und die Sitz der Päpste. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt.

Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr alte und berühmte. Sie ist die Hauptstadt des Reichs und die Sitz der Päpste. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt.

Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr alte und berühmte. Sie ist die Hauptstadt des Reichs und die Sitz der Päpste. Die Geschichte der Stadt Rom ist eine sehr interessante und wichtige. Sie ist die Geschichte der Welt.

[Převzato z: Muenster, Cosmographiei, r. 1550, cit. in: Gronemeyer, s. 34]

„V tomto roce 1418 přišli poprvé Cygini / takto nazývají se pohani / v Helvécii / v Curychu a na jiných místech / byli značně zvláštní / a předtím v tomto kraji nevidaní. Odhadují se muži / ženy a děti na 14 000 osob / ale nikoli pohromadě / ale tu a tam roztržštění. Udávali / jak byli vyhoštěni z Egypta / a že musí v bídě sedm let se kát. Dodržovali křesťanský řád / nosili hodně zlata a stříbra / ale přitom chudobné oblečení. Byli lidmi ze svého rodného kraje vybaveni a zaplacení penězi / neměli o potravu nouzi / platili své jídlo a pití / a po sedmi letech odjeli zpátky domů. Zbytečný národ darebáků / tak se praví okolo našich dnů / se mezitím zvedl. / Nejpobožnější z nich je zloděj / neboť sami se živí krádeží.“

Münster: *Cosmografei*, 1550 (Švýcarsko)

Sebastian Münster žil mezi lety 1488(?) a 1552. Byl hebraistou, geografem, matematikem, astronomem. Do své kosmografie zpracoval všechny jemu dostupné prameny.

Kapitola „O Cikánech čili Pohanech“ nepojednává o konkrétní události, ale už souhrnně o Romech. Celé pasáže jsou zde převzaté od Krantze, ale lze rozpoznat i jiné prameny. Odvolává se na osobní rozhovor: „Stalo se mně, Munsterovi před několika uplynulými lety v Heidelbergu [jižní Německo, pozn. překl.] / že jsem se v Eberbachu dostal s nimi do hovoru / a jejich předákem mi bylo umožněno / abych si četl dopis / na který byli pyšní / a to bylo vidimus / které dostali v Lindau [jižní Německo, pozn. překl.] od císaře Zikmunda / ve kterém zpráva / jak jejich předci v malém Egyptě odpadli na několik let od křesťanské víry. A jak se zase obrátili na pravou víru / bylo jim na hradě uloženo / aby oni nebo řada z nich tedy na čtyři roky cestovali v bídě a činili pokání / tak dlouho, jak setrvali v nevěře.“

Oproti krajanovi Stumpfovi přebírá Münster kromě popisů událostí z jiných krajů i hodnocení Romů („ubohý národ“, „nemá vlast“, „žije jak pes“, „není u nich náboženství, přestože si nechají křtít své děti.“, „zvláštní a hrozivý národ“, „mluví mnoha jazyky“, „je sedlákům opravdu na obtíž“).

V této době se rozšiřuje fond pramenů, které se o Romech zmiňují, a tedy i fond postřehů, novinek, informací z druhé ruky, (většinou necitovaných) úryvků z předchozích pramenů a legend. Přibývají i další hodnocení. O Romech v této době píše:

- Kaspar Hedio, 1537, Strassburg (severovýchodní Francie),
- Aegidius Tschudi, spis sepsaný v 16. století, vydaný 1734–1736, Basilej (Švýcarsko),
- Cyriakus Spangenberg, 1585, Frankfurt nad Mohanem (jižní Německo),
- Christian Wurstisen, 1580, Basilej (Švýcarsko),

- Martin Crusius, 1595–1596, Frankfurt nad Mohanem (jižní Německo),
- Sethus Calvisius, 1605, Durýnsko (východní Německo)
- Wilhelm Schäffer – „Dillich“, 1605, Kassel (střední Německo)
- Johannes Guler von Weineck, 1616, Curych (Švýcarsko)
- Sprecher von Berneck „Fortunatus“, 1617, Basilej (Švýcarsko)
- Tobias Heidenreich, 1635, Lipsko (východní Německo)
- Etienne Pasquier, 1596, Paříž
- Ludwig Anton Muratori, 1730, Milano (severní Itálie)

Všechny tyto kroniky uvádějí o Romech různé obecnější informace, vzhledem k informační hodnotě zaznamenaných událostí vynikají především tři z těchto kronikářů: Crusius, Pasquier a Muratori. Crusius ve svém díle uvádí přepis nápisu z náhrobku jednoho z tehdejších romských vůdců (s. 41): „Jak se počítá po našem spasiteli Krista narození 1445 v předvečer Sv. Sebastiána /zemřel výsostný pán / pan Panuel / vévoda na Malém Egyptě / a pán Hirschhornu v téže zemi.“. Zajímavé je také Crusiovo vysvětlení pronásledování Romů v tehdejší Německu: „Virtemberský vévoda Eberhard byl údajně v Palestině zatknut kvůli zradě ‚Cigenů‘, ale vzápětí propuštěn Soldanem a uctíván. Proto nemá být ve Virtembersku trpěn tento národ vagantů a zlodějů.“

Pasquierova kronika zachycuje kromě legendy o útěku Egyptanů také zmínku o exkomunikaci Romů pařížským biskupem.

Text Muratoriho obsahuje některé jinak málo známé pasáže. Například popisuje pobyt Romů v Boloni a reakci obyvatel na ně: „Šlo tam mnoho lidí, aby je vidělo kvůli ženě vévody (Cikánského), která uměla věštit ...“.

2. oddíl – historická díla

Philipp Camerarius: *Operae horarum subcisivarum meditationes historicae* ..., Frankfurt, 1602 a dále (jižní Německo)

Camerarius sestavil přehled předchozích pramenů (s částečným uvedením autorů), od Romů se ve svém díle distancuje nejen citacemi, ale i jazykem („Aventinus líčil tento podvodný rod v pestrých barvách.“). Mluví o vlastních Aventinových průzkumech, ve kterých zjistil původ romštiny z venedštiny, Aventinovu domněnku o tom, že Romové jsou zrádci a zvědi, již uvádí jako fakt. Zmiňuje se i o zprávách cestovatelů, že „takový nicotný a odporný lidský rod se toulá i neustále v Asii u muslimů a tito evropští Cikáni jsou na základě zločinů, podvodů,

**De Cuperis, quos Germani Signa
non vacans.**

**Հայ ազգայնական, քաղաքական գործիչներ
Կաթին Բաղդասարյան օրը օրինակ է:**

[illegible]

**Dr. Albert
D. Anderson
President
SCLC
- 1000
Atlanta, Ga. 1**

krádeží a jiných zavrženíhodných činů pro své odporné pokrytectví dokonce i chytřejšími Turky nazýváni ‚Torlaqui‘.“

Mezi historiky, v jejichž díle se nachází zmínka o Romech, patří:

Melchior Goldastus, zvaný von Haimsfeld, vydal r. 1606 ve Frankfurtu (jižní Němec-ko) *Alamannicarum Scriptores*: Poukazuje v nich na záměnu Agarenů za Romy, jak se v jeho době toulajícimu národu říká. V jeho knize najdeme již zmíněný chybný přepis údaje ze Stumpfa (1318 místo 1418).

Jacques-Auguste de Thou „Thuanus“ napsal r. 1628 v Paříži *Historiarium sui temporis continuatio*. V souvislosti s Romy v knize popisuje soudní případ vraždy uvnitř romské komunity, který skončil popravami a vyhoštěním celé skupiny z Francie.

Laurentius Toppeltin(us) sepsal r. 1667 v Lyonu (střední Francie) *Origines et occasus Transsilvanorum seu erutae nationes Transsilvaniae* Obsahuje zprávu dáckého obyvatele Sedmihradska, podle které jsou Romové dáckými obyvateli Sedmihradska nazýváni Faraoni. O Romech dále uvádí, že se sice považují za křesťany, ale konkrétním obřadům a součastím víry se vysmívají (poslední soud). Berou se mladí, mají hodně dětí, jsou černí, oškliví, chudobně oblečení, opovrženíhodní, nejsou hodní společnosti ani přátelství, žijí pohromadě se svým drobným majetkem (včetně prasat) na ‚palatium‘ (kopci: možná osadě? pozn. PW), kde se během generací usídlili. Text neobsahuje zřetelné odkazy na jiné prameny.

Valentin Franck zveřejnil r. 1696 v Sibiu (Transylvánie) *Origines Nationum et praecipue Saxoniae in Transsylvania* ..., v níž (s. 3) píše, že „Sedmihradsko se skládá ze tří lidí, které obecně nazýváme národy. Totiž z Maďarů, Sikulů a Germánů čili Sasů. K nim přistupují později Valaši, Rusíni, Srbové, Arméni, Bulhaři, Řekové, Novokřtěnci, Židé a nakonec cikánský mišmaš...“, a dále na straně 17, že „Camerarius se zmiňuje ve svém díle Hor.Succ. o původu Cikánů, u nichž se často vyskytuje jméno Farao, kteří, kdekoli pobývali – což je opravdu zvláštní –, používají jediný základní jazyk, který je uzpůsobený dialektu jednotlivých míst.“

3. oddíl – teologicko-filosofická díla

Polydor Vergil: *De rerum inventoribus*, 1499.

Tento italský humanista žil mezi lety 1470 a 1555. Byl výběrčím odvodů církve v Anglii. Zmiňuje, že Cikáni žebrají, žijí z chiromantie a krádeží, kočují, jsou označení (tetováním) jako Syřané. Z toho vyvozuje, že do Evropy přišli přes Sicílii z Asyrie a pokládá je za potomky modlářských kněží ze Sýrie.

Caspar Peucer: *Commentarius de praecipuis divinationum generibus*, 1553, Wittenberg (středovýchodní Německo)

Peucerova kniha pojednává o božských a ďábelských věštbách, a mimo jiné i o věštbách lidí, „... které mladí Řekové nazývají Attingani, my Cikáni.“ O těchto dále píše, že čekají na veřejných tržištích a na křižovatkách na ty, kteří se na ně obracejí s prosbou o radu.

Johannes B. Goropius Becanus: *Hermathena*, 1580, Antverpy

Referuje o původu lidí žijících v jižní Itálii, kteří sami sebe nepravdivě označují za Egyptany. Kritizuje laxní přístup úřadů vůči nim.

Martin Anton Delrio: *Disquisitionum magicarum libri sex*, 1599, Löwen (Belgie)

Delrio se narodil r. 1551 a zemřel r. 1608. Byl generálním prokurátorem v Brabantu, později vstoupil do jezuitského řádu.

Varuje před přílišnou shovívavostí ke krádežím Romů a před jejich obhajobou obecně, kritizuje i shovívavý přístup k místním obyvatelům, kteří vyhledávají jejich věsteb či se k jejich skupinám přímo přidávají. „Jejich ochránci je skutečně ospravedlňují tím, že jde o nešťastný lidský rod, hodný naší milosti. Proč? Lid pocházející z Egypta prý pyká za odpadlictví svých předků od křesťanské víry a jako pokání podnikl sedmiletou pouť po různých místech. Toto je hlavní bod jejich obhajoby.“ Následuje diskuse o tom, proč se již nevrátili, odkud pocházejí, a různé teorie o jejich původu a o původu jejich jmen. Děkuje císaři Karlovi za přísná opatření proti nim.

4. oddíl – právní díla a edikty

Všech říšských sněmů svaté říše římské řád/stanovy a výnos

V letech 1497, 1500, 1530, 1544, 1548, 1551 jsou Romové zmíněni v říšských výnosech v souvislosti s jinými „problematickými“ skupinami.

§21 z roku 1497 ukládá: „Ohledně těch, kteří se Cikáni nazývají, a kteří neustále cestují po zdejších krajích, máme náznaky, že jsou zvědy, vyvědčáci a špióny v křesťanských zemích. Doporučuje se proto přestat trpět a zakázat jim toto jejich cestování.“ Výnos vyzývá vrchnost, aby našla způsob, jak toto opatření provést, a projednání tohoto návrhu ukládá příštímu sněmu.

Výnos z roku 1500 nařizuje pod titulem „O Cikánech“:

„Ohledně těch, kteří se Cikáni nazývají, a kteří cestují sem a tam po našich krajích, má být *per edictum publicum* všem stavům říše ... přikázáno, aby tyto Cikány, po věrohodném poukazu na to, že jsou zvědy a špióny v křesťanských zemích, nenechali po svých územích cestovat a ani se zde pohybovat a obchodovat, a aby jim přestali poskytovat útočiště či glejty. Cikáni se poté co nejdříve okolo Velikonoc mají odebrat pryč ze zemí německého národa a dále se zde nenacházet. Pokud poté na naše území vstoupí a někdo spáchá proti nim jakýkoli čin, ten ať není považovaný za hřích ani neprávo, pokud náš mandát na tom setrvá.“

Všechny další edikty z let 1530, 1544, 1548 se zněním minimálně liší. Teprve edikt z roku 1551 je zcela nový. Konstatuje, že Romové stále pronikají na území říše, že disponují pasy a nespádají proto pod povinnost peněžních odvodů. Edikt nařizuje, aby jim byly pasy odebrány a dále nevystavovány, a aby Romové nebyli v německých zemích nadále trpěni.

Z právních dokumentů přetiskuje Gronemeyer následující prameny:

Andreas Alciatus: *Parergorum Iuris Libri* (Právo Parergů), 1538 a 1543: Podle autora této první monografie jsou Romové v Itálii už od antických dob. „... Kázání praví, že [Cikáni] jsou Slované. Proto je Francouzi nazývají ‚Boemianos‘, takže náš názor je správnější. ...“

Johannes Bodinus: *De la république*“ (O republice), 1577, Paříž. Bodinus se v této své knize o státních řízeních zabývá otázkou, proč by Romové cestovali z plodného Egypta do neplodných krajů Španělska. „Tato lůza vpadá počátkem léta se srázných skal a doupat v Alpách a Pyrenejích do nižších oblastí jako včelí roje.“

Palatinate: Zemský řád horního Bavorska, vydané r. 1599, Amberg (jižní Německo). Tento policejní řád se odvolává na říšský edikt, který zakazuje Romům cestování a nařizuje odebrání pasů. Vydává též pokyny pro případ výskytu násilností (odebrání koní a zbraní) a nařizuje tresty těm, kteří Romům poskytnou nocleh.

Paul Matthias Wehner: *Practicarum Juris Observationum Selectarum Liber Singularis ...* (Vybraná fakta aplikovaného práva v jedné knize), 1608.“. Tato juristická encyklopedie obsahuje úvahy o původu Romů (slovo Cikán odvozuje z něm. ‚zig‘ – tahat), zmiňuje jejich chudobu, krádeže, čtení z ruky a nesrozumitelný jazyk. Opakuje údaj z Aventina, že tato pochází z vendštiny a opisuje také již zmíněný chybný letopočet z Goldasta (1318).

Georg Schönborner: *Politicorum libri* (Kniha politikům), 1614 Encyklopedie politologie, zahrnuje i kapitolku o Romech.

Zigeuner. Zingari.

Vagantur hinc inde genus quoddam impostorum, squalida, retraque & deformi specie, & habitu peregrino, quos recentes Greci, Ardingenos, nos Zigeuner nominamus. Hi hominum manus inspiciunt, & singulis eventus indicant, vulgò *Barfager* / vel verius *Zigenfager* / plura enim mendacia, quam vera proferunt & sæpe furti aut alterius sceleris notam iis inturunt, qui innocentissimi sunt. Ita consules decipiunt, & pecunia defraudant. A Domino enim dirigitur gressus vici, qui suam hominum potest intelligere viam suam, *Provrb. 20. 24.* Deus disponit singulis suos eventus, neque quisquam est, qui possit scire quid sibi sit eventurum. Quare ex vera fide pie officium vocationis nostræ faciamus, neque de futuris eventibus sumus solliciti, sed nos & nostra omnia Patri celesti & providentiæ divinæ vereque parentis committamus, *ber wirts wol recht mach.* Creduntur ex Aegypto primum & vicinis Africæ partibus prodisse (hinc & in Gallia

❧ ❧ ❧

vocantur

| Převzato z: Wehner: Practicarum juris Observationum selectarum liber singularis ..., r. 1608, přetisk z r. 1701, cit. in: Gronemeyer, s. 95 |

Christoph Besold: *Thesaurus practicus* (Praktická encyklopedie), 1629. Tato juristická encyklopedie uvádí pod heslem „Zigeiner“ toto: „V Turecku mají ženy tohoto národa privilegium poskytovat samy sebe veřejně Turkům i křesťanům.“

Johann Limnäus: *De Jure Publico Imperii Romano germanici* (O veřejném právu římské říše germánského národa), 1629–1645. Limnäus zde pojednává o systému státního práva. Cituje Becanovu informaci o tom, že slovo „Cikán“ je v současné Itálii synonymem pro bezdomovce. Cituje i jiné prameny, například Brodeho a jeho teorii o tom, že Romové pocházejí původně z Itálie, odkud byli vysláni, aby v jednotlivých koloniích potlačili barbary. Soudí, že jde jen o směsici zlodějů a ničemů bez společného jazyka.

Anton Balthasar Walther: *Silesia Diplomatica*, 1741, Vratislav (Polsko). Jedná se o sbírku úředních dokumentů Slezska. Cituje řadu proticikánských nařízení, jako například: „Vrchní úřední patent a napomenutí, že každý se má snažit vyhubit Cigajny. Dne 3. června 1689.“

5. oddíl – varia

Raphael Maffei Volaterranus napsal jednu z prvních encyklopedií, *Commentarii urbani* (Městské poznámky), vydané r. 1506 v Paříži. Naráží zde na národ Uxijů, „zvaný i Cingani, kteří žijí rozptýleni po celé zemi, nejvíc v Itálii, dle zvyků divochů, beze zákona, bez umění, jen věští budoucnost.“... Uxiové údajně předpověděli podle historiografa konstantinopolského císaři Michaelovi Thraulovi získání vlády.

Bonaventura Vulcanius zmiňuje Romy v díle *De literis et lingua Getarum sive Gothorum* (O písmech a jazyku Gótů) z r. 1597. Toto dílo bylo až do roku 1870, kdy byl objeven text Andrewa Boordeho z roku 1547, považované za vůbec nejstarší pramen, co se týče zápisu romštiny. Vulcanius píše „o kočujících Núbijcích, které Italové nazývají ‚Cingari‘ a jejich jazyce“. Upozorňuje také na jejich další označení, mj. Aegypti, protože, jak Vulcanius uvádí, Núbijci označují Núbii za Malý Egypt. O jejich jazyku „uvádíme zde jen málo, nejen proto, abychom jej čtenáři přiblížili, ale i proto, abychom vyvrátili tvrzení těch, kteří se domnívají, že si tito svůj jazyk vytvořili sami a že se neuzívá jinde na světě než u těchto kočujících Cingárů: v této záležitosti se na ně nesmí dávat.“ (následuje slovníček)... „Příklad jazyka Núbijců mi dal příležitost se zamyslet nad idiomem (nechci používat slovo jazyk) jistých tuláků, ...“ Tito Núbijci mají údajně „vlastní a svébytný jazyk provincie, ze které pocházejí – tak si myslí Jos. Scaliger, s jehož názorem a autoritou se uspokojuji. Sice jsem se neodvážil nazvat idiom těch,

Unesco Museum of the Future

[illegible][illegible]

Peter Wagner | Gronemeyerovy přetisky raných německých pramenů o Romech | 49 —

o kterých nyní pojednáme, přirozeným jazykem, ale nezdálo se mi, že veškerá jejich slovíčka jsou (nacvičena, tj.) čistými výmysly, ale spíše, že byla převzatá z jakéhosi starého jazyka. Anebo pokud už byla všechna nově vytvořena, nelze než obdivovat lehkost, s jakou tvoří slova nová, a jejich chytrost při plánování a sepsání seznamů.“ ... Vulcanius dále odkazuje na původ svého slovníku z o padesát let starší, německy psané knihy, která dělí tuláky do 28 tříd, uvádí jejich jména a konstatuje, že představuje prvky jazyka společného všem těmto skupinám.

Matthias Martinius zveřejnil r. 1623 oblíbenou encyklopedii *Lexicon philologicum*. Záznam „Cingarus“ pojednává o zvláštním oblečení podobném tóze, jménech a vlastním původu z Itálie, heslo „Zigeuner“ zní: „Pocházejí ze Zogárů, kteří se toulají po Kavkaze.“

Martin Zeiller informuje v *Episteln oder Sendschreiben von allerhand politischen Sachen* (Epistoly či psaníčka o všech možných politických záležitostech) o všelijakých kuriozitách. Kniha vyšla r. 1656 v Marburgu (střední Německo). Referuje zde o zatčení a sadistické popravě vévody Zäcklera a jeho 40 romských služebníků a o Petru Beloniovi, který viděl stejný kočující lid jako Romy ve velkém počtu i v Egyptě nad Nilem. Cituje ze starších pramenů informaci o beztrestnosti prostituce Romek v Turecku, cituje také text náhrobku, který se poprvé objevil v knize již zmíněného Crusia.

6. oddíl – pojednání

Jacob Thomasius: *Curioser Tractat von Zigeunern*. Překlad z latiny M.M., Johann Christoph Miethen, Drážďany a Lipsko 1702
Jacobus Thomasius (1622–1684) byl profesorem v Lipsku.

Ahasverus Fritsch: *Historische Beschreibung der so genannten Ziegeuner, nebenst wahrer Anzeige ihres Ursprungs, Lebens, Wandels und Sitten*. 1662
Ahasverus Fritsch (1629–1701) byl kancléřem knížectví Schwarzburg-Rudolfstadt.

Z uvedených ucelených pojednání o Romech se budu věnovat prvnímu jmenovanému, dílu Jacoba Thomasia „Historische Nachricht Von Denen Zigeunern“ (Historická zpráva o Cikánech). R. Gronemeyer přetiskl překlad autora, o němž jsou v publikaci uvedeny pouze iniciály M. M., pod titulem *Curioser Tractat von Zigeunern*. Následující shrnutí jsem pořídil ještě dříve z překladu podobně neznámého překladatele z roku 1748. Latinsky psaná původní publikace vyšla v roce 1652 v Lipsku pod titulem *Dissertatio philosophica de Cingaris*.

bianer Sprache von der Egyptischen ganz unterschieden ist, welches diejenige, so beyder kundig sind, am besten wissen können. Denn solchergestalt kan beydes wahr seyn, so wohl was Vulcanus behauptet, daß die Ziegunner derer Arabianer Sprache be-
 halten, als auch was Budinus sagt, daß sie von denen Egyptern in der Sprache je-
 derzeit ganz unterschieden gewesen. Und auf diese Weise mag auch *Laar, Palaeographus*, der uns sonst §. 17. verdächtig gewesen, Glauben finden, wenn er bey *Carluvo*, p. 408 erzehlet, es hätten die Ziegunner, als sie einmahl von jemanden in Egyptischer Sprache angeredet worden, selbigen ganz nicht verstanden.

§. 38.

So viel ist gewiß, daß die heutige Ziegunner, ohne daß sie mit denen Einwohnern eines jeden Landes, in dem sie sich aufhalten, in derselben Sprache reden können, auch unter sich selbst eine gewisse Sprache zu brauchen pflegen; und daß sich diejenige, welche meinen, es seye dieselbe von ihnen selbst erdichtet, und nirgendwo in der Welt, als unter denen Ziegunnern, gebräuchlich, betrogen trauen; *Palerus*, welcher *Vulcanum*, ohne ihn zu

nennen aufgeschrieben, p. 123. ad Michi-
 das Gerner.

§. 39.

Wie, so wenig wir die Sprache derer Ziegunner verstehen, vor so ausge-
 macht halten wir dennoch, daß selbige nicht diejenige sey, welche man zu Patrim *rob-
 rum, barbarum*, zu teutsch aber *Rob-
 vorisch* nennet (und scheint dieses Wort nicht von *rob* (*robust*) sondern von *Roht* (*rohren*) herzu kommen, wie nach *Mansero
 Deh*, p. 588. und *Gesner*, p. 81. Mitrid. das für gehalten; woben nicht weit abgehen *Angelinus Archa* beym *Leill*, p. 276. *Coropini
 Hermath.* L. 1. p. 18. und *Hekeren. Disp.*
 XXXII. *Carl. Phil. publ.* 2. welche die Zie-
 gunner Sprache vor erdichtet halten. Denn dieses *Naturalisch* begreiffet nur ge-
 wisse *nominis* und *verba* in sich, und ist im
 übrigen teutsch; Als wir hingegen die
 Ziegunner ungefähr unter einander reden
 gehöret; war nicht ein einziges Wort da-
 bey, welches wir verstanden hätten.

§. 40.

Nedoch wollen wir nicht in Abrede
 seyn, daß das *Naturalisch*, so eine denen
 Vöcken eigene Sprache ist, auch dem Zie-
 gunner-Volk, welches sich sonst so vieler-

Zánrově je kniha označena jako „akademická disputace“, tj. soupis zmínek v prame-
 nech z předchozích přibližně 200 let na jisté téma, kterým jsou zde „Cikáni“. Vydavatel ně-
 mecké reedice upozorňuje na aktuálnost, stálou platnost a význam této více než sto let staré
 publikace, především s ohledem na „nešvary řádící v současné říši“.

Thomasius se nejdříve věnuje původu různých romských exonymů. Spolehlivě určuje
 okruh slov pocházejících z regionymu „Egypt“ (Gitanos, Egyptiens, Gypsies). Označeními

„Tataři“, „Heydenové“ (něm. „pohani“), „Nubijci“, „Baumiens“ (obyvatelé Čech) a „Raselherainové“ (z arabštiny „silniční lupiči“) se blíže nezabývá, jeho pozornost však přitahují označení příbuzná českému „Cikán“. Zvažuje jejich vznik zkomolením paralelního výrazu „Gitano“ (apod.), pak odvozením z názvu četných, podobně znějících zemí, měst, hor či národů, dále od řeckého jména ptáka konipas (tj. „κιργαλος“), který klade svoje vejce cizím ptákům do hnízda a má nestálý charakter. Uvažuje rovněž o možnosti, že apelativum „Zigeuner“ (Cikáni) má souvislost s výrazem „Athinganoi“, které je podle něj ve starém Řecku synonymem pro kacíře.

Následně se Thomasius snaží datovat příchod Romů do západoevropských zemí. Odvolává se na hojný výskyt prvních místních záznamů v letech 1411–1422, který dává do časové souvislosti s vládnutím císaře Zikmunda, který vydal glejt romským knížatům. Učenci se podle něj shodují převážně v tom, že Romové museli projít německým územím, než se začali objevovat i ve Francii, Itálii a Španělsku a zdůrazňují, že přišli v celých skupinách, a že se nikde neusadili.

Následující část je určena původu a jazyku Romů. Autor zde cituje zprávy, podle kterých mají Romové s Egypťany společné oblečení a zvyk číst z ruky, a poukazuje na to, že jako Malý Egypt bývá označována Nubie. Preferuje proto tu teorii o původu Romů, která uvádí, že jsou potomky biblické postavy Chusa, Chamova syna, a sdílají s národem Núbijců náboženství, itinerantní způsob života a jazyk.

Jazyku Romů přiznává Thomasius samostatný charakter odlišný od zlodějské hantýrky (tj. německého *rotwelsch*). Vyvrací jak tezi o latinském původu Romů založeném na podobnosti jejich oblečení s římskou tógou, tak i jiné domněnky o jejich původu, např. teorii o útěku před Saracény poté, co se Romové přidali na stranu Evropanů.

Objasnění původu Romů věnuje Thomasius i dále další prostor, zde ale se zvláštním zřetelem na itinerantní způsob života. Ten měl vyplývat z prokletí zakladatele kmenu Chama anebo z toho, že Romové odmítli poskytnout přístřeší Panně Marii prchající s malým Ježíškem před Herodesem. Jejich putování je také možné vysvětlit jako trest za jejich dřívější odpadnutí od víry. Thomasius se také zabývá dobovými teoriemi o důvodech, které Romům údajně brání v návratu do jejich původní vlasti (je jim bráněno v cestě, mají před návratem absolvovat ještě pouť) a všechny je zamítá. Zajímavá je také další autorem odmítnutá teorie, že se původní Romové, kteří se po svém příchodu do Evropy ničeho nedopustili, už dávno vrátili nazpět, a dnešní lůza, skládající se ze zlodějů, podvodníků a lupičů, se za Romy jenom vydává.

Až poměrně malá, poslední část publikace (posledních 10 ze 70 paragrafů, do kterých je kniha rozčleněna) přibližuje kulturní a sociální zvláštnosti Romů: připomíná se zde, že

Vorrede.

Es hat das mehr als zu wohl
bekante Zigeuner-Volk
seit geraumen Jahren in
Deutschland sonderlich am
Rhein-Strom, so viel Unfug ange-
richtet, daß man bey denen ange-
stellten Crayß-Tagen demselben nicht
M 2 NHT

| Převezato z Thomasiova překladu v „Historische Nachricht Von Denen Zigeunern“, s. 38-39 |

mezi sebe přijímají jednotlivce z okolní společnosti, a že na ulici sbírají děti, které pak vychovávají mezi sebou a přizpůsobí si je, a to i barvou pleti. Thomasius také uvádí, že prý Romové umějí všechny jazyky, protože je poznali na svých cestách. Domnívá se, že po jejich dlouhé absenci z Egypta by i tam byli považováni za cizince.

Živobyť si dle Thomasia Romové opatřují jak mohou, a nebrání jim v tom ani náboženství, ani svědomí. Tento „úplně zvrhlý životní styl“ tak pány dříve i dnes opravňuje k tomu, aby Romy ze svého území vypudili. Romové se sice podílejí na vojenských taženích proti

nepříteli, ale na druhé straně se dají klidně naverbovat i do vojska nepřátelského. Na závěr autor přiznává, že jeho jediným informačním zdrojem jsou pouze starší knihy, jedním dechem však dodává, že Romové nejsou hodni té námahy, aby se jich člověk vyptával osobně.

Překlady paragrafů 61–70

§61.

O následnících prvních Cikánů je nutno něco dodat. Že jsou za prvé houf smíchaný ze všelijakých národů, což lze lehce poznat na tom, že přijímají ve všech zemích mezi sebe ženy a muže, kteří se k nim dobrovolně přidají, tak jak se jim naskytne, a kteří vzápětí v jejich společnosti zůstávají (*Kranz, Munst, Gul*). A to proto, aby jejich rod nemohl zaniknout. (Ti kteří cestují po Německu, jsou většinou němečtí), proto se uchylují všelijací zlotřilci k této verbeži, kde najdou bezpečný úkryt. Pokud je tedy pravdou, co praví *Polydorus*, totiž že jsou všichni (alespoň v Itálii, neboť u nás tomu tak není) označeni jistými vypálenými značkami, tak můžeme pro to, co bylo nyní řečeno, lehce uvést důvod: *Polydorus* odvozuje neprávem, že by se z toho dalo prokázat, že jsou Asyřané.

§62.

Toto jim stále nestačí. Navíc bylo zjištěno, že loupežně odchytili mladé děti cizích lidí a vychovali za své. U *Barleus l. IV. Heroic*.^{*} se lze dočíst ve velmi krásných verších popsany příklad (neboť ho nemůžeme označit za báji) o africkém děvčeti, které bylo ukradené Cikány, a když ho viděl ve Španělsku šlechtic, oblíbil si ho natolik, že zapomněl na slušnost a stal se sám Cikánem, aby si dívku mohl vzít.

§63.

Z této básně, ve které básník praví, že chtěl popsat názory, zvyky a životní styl tohoto národa, se naučíme, že Cikáni těm, které do své společnosti přijmou, nejen změní jméno, ale že ho jistým způsobem i natrou černou barvou. Zrovna tak jak se říká, že matky mažou své děti a pokládají je na slunce, aby čern víc pronikla do hloubky. Jsou však i zprávy, že když chtějí, by dokázali i tak vrátit bílou barvu louhem. Mýlí se totiž *Huartes*, když se ve svém důkazu, že by černošský lid musel trávit dlouhá léta v našich zemích, než jeho potomci svoji černou barvu odloží, odvolává na naše Egyptany, kteří po uplynutí víc než 200 let stále nevyměnili svoji spálenou barvu za jinou, *Scrut. ingen. p. 499*.

^{*} P.I. Po'matum p. 673, pod titulem: *Cheiromantis*

§64.

Nedělali po celých 200 let však nic jiného, než že cestovali od vesnice k vesnici po cizích zemích. Proto není divu, že procestovali celou Evropu od jedné vesnice k druhé, a činí to dodnes. Je však třeba pochybovat, jestli obcestovali celou zem, jak zmiňují *Pierius* a *Bellonius*, z nichž poslední dosvědčuje, že jsou v Egyptě tak jako u nás pokládáni za cizince. Jsou různé tlupy cestujících lidí, a nelze je všechny započítat do společnosti Cikánů, přestože mají s nimi ledacos společného. Přece existovali před Cikány jisté druhy žebráků. Tak je odlišoval již *Camerarius I.succ. 17* od Torlachů v Asii, přestože nejsou úplně odlišní od Cikánů. Co kdybychom o *Belloniových* Egypťanech usoudili totéž?

§65.

Ani se už nebudeme divit, odkud se naučili u nás mluvit německy, s Italy italsky, se Španěly španělsky, s Francouzi francouzsky, a že jsou (jak praví *Kranzius*) znalí všech jazyků! Tak vedlo neustálé cestování k tomu, že tak jak každá země je jejich vlast, tak neexistuje žádný jazyk, který by nebyl jejich mateřtinou. Nejedná se tedy o nutný důsledek, když vidí *Alciatus*, *Delrius* a *Cordova* důkaz pro jejich původ v tom, že dnes mluví slovanským anebo (jak to nazývá *Aventinus*) vendským jazykem. Netřeba říkat, že přijímají ve všech zemích místní mezi sebe, což vede k tomu, že člověk soudí z toho, že mluví každý jiným jazykem, když jsou rozdělení do mnoha tlup, že se všichni mezi sebou navzájem dorozumí.

§66.

Co se týče životního stylu, tak mají i dnešní Cikáni svoje vévody, hrabata a vrchnosti, kteří však nejsou nijak lepší než ostatní, tak jak praví Španělé ve svém přísloví: *tan rugn es el Conde, como los Gitanos*, **hrabě je tak poctivý jako Cikáni**: *Cordova p.406*. Fakt, že je jejich povahou, že nejsou věrní žádné poctivé společnosti nebo občanské vládě, ale ani žádnému bydlišti, ba že se naopak volně potulují, je natolik známý, že není třeba to potvrdit svědectvími. Pro ně je počestné vydělávat si na živobytí věštěním z ruky anebo jiným způsobem věštění, jak to provozují jejich ženy. S větší nehorázností než přísluší žebrákům požadují beze studu prostředky potřebné pro potravu vlastní a pro potravu svých tažných zvířat. Jediná věc, která se jejich svědomí dotýká, je žebrání o peníze*. Ani náboženství, ani svědomí jim však nebrání v tom, aby peníze loupili, kradli, a pokud dostali jen část, aby zbytek vylákali nějakým kejklířským uměním z kapsy. Ani se neostýchají pouliční loupeže, rabování anebo krádeže zvířat z pastvy. *Cordova* dosvědčuje na **p.406**, že se kdysi pokoušeli proniknout a vyrabovat město **Juliobriga****, poté co bylo nakaženo morem a opuštěno svými obyvateli.

* Ti, kteří se zdržují u nás, je žádají a berou beze studu.

** Které z těchto španělských měst tehdy toto jméno nosila, není zatím zjištěno.

§67.

Abychom všechno zkrátili, tak jsou odmalička zvyklí na šibalství; a proto neexistuje podvod, ve kterém by se nenaučili mistrovsky vyniknout; neexistuje lstivost, kterou by se neodvážili podniknout. Jsou mazanými koňskými handlíři; falešnými hráči; jsou nevděční vůči svým rodičům; oddáni smyslnosti; opovrhují náboženstvím tím, že pro zistnost několikrát opakují křest svých dětí; jsou traviči, vrahy, čarodějníky, kteří používají kouzelnou moc, hlavně aby krotili oheň; zrádci křesťanů; tajnými vyslanci a zvědy Turků.

§68.

Proto jak duchovní učenci (*Gerhard.loc.de magistr.nr.227 Tilem, Olear. Zigeunerfr. qu.5*), tak teoretici státu (*Bodin. Kekerm. Besold.*) právem tvrdí, že nelze Cikány v měšťanské společnosti strpět. Tak bylo císaři, králi a knížaty usneseno mnoho nařízení proti nim: Říšský výnos z an. 1500, 1530, 44, 48 a 51, obsahy výnosů shrnul latinsky ve zkratce *P. Denaisius p. 311 Jur. Camer. kurfiršta Aug. církevní řád General-Ord. n.6 p. 295, policejní řád kurfiršta Jana Jiřího paragr. 19 p. 79, policejní řád vévodů Fridricha a Jana paragr. 83*. Dále dosvědčuje to císař *Maxmilián a Albrecht IV. vévoda bavorský Aventin. a Arnis. Polit. C. 18 p.m.433 von Pfalz, Sachsen und Mecklenburg Wehnerus z Goedelm. de magis. Virtemberský Crus. p. 426*. Dále *Ferdinand, král španělský an. 1492 Bodinus*. A jiné říšské výnosy *Isabely, Carola a Philippa* ve Španělsku *Cordova p.406*, tak jako *František I. Král Francie* tak myslel, nařízením na říšském sněmu v *Orleans an. 1561, Badin. Zeiller Ep. 71 p. 415 Thuan. Contin. L.V. p. 260*. Při příležitosti nového rozkazu, kterým byli an. 1612 vyhnáni z Francie; a nakonec Benátčany *Baptista Pius*.

§69.

Disponujeme však i zprávou, že ve válce byli nejen strpěni, ale že sloužili za žold. Mlčky přecházíme, že vytáhli an. 1514 s vojskem Jana, vévody sedmihradského, (*Zeill. Epist. 419 p. 126 ze Istuarf.*) a v současném století v Poitou a Anjou s princem Condé na pole: (*Thuan. Contin. L.V. p.260*). Avšak kdo neví, že v poslední německé válce jejich pluk sloužil Švédům? I o válce lze tedy říci to, co básník pravil o moři:

Κλυζει θαλασσα παντα]' νθρωπων κακα.

Moře smyje všechno zlo z člověka. Nyní, jak byl opět nastolen mír, vypudíme tyto tuláky, a spolu s nimi všechno zlo, za hranice nejzazšího moře až na konec země.

§70.

Toto jsme totiž chtěli zaznamenat o Cikánech, nýbrž tolik, kolik nám bylo v krátkém čase dopřáno. Třeba bychom na některých místech přinesli víc anebo s větší přesností, kdybychom nebyli donuceni se poučit pouze z knih, nýbrž kdybychom si nechali pomoci třeba vědomostí zkušeného Cikána samotného. Však když tito zlotřilci nám nepřipadají hodní, abychom jim věnovali sebe-menší námahu, tak nežádáme nic víc než aby nám byla naše práce započítána k dobru.

Bibliografie

- GEREMEK, Bronislav. 1999. Slitování a šibenice. Praha: Argo. ISBN 80-7203-228-3.
- GILSENBACH, Reimar. 1997. Weltchronik der Zigeuner. Teil 1: Von den Anfängen bis 1599. (Studien zur Tsiganologie und Folkloristik). Frankfurt n.M. (1. vydání: 1994). 332 s. ISBN 3-631-32273-9.
- GRELLMANN, Heinrich M. 1787. Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. Göttingen (1. vydání Dessau a Lipsko 1783).
- GRONEMEYER, Reimer. 1987. Zigeuner im Spiegel früher Chroniken und Abhandlungen. Quellen vom 15. bis zum 18. Jhdt. Gießen: Focus (Gießener Hefte für Tsiganologie), 166 s. ISBN 3-88349-336-8
- HANZAL, Jiří. 2004. Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 240 s. ISBN 80-7106-508-0.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích aneb: tušení souvislostí. IN: Romano džaniben Jevend 2005, s. 63-84
- KLÍČOVÁ, Kateřina. 2005. Zpomalená kolečka aneb přehled výnosů a opatření ošetřujících kočování Romů ve Francii. IN: Romano džaniben Ňilaj 2005, s. 68-98
- MATRAS, Yaron. 1999. Rüdigerův příspěvek k objasnění původu romštiny. IN: Romano džaniben 3-4/1999, s. 80-102.
- NEČAS, Ctibor. 1997. Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 123 s. ISBN 80-7067-769-4.
- RÜDIGER, Johann Christian Christoph. 1990. Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. Hamburg [1782]: Buske. [Neuester Zuwachs der teutsche, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen]

SKUPINA 32, 2002. (Lenka Poláková, Vít Pokorný, Jaroslav Soukup, Vyšší odborná škola publicistiky): Povodně 2002 – Skupina 32. <http://www.sweb.cz/skupina32/studie.html>. 20.9.2006

ÚŘAD VLÁDY ČESKÉ REPUBLIKY. 2005. Koncepce romské integrace. IN: Zpráva o stavu romských komunit české republiky 2004 a koncepce romské integrace. Praha: Úřad vlády české republiky, Kancelář rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 91 s. ISBN 80-86734-49-8.

— Juraj Ihnátko (1840–1885) – priekopník romistiky na Slovensku

| Profesorský zbor 1879–1880 |

Jazykoveda za správne rozpoznanie pôvodu romčiny (cigánčiny)¹ a v dôsledku toho aj za polozenie základov súčasnej romistiky vďačí bádateľom, akými boli Jacob Carl Christoph Rüdiger (1782) a Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1783) z Nemecka a Wiliam Marsden (1785) z Veľkej Británie.

Na území dnešných Čiech sa romistikou v 19. storočí zaoberal Antonín Jaroslav Puchmayer, kňaz v Radniciach pri Plzni, ktorý k bádaniu romského jazyka prispel po nemecky písanou gramatikou,

vydanou pod titulom *Romani Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache* (Puchmayer 1821). Na Puchmayerovo dielo ďalej naviazal Josef Ješina, farár v Zlatej Olešnici (okr. Jablonec nad Nisou), ktorý obidve svoje diela *Romáňi čib čili jazyk cikánský*, ako aj slovníky *Slovník cikánsko-český* a *Slovník česko-cikánský* (1880, 1882, resp. 1889) napísal v českom jazyku. Dielo *Romáňi čib* vyšlo v rozšírenom vydaní aj v nemčine v r. 1886 (Ješina 1880, 1882, 1889).

V tej istej dobe v Uhorsku (na území dnešného Slovenska) sa romčinou zaoberal Juraj Jozef Ihnátko.² Pochádzal z rodiny zemplínskeho grécko-katolíckeho kňaza, vysokoškolské štúdiá absolvoval v Budapešti roku 1865 (aprobácia latinčina, starogréčtina a rusínčina).

1 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave v roku 1990 kodifikoval pre slovenský jazyk podobu Róm, rómsky, (tu však v podobe romsky, romistika). Používanie historického termínu „Cigán“ v tomto príspevku nemá naznačovať neakceptovanie vlastného etnického označenia (etnonymu či národnosti), ide o historický termín z archívnych dokumentov.

2 Vlastným menom Jurij J. Ihnatkov, narodený 14. mája 1840 (Michalovce), zomrel 14. septembra 1885 (Lučenec).

| Lučenec roku 1869 |

Pôsobil ako stredoškolský profesor na gymnáziách v Užhorode (1866–67), Budapešti (1867–68), Levoči (1868–76) a nakoniec na Štátnom kráľovskom gymnáziu v Lučenci (1876–1885, viď Ambrus 1895, Scherer 1940).

Súpis jeho osobnej bibliografie obsahuje množstvo článkov, vedeckých štúdií ako aj viacero samostatných knižných vydaní. Juraj Ihnátka písal slovensky, maďarsky, ukrajinsky, rusínsky a latinsky (Ihnátka 1875,

1877, Szinnyei 1895, Rizner 1931). Jeho filologický záujem bol veľmi široký, zahrnoval klasické i moderné jazyky a v rámci svojich typologických výkladov sa venoval sčasti aj exotickým jazykom, romčinu nevynímajúc. Je autorom práce o gréckej básnickej tvorbe a gramatiky cigánskeho jazyka, ďalej lingvistických, literárnych a historických článkov (Slovenský biografický slovník, 1987). V roku 1866 bol redaktorom ukrajinského časopisu *Svit* v Užhorode. V časopise *Országos Tanáregyleti Közlöny* uverejnil v rokoch 1867–68 a 1874–75 práce o slovanských a moderných jazykoch, ďalej publikoval v novinách *Fővárosi Lapok* článok o ruskej tlači, poľskom jazyku a literatúre (1869), v novinách *Pesti Napló* o ruskej literatúre (1870). Napísal tiež samostatnú štúdiu o tvorbe gréckych básnikov *Görög költészeti tanulmány* (Štúdia o gréckej poézii, Levoča, 1875) a rozsiahlu rozpravu o vplyve križiackych výprav na európsku vzdelanosť (Výročná správa Kráľ. kat. hl. gymnázia v Levoči 1870).

V druhej polovine 19. storočia bol vlastne jedným z málo autorov, ktorí sa v Uhorsku venovali komparatistike a indoeuropeistike. V štúdiách „A nyelvek egymásközötti viszonyáról, különös tekintettel az ind-európai nyelvcsaládra“ (O vzájomnom vzťahu jazykov, so zvláštnym zreteľom na jazyky indoeurópskej skupiny, Výročná správa, 1871) a „A nyelvek különböző állapotának egyes pontjai“ (Jednotlivé stupne odlišných vývojových štádií jazykov, Výročná správa, 1873) s prekvapujúcou znalosťou vecí preberá rôzne kategórie a štruktúrne zvláštnosti exotických jazykov. Dlhá pasáž je venovaná aj romčine (cigánskemu jazyku). Je isté, že Juraj Ihnátka romský jazyk ovládal aktívne a že nemal o ňom vedomosti len z odbornej literatúry, ktoré cituje. Pri výklade totiž neraz spomína „jazyk levočských a lučenských Cigánov“ (Ondrejovič 2000).

Ihnátkove lingvistické a jazykové znalosti (vedel slovensky, rusínsky, maďarsky, nemecky, anglicky, grécky, latinsky a romsky) hovoria pritom o mimoriadnych polyglotick-

Rocky Mountain

Abon hitilimény D, hogy a cölény nyuliban igen sok új
 rög. számoltam van, arra mutat, hogy éri karszobakkal kihalván, ut-
 jukát a Duna mentében Gőzgyarmagunk halottai veszték. Az ott
 állott állományok, legyenek azok karszobák, ottanban, hiven meg-
 őrzik; arodall számukra ottanban sokat vesztettek, és a vasa-
 zmusok a vesztők hálá nép nyulakból vett állományokból pótlák.
 Kérem a számukra: 1 fak, 2 duk, 3 trin, 4 star, 5 panos,
 6 sov, 7 ofta, 8 ochto, 9 onya, 10 den, 11 denufak, 12
 denudaj, 13 denutrin, 14 denustar, 15 denynanca, 16
 denusov, 17 desofta, 18 desochto, 19 desonya, 20 bin,
 21 biatthajak, 22 biatthadaj, 23 biutthotrin, 24 biuthe-
 star, 25 biatthapanus, 26 biatthesov, 27 biutheofta, 28
 biutheochto, 29 biutheonya, 30 triunda, 31 triunda-
 thujak, 32 triundathadaj, 33. 40 usaranda, 50 pandu
 wgy jhpanaul—Ruszt, 60 sovvardea, 70 oftavardea, 80
 uchtavardau, 90 onyavardau, 100 kul, 200 dujvárael,
 400 starvárael, 1000 duuvárael, 2000 biavárael, 3000
 triundavárael, 6000 panduvarauel, stb.

*) Byrbehavstilla ansvarstillsatt, som (enligt föreläggandet) inte varit
registrerad hos den ansvarstillsatta myndigheten, inte:

[illegible]

| Číslovky | Převzato z: Ilnátka: Cigány nyelvten, 1877 |

kých schopnostiach, ale sprostredkovane aj o vysokej úrovni výuky vo vtedajšom uhorskom školstve (Drenko 1990, 1992). Vďaka svojej erudícii a publikačnej činnosti bol Juraj Ihnátko dostatočne kvalifikovaný aj ako bádateľ romského jazyka. Odkiaľ čerpal Ihnátko podklady pre svoje životné dielo? Základy romčiny získal už vo svojom rodisku a v Levoči. Nadväzoval tiež na vtedajšiu romistickú literatúru v regióne Novohradu, konkrétne na knihu *Cigány adomák* (Cigánske povesti, Pest 1858), ktorú vydal Ondrej Fabó, rodák z Lučenca (1810-1874), pod pseudonymom Vígh. Čo je však veľmi dôležité, Ihnátkovými priateľmi v Lučenci boli tiež Romovia: rodina Ráczovcov – Rudi Rácz (1836-1903), mestský kapelník a jeho manželka Mária, rod. Baloghová Ráczová (1846-1898), romská hudobná skladateľka, ďalej romský vajda Jozef Čonka v Lučenci a Július Rácz (n.1866

v Lučenci).³ S uvedenými a so svojou manželkou Teréziou rod. Borbášovou prešiel Ihnát-ko aj cigánske osady v okolí Lučenca (Dolná Slatinka, Malá Ves, Fabianka, Opatová a i.), kde získavali ďalšie podklady.

Mesto Lučenec bolo v r. 1849 vypálené. V tomže roku, po tragických udalostiach vo vyľudnenom meste spísali len 1707 obyvateľov, z toho 82 Cigánov. V meste si Cigáni vysta-vali osadu na Filakovskej ceste (nazývanú Cigány-telep – Cigánska kolónia, neskôr Cigány-város – Cigánske mesto), kým bohatší hudobníci bývali na Hudobníckej ulici vedľa synagógy. Žili tu skupiny maďarských Romov (povolaním kováči, muzikanti) i Romov slovenských (za-oberali sa pálením tehál a pomocnými prácami, ale živili sa aj ako muzikanti). Cez Lučenec prechádzali aj olašskí Romovia zo skupín Lovári a Markošti, vo Filakove žila aj romská sku-pina Drizdári a i. (Drenko 1997).

Výsledkom dlhoročného bádania Š. Ihnátka bolo dielo *Cigány nyelvtan* (Cigánska gramatika, viz Ihnátka 1877), ktoré číta 105 strán.⁴

Slovenský romista Igor E. Kutlík-Garudo hodnotí toto dielo J. Ihnátka, prvého autoch-tónneho romistu na Slovensku, ako priekopnícke. Predkladajú sa v ňom obširnejšie, na náležitej filologickej úrovni, tak dovtedajšie vedomosti, ako aj novšie poznatky o morfológii cigánčiny, vrátane state o tvorbe slov. Kniha obsahuje aj texty listov rôzneho obsahu, niekoľko rozprávok a širšie osnovaný cigánsko-maďarský slovníček na 20 stranách (Kutlík-Garudo 1988).

Knihu venoval Ihnátka Jurajovi Csaszskovi, biskupovi a veľkému mecenášovi umenia.⁵

Vzhľadom na výnimočnosť tohto Ihnátkovho diela, pripojujem aj celý jeho obsah: *O cigánoch a ich jazyku vo všeobecnosti*, *Znelé spoluhlásky*, *Pred mená* (gen.), *Tvorba slov* (slovné druhy), *Cigánske prípony*, *Skloňovanie*, *Pády*, *Prídavné mená*, *Stuňňovanie*, *Číslovky*,⁶ *Zámená*, *Časovanie* (slovesá), *Slovné pomocné časovanie*, *Riadne časovanie zámen*, *Praktické príklady*, *Štyri hlavné skupiny zodpovedných*, *Príklady-skloňovania*, *Neosobné slovesá*, *Príslovkové určenie*, *Spojky*. Ďalšie kapitoly *Články* (čítanie, od s. 64) obsahuje modlitbu Otčenáš, Rôzne listy (napr. žene, bratovi, sestre), rozprávky – *Ruv thôo barkrów* (Vlk a ovca), *Pchuro thôo rakle* (Starík

3 Tohto študenta gymnázia v Rimavskej Sobote, ktorý sa neskôr stal hudobníkom, doučoval Ihnátka jazyky.

4 Kniha vyšla v tlačiarňi Kameňotlač Simona Rotha v Lučenci na Haličskej ceste. Tlačiareň vlastnil Simon Roth v r. 1873–1909.

5 Juraj Čáska (4.12.1826 Nitrianska Streda – 11.8.1904 Budapešť), ostrihomský kanonik (1870), spišský biskup (1874), člen prvého spolku sv. Vojtecha. Otvoril dievčenské ústavy, učiteľské a čitateľské spolky a i. Autor prác v latinskom, slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku. Venoval sa aj matematike. Od r. 1881 skutočný tajný radca, vyznamenaný viacerými rádmi.

6 Ich tvorba od 1 po 5 000. Uvedené sú pre porovnanie aj v príbuzných jazykoch: hindustáncine, bengálčine, sanskrite, v gajavali a ďalej persky, cigánsky a maďarsky.

O cōntēdō, mōrtāliū,
 Nō mōrē d' mōrtāliū,
 O cōntēdō, mōrtāliū,
 Hāc ē s' sūmōs mōrtāliū,
 Tō mōrē d' mōrtāliū,
 Nō mōrē d' mōrtāliū,
 Andy bōm cōntēdō,
 O cōntēdō, mōrtāliū,
 Nō mōrē d' mōrtāliū,
 Nō mōrē d' mōrtāliū,
 Tō mōrē d' mōrtāliū,
 Hāc ē s' sūmōs mōrtāliū,
 Tō mōrē d' mōrtāliū,
 Nō mōrē d' mōrtāliū,
 Andy bōm cōntēdō.

<i>O vesoro le prajtenca,</i>	<i>(Ó lesík s listami)</i>
<i>O čiriklo le porenca!</i>	<i>(O vtáček s malými křidly)</i>
<i>Te me e dar dikhava,</i>	<i>(Keď ja strach uvidím)</i>
<i>Andre tute chučava</i>	<i>(Skočím do teba)</i>
<i>O veseja šukareja,</i>	<i>(O lesy vy veľmi krásne)</i>
<i>Pcharen tut man ink'akana</i>	<i>(Otvorte sa mi ešte raz)...</i>

Od strany 84 nasleduje na dvadsiatich stranách *Ci-gánsko-maďarský slovník*. Kniha obsahuje informácie aj o dovtedajšej publikačnej činnosti J. Ihnátko (súpis jeho jazykovedných prác z r. 1870, 1871, 1873, 1875 na vnútornej strane obalu).

Hodnotenie Ihnátkovho diela

Strohá kritika diela von Wlislöckim (1884) nie je zaslužená. József Főherczeg – arcivojvoda Jozef (1888) – hodnotí dielo kladne, mylí sa však, keď dialekt opisovaný v gramatickej časti a do značnej miery aj v slovníčku považuje za česko-moravský dialekt romčiny. Kutlík-Garudo (1988) uvádza: „To, že Ihnátko hodnotil hybridizáciu romčiny (vo veľmi široko chápanom zmysle) ako negatívum cigánskeho etnika ako celku, svedčí len o tom, že bol poplatný v tom smere dobovému nazeraniu na lingvistickú problematiku, nadobúdajúcu v súčasnosti čoraz väčší význam. Poznatky z jeho predchádzajúcich komparatistických štúdií majú svoj odraz vo viacerých kapitolách knihy, zväčša v rozsiahlejších poznámkach pod čiarou. Prekvapuje tu Ihnátкова väzba na anglickú jazykovednú literatúru v čase, keď v strednej Európe dominoval v značnom rozsahu aj vo filológii nemecký vplyv a anglická literatúra bola pravdepodobne menej dostupná. V každom prípade to svedčí o literárnej rozhladenosti autora.“ (Kutlík-Ga-

Elektronický ústředí

[illegible]

| Cigánsko-maďarský slovník | Převzato z: Ilnátko: Cigány nyelvtan, 1877 |

rudo 1988). Celkový pohľad na problematiku romistiky koncom 19. storočia prináša *A Pallas nagy lexikona* (1893, zv.VI.). Je tu síce uvedené, že v Uhorsku súpis cigánskej literatúry ešte nie je vyhotovený, ale lexikon uvádza skutočne dobrý prehľad literatúry vrátane Cigánskej gramatiky Ihnátky.

Pre objasnenie indického pôvodu romčiny a ďalšieho vývoja tohto jazyka – v našich krajinách a v porovnaní s Ihnátkovým dielom – dobre slúži práce Mileny Hübschmannovej *Základy romštiny* (1973), a ďalej *Česko-romský a romsko-český kapesní slovník* (Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová A. 1991), pretože slovíčka obsiahnuté v nich boli zaznamenané v rozličných lokalitách Slovenska. Autor tohto príspevku v rokoch 1965-70 zozbieral vyše 1000 rómskych slov vo viacerých oblastiach Novohradu a Gemera (Kutlík-Garudo 1988), ktoré vykazujú veľkú podobnosť so slovíčkami z diela Ihnátka ako i so slovíčkami, ktoré uvádza Anna Koptová (1995).

Záverom pri hodnotení osobnosti a diela Juraja Ihnátko je treba uviesť, že patrí medzi zabudnutých, no mimoriadne zaujímavých osobností našich dejín. Našu spomienku si zaslú-

TARTALOM.

	lap
A aligatortól és sok egyéb állatfajtól	6
Hangok	7
Életrajzok	7
Hírök	9
Hon	12
Csúszó kagyló	11
Életrajzok	14
Az állatok	13
Mal/Andy	20
Valentin	21
Életrajzok	23
Hírök	23
Életrajzok	23
Hon (magyar) nyelv	24
Rendek leírása	25
Gyógyászati feladat	26
A nagy kőszobor és a nagy kőszobor	28
Humorizmus és	31
Humorizmus	35
Humorizmus	60
Humorizmus	61
Humorizmus	61
Humorizmus	61
Humorizmus	61
Humorizmus	61

| Obsah | Převzato z: Ilnátka: Cigány nyelvten, 1877 |

ži okrem iného aj preto, že počas svojho krátkeho života (dožil sa iba 45 rokov) bol skoro 10 rokov profesorom klasických jazykov lučenského gymnázia.

„Jeho filologický záujem bol prednostne sústredený na indoeuropeistiku a komparatistiku a to zrejme spôsobilo, že vypadol zo zorného poľa autorov dejín jazykovedného myslenia na Slovensku. Pravdaže, v jeho prípade nejde o štúdie, ktoré by zásadne prehlbovali či posúvali vtedajšiu historicko-porovnávaciu gramatiku dopredu. Znamenali však prenesenie výsledkov svetovej jazykovedy do nášho prostredia, čo tak isto nie je málo. V každom prípade by sme na meno gymnaziálneho učiteľa, publicistu, filológa a priekopníka v oblasti rómistiky, J. Ihnátka, nemali zabudnúť. Svojou publicistickou, vedecko-výskumnou, vedecko-popularizačnou a pedagogickou činnosťou patrí medzi významné osobnosti našej minulosti.“ (Ondrejovič 2000).

Literatúra:

- A Pallas nagy lexikona. IV.zv. Budapest: Pinyr 1893., po s. 364, príloha s. XLI.
- AMBRUS, M. 1895. A losonci gymnasium vázlatos története. In: A losonci magyar kir. állami főgymnasium értesítője 1894/95. Losonc 1895, s. 49.
- DRENKO, J. 1990. Kronika gymnázia v Lučenci 1590-1990. Lučenec: tlač KPÚ B. Bystrica 1990, s. 24.
- DRENKO, J. 1992. Rodným krajom Novohradu. Lučenec: RKS 1992, s. 71.
- DRENKO, J. 1997. Rómski-cigánski hudobníci Lučenca a okolia. Lučenec: NOS 1997, s. 81-83.
- DRENKO, J. 2005. Juraj Ihnátko- zabudnutý jazykovedec. In: Mestské noviny Lučenec, september 2005.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1973. Základy romštiny. Malé učebnice Nového orientu. Praha: Academia 1973, 120 s.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A. 1991. Romsko-český a česko-romský kapesní slovník. Praha: SPN 1991.
- IHNÁTKO, Gy. 1875. Görög költészeti tanulmány. Lőcse (Levoča): tlač J. Werthmüllera 1875. (Na s. 25 je uvedená takmer úplná bibliografia Ihnátkových prác.)
- IHNÁTKO, Gy. 1877. Cigány nyelvtan (Cigánska gramatika). Losonc (Lučenec): tlač S. Rótha 1877, 105 s. Na vnútornom obale sú uvedené jazykovedné práce Ihnátka.
- IHNÁTKO, Gy. 1884. Quaedam ex iur Attico et quidem de litibus instittuendis. In: A losonci m.kir. állami főgymnasium értesítője 1883-84. Losonc (Lučenec) 1884: s. 3-15.
- JEŠINA, J. 1880. Romáňi čib čili jazyk cikánský. Praha: E.Grégr 1880.
- JEŠINA, J. 1882. Romáňi čib čili jazyk cikánský, 2. rozšírené vydanie. Praha F.A.Urbánek. (Vyšlo aj tretie, tak isto rozšírené vydanie v nemčine roku 1886 vo vydavateľstve List-Francke, Leipzig 1886.)
- JEŠINA, J. 1889. Slovník česko-cikánský a cikánsko-český a Cikánsko-české pohádky a povídky. (Pripojený je krátky prehľad o morfológii a lexike nárečia „ruských“ Cigánov.) Kutná Hora: Nákladem K. Šolce 1889.
- JÓZSEF FŐHERCZEG 1888. Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe (Učebnica cigánčiny. Učebnica cigánskeho jazyka) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1888, XIX. s.
- KOPTOVÁ, A. 1995. Rómčina do vrečka. Košice: Pezolt 1995.
- KUTLÍK-GARUDO, I.E. 1988. O začiatkoch romistiky na Slovensku. In: Slovenský národopis 1, 36. Bratislava: vyd. SAV 1988, s. 45-57.

- ONDREJOVIČ, S. 2000. Spomienka na lučenského gymnaziálneho profesora a filológa Juraja Ihnátku. In: Novohradské noviny, 11, č.20, 15.5.2000, s. 6; č.31, 31.7.2000, s. 5. (Doc.PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc, riaditeľ Jazykovedného ústavu L.Štúra SAV.)
- OTTŮV slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Dílu druhého svazek druhý. Praha 1933.
- PUCHMAYER, A.J. 1821. Romáňi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache. Dazu als Anhang die Hantýrka oder Čechische Diebessprache. Prag: Nákladem Josephy Vetterl von Wildenbrunn, 1821.
- RIZNER, V.L. 1900. Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900, zv. 2. Martin, s. 217-18.
- SCHERER, L. 1940. A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története In.: Sipos,L . (ed.): A losonci m.kir. állami Kármán József-gimnázium évkönyve az 1939-1940 iskolai évről. (Stručné dejiny 350-ročného lučenského gymnázia In: Výročná správa lučenského maďarského kráľ. štátneho gymnázia Jozefa Kármána za škol. rok 1939-1940.) Losonc, Lučenec, Nákladem riaditeľstva školy 1940, s. 22 a 40.
- SLOVENSKÝ biografický slovník 1987. II. zväzok. Martin: Matica slovenská 1987, s. 483.
- SZINNYEI, J. 1895. Magyar írók élete és munkái, zv.5. Budapest, s. 23.

— Autentická výpověď o cikánské třídě ve Starém městě

V lokalitě Přední kruhy na staroměstském obecním katastru, který je dnes součástí areálu města Uherského Hradiště, stávala kdysi poměrně velká „cikánská osada“. Skládala se z několika dřevěných chatrčí a stanových přístřešků. Při stavbě železniční odbočky musela být tato nuzná obydlí stržena a správa státních drah dala pro obyvatele o kus dál upravit k bydlení patnáct vyřazených nákladních vagónů. Někdejší osada, jejíž existenci dnes už připomíná pouze olejomalba F. Dostalíka s názvem *Cikánský tábor ve Starém Městě*, se změnila ve vagónovou kolonii.

Podle evidenčních soupisů obývalo toto bizarní sídliště roku 1930 celkem 12 romských rodin s 61 osobami a roku 1940 už 18 rodin se 110 osobami. Zdrojem jejich živobytí bylo původně tzv. malé nebo také cikánské kovářství, jehož provozovatelé se zaměřovali na kování hřebíků, řetězů a drobného zemědělského náradí. Kováři však nemohli svým řemeslem příliš dlouho konkurovat produkci manufaktur a továren, a proto postupem času svou tradiční profesi opouštěli a nahrazovali ji nádenickou prací v Mayově cukrovaru nebo poslouhou u místních sedláků, především u T. Černého. Tyto jejich ekonomické aktivity měly však jen sezónní a příležitostný ráz a musely být doplňovány různou domácí výrobou nebo i některými způsoby příživnictví, zejména žebrotou, polním pychem a na nedalekém nákladovém nádraží krádežemi uhlí, které se pak za levný peníz prodávalo chudším odběratelům.

Jako kdekoli jinde vyznačovala se romská komunita ve Starém Městě, jejíž příslušníci se jmenovali buď Danielové nebo Holomkové, zřetelnou mladostí, neboť větší její polovinu tvořily děti a mládež. Obě tyto věkové kategorie zůstávaly negramotné nebo pologramotné. Školou povinné děti navštěvovaly vyučování zcela nepravidelně a někdy vůbec ne. Když byli jejich rodiče za to káráni, zdůvodňovali absence tím, že děti měly do chlapecké i do dívčí šestitřídky daleko a že jim chyběla obuv a někdy i dostatečné šatstvo.

Když bylo při inspekci obou staroměstských škol zjištěno, že 24 romských dětí školní docházku trvale zanedbávalo a učitelé jejich nepřítomnost přestali zapisovat do třídních knih, měla se sjednat okamžitá náprava zřízením cikánské třídy. Vyučování v této zvláštní třídě probíhalo od počátku listopadu 1940 do počátku února 1943. Ve školním roce 1940–1941

se ho zúčastnilo 20 romských žáků, o rok později 19 a v prvním pololetí školního roku 1942-1943 už jen 13. Do té doby ojedinělému experimentu věnoval mimořádnou pozornost všechen dobový tisk.

Z bohaté korespondence lze uvést např. zprávy Cikánská školička (*Národní listy* 14. 11. 1941), Škola pro cikánata (*Nový večerník* 19. 12. 1940), Cikánská škola se osvědčuje (*Lidové noviny* 1. 3. 1941), Cikánata ve škole (*Den* 1. 3. 1941 a pod stejným názvem rovněž *Našinec* 5. 3. a *Večerní Národní listy* 10. 3.), Pokus o převýchovu slováckých cikánů (*České slovo*

4. 3. 1941), Cikánská třída ve škole (*Večerník Národní práce* 5. 3. 1941), Cikánata se vzdělávají (*Svoboda* 11. 7. 1941) aj. Zájem o toto téma nepomíjel a s menší intenzitou pokračoval i po prázdninách.

Zpravodajství žurnalistů, jež vyhledávalo především senzace a v tomto duchu také o cikánské třídě informovalo, je třeba konfrontovat s autentickou výpovědí, kterou k tomu poskytuje nestránkovaná kronika chlapecké obecné školy ve Starém Městě. Příslušná pasáž, týkající se zřízení třídy, práce třídního učitele, učebního plánu a učebnic, dále školní docházky, chování, prospěchu a zdravotního stavu žáků a konečně sociální péče o romské děti ve školním roce 1940-1941, je proto pro věrohodnost uváděných údajů doslovně přetištěna v následujících řádcích.

Zvláštní třída pro cikánské děti.

Dne 5. listopadu 1940 bylo zahájeno vyučování ve zvláštní třídě pro cikánské děti. Zřízení této třídy bylo povoleno českou zemskou školní radou v Brně výnosem z 21. 10. 1940, čís. 60 662/40. Současně bylo pro tuto třídu systemizováno učitelské místo. Výzva ke zřízení této třídy vyšla přímo od zemské školní rady, která ve své zprávě o zemské inspekci školy, vykonané dne 8. května 1940, nařídila, aby bylo postaráno o vyučování cikánských dětí, které dosud nenavštěvovaly školu. Správa školy provedla soupis cikánských dětí školou povinných, na základě něhož místní školní rada a obecní zastupitelstvo požádaly zemskou školní radu o povolení zřídit zvláštní třídu pro tyto děti. Tří-

| František Dostálík: Cikánský tábor ve Starém Městě. Umístěno na městském úřadě ve Starém Městě, Uherské hradiště |
Foto MRK, A. Juránková |

da byla připojena k obecné škole chlapecké. Byla umístěna v suterénní místnosti (bývalé dílně pro ruční práce chlapecké) budovy obecné a měšťanské školy. Do třídy bylo přijato 20 žáků, 12 chlapců a 8 děvčat ve věku od 6 do 13 let. Vyučovalo se po 6 dní v týdnu, vždy dopoledne od 8,30 do 12 hod. Začátek vyučování a jednoduchá docházka školní byly upraveny s ohledem na zcela odlišný způsob života cikánských dětí a na značnou vzdálenost cikánské kolonie od školy. Do třídy byly přijímány pouze cikánské děti ze Starého Města.

Třídní učitel cikánské třídy.

Výchovy cikánských dětí se ujal člen učitelského sboru školy, učitel Josef Brzický. Častými návštěvami v cikánské kolonii seznamoval se s domácím prostředím, rodinným životem, řečí a zvyky svých svěřenců. Hlavní pozornost soustředil k docílení pravidelné docházky školní a k získání dostatečných prostředků k aspoň uspokojivému ošacení dětí pro zimní období školního roku. Ve třídě samé bylo mu překonávati velkou neukázněnost žáků, která měla své příčiny v náhlém přechodu z volného života do nového školního prostředí a v nedostatečné výchově domácí, v primitivním způsobu života a v demoralizujícím prostředí celé cikánské kolonie, kde v jednom vagónovém obydlí bydlí několik rodin. Nepatrné vědomosti z předškolního věku nesmírně ztěžovaly vlastní učitelskou práci ve třídě. Tento těžký a odpovědný úkol, vyžadující často velkého vypětí sil, konal obětavě a svědomitě se snažil dosáhnouti přiměřených vyučovacích výsledků.

Učebný plán – učebnice v cikánské třídě.

Všichni žáci bez rozdílu věku byli vyučováni jako žáci 1. postupného ročníku normální třídy. V příštím školním roce budou ve třídě zřízena dvě oddělení, takže třída bude organizována jako jednotřídní škola. V 1. pololetí bylo vyučováno podle ‚Slabikáře‘ pro pomocné školy od Vlasty Novotné, v 2. pololetí byla zavedena ‚Poupata‘ od Josefa Kožíška. Učebnic mohli žáci používat pouze ve škole. Z domova je přinášeli ušpiněné a velmi poškozené. Domácí učení bylo v cikánské kolonii úplně nemožné.

Docházka školní v cikánské třídě.

Docházka školní byla u cikánských dětí poměrně dosti uspokojivá. V zimním období většina žáků docházela pravidelně do školy. S příchodem jara začalo toulání dětí a útěk z domova. Běžnými příčinami nepřítomnosti ve škole byla onemocnění, zatčení rodičů, špatné zimní počasí, péče o mladší sourozence a útěk z domova. Průměrně bylo při vyučování přítomno 83 % žáků, nepřítomno 17 %, z toho 14 % omlučeno a pouze 3 % neomluvena.

Chování a prospěch v cikánské třídě.

Ke konci školního roku bylo chování cikánských žáků dosti uspokojivé nejen ve škole, ale i mimo školu. Pouze žebrání dětí se nepodařilo odstranit, ale nebylo při něm dřívější dotěrnosti. Krádeže se nevyskytly. I prospěch žáků byl zcela uspokojivý. Z 18 klasifikovaných žáků na konci školního roku měli 3 žáci prospěch výborný, 2 chvalitebný, 3 žáci dobrý, 6 dostatečný a 4 nedostatečný.

Zdravotní stav cikánských žáků.

Většina žáků měla po celý rok rýmu. Četné byly menší, neškodné kožní vyrážky na rukou, většinou z nečistoty. Z lehcích onemocnění byly velmi častými záněty očních spojivek, katary lehcího průběhu, bolesti zubů, svrab. Z těžších onemocnění byly kloubový revmatismus, oční katary, trachom. Žáci se léčí v rodinách. Ošetření poskytuje jim také poradna při Okresní péči o mládež. Těžší onemocnění léčili si žáci v zemské nemocnici v Uherském Hradišti. Všichni žáci byli očkováni proti neštovicím a posláni za vedení třídního učitele ke klinické prohlídce do zemské nemocnice v Uherském Hradišti.

Sociální péče o cikánské děti.

Přičiněním Okresní péče o mládež v Uherském Hradišti bylo umožněno ošatiti větší počet dětí obnošeným šatstvem a obuví. Z výnosu sbírky mezi žactvem uherskohradištských škol ve výši K 264,50 a z daru firmy Baťa K 300 bylo zakoupeno 9 párů obuvi v ceně K 577. Zbytek uhradilo rodičovské sdružení. Okresní péče darovala cikánským dětem 3 páry obuvi, 3 chlapecké obleky, 2 chlapecké kalhoty, 3 dívčí šaty a 2 svetry. V červnu daroval pan státní prezident dr. Emil Hácha K 500 na ošacení cikánských dětí a ministerstvo sociální a zdravotní správy poukázalo obecnímu úřadu K 2 000 na ošacení a stravování cikánských dětí. V zimním období od 12. prosince do 21. března dostávaly všechny cikánské děti ve škole vydatnou polévku.“

Je škoda, že tuto autentickou výpověď není možno konkretizovat vzpomínkami pamětníků. Poslední žijící žákyně romské třídy paní Helena Malíková totiž před čtyřmi lety zemřela. I tak nabízí však citovaný kronikářský záznam pozoruhodné informace o chodu této zvláštní třídy a dává nahlédnout do všedního života jejího žactva.

— Dopisy Romů internovaných ve Francii během dvou světových válek

Tento článek jsme převzali z časopisu Migrations Société¹ (Migrace a společnost), jenž vydává Centre d'Information et d'Études sur les Migrations Internationales (Informační centrum o výzkumu mezinárodní migrace). Autor vyučuje na univerzitě v Bordeaux a je členem Centre de recherches Tsiganes (Centrum na výzkum Cikánů) Univerzity v Paříži. Sledujeme-li charakter použitých pramenů, pak autor vychází z informací od Romů, a to v psané podobě – předkládá a analyzuje dopisy internovaných Romů během obou světových válek, v nichž žádají úřady o různé typy změn svého statusu anebo statusu svých nejbližších. Úvodem je nutné upozornit na problém s terminologií při překladu tohoto článku. Ve Francii je situace s označením Roma složitější než u nás, protože tam žijí – jako jinde hlavně v západní a severní Evropě – skupiny kulturně a antropologicky blízké Romům, které pro sebeoznačení nepoužívají slova Rom, nýbrž např. (právě ve Francii) Manuš nebo Sinto, nehledě na nepřehledné množství označení ze strany francouzské většiny jako Bohémiens, nomades, Romanichels (k tomu viz blíže článek Kateřiny Klíčové v Romano džaniben, říj 2005²). Všechny tyto pojmy se v originálu vyskytují a mají postavení synonym, čímž obohacují stylistický dojem příspěvku (v češtině by však ponechání těchto názvů mohlo působit matoucím dojmem, že autor hovoří v každé větě o různé skupině Romů). Proto jsme se rozhodli pro řešení (se kterým autor souhlasil), aby v českém překladu byl užít pojem Romové, jak je běžné v české romistické literatuře.

Skutečnost, že Romové tradičně nedůvěřují institucím, je dána jejich kulturní odlišností, která je podmíněna mnoha faktory, jako je způsob jejich sociální a komunitní organizace a také historie plná konfliktních vztahů s úřady evropských států³. Romové jsou ostražití vůči veškerým in-

1 Vychází periodicky, dvakrát ročně.

2 Viz Kateřina Klíčová: „Zpomalená kolečka aneb: přehled výnosů a opatření ošetřujících kočování Romů ve Francii.“ *Romano džaniben* Říj 2005, s. 68-98.

3 Viz PASQUALINO, Caterina, „Hors la loi: Les Tsiganes d'Europe face aux institutions“ (Mimo zákon: Cikáni v Evropě tváří v tvář institucím), *Ethnologie Française*, vol. XXIX, n°4, 1999, str. 617-626.

stitucím, které by mohly ovlivňovat strukturu jejich komunit, a to jak uvnitř jednotlivých skupin Romů, Manušů či Gitanů, tak při jejich interakci s okolním světem gádžů (Neromů).

Některé skupiny disponují vlastními samosprávnými strukturami, jako je například soudní systém *kris* nebo moc vykonávaná králi a královnami,⁴ ty však nemají ani centrální ani trvalou povahu a nejsou uplatňovány u všech skupin stejně. Vzhledem k vyloučení z institucionálního života a také proto, že každodenní život přinejmenším některých skupin Romů byl těžko slučitelný s institucemi, nezískali tito často ani přístup ke školnímu vzdělání včetně užívání písma. Přesto to neznamená, že by Romové neuměli psát. V některých výjimečných, často dramatických situacích naopak „negramotní“ Romové dokazují, že byli schopni gádžovské písmo ovládnout.

Tento fakt bychom rádi doložili na příkladu dojemných dopisů napsaných během první a druhé světové války Romy, kteří byli internováni ve francouzských sběrných táborech.

Internace Romů z Alsaska a Lotrinska

Po francouzsko-německé válce v roce 1870 opouští mnoho alsasko-lotrinských Romů území, které připadlo Německu, vydává se do Francie a ochotně se usazuje v Auvergne, v departementu Lozère a v údolí Rhôny. Jedná se o rodiny příjmení Weiss, Adolphe, Bauer, Renard, Winterstein, Reinhardt, Kempfer, Hofman a Munck. Hrají na housle, vystupují jako herci, živí se jako košíkáři, podomní obchodníci, trhovci a brusiči; obchodují s keramikou a sklem; vyrábějí dřevěné dýmky a opravují deštníky. Ženy věští budoucnost a prodávají veteš.⁵

Francouzská dobová donucovací opatření namířená vůči těmto Romům mají – stejně jako administrativní postupy, jež vůči Romům, kteří v Alsasku-Lotrinsku zůstali, uplatňuje německý režim – omezit jejich svobody. V textu redigovaném kolem roku 1890 požadují generální radové departementů Ain a Rhône po vládě schválení účinného zákona, namířeného pravděpodobně proti Romům z oblasti Alsaska a Moselle a Romům z východní Evropy. Politickou reprezentací a významnou částí voličstva tolik požadovaný zákon je schválen 16. července 1912. Rozlišuje tři kategorie kočovníků: podomní obchodníky s trvalým

4 Cf. LIÉGEOIS, Jean-Pierre, „La *kris*“ (*Kris*), *Études Tsiganes*, n°3, avril-juin 1973, str. 31-46; LIÉGEOIS, Jean-Pierre, *Mutation tsigane: la révolution bohémienne* (Proměna Romů: cikánská revoluce), Bruxelles: Éd. Komplex; Paris: Preses universitaires de France, 1976, 228 s.

5 Viz HIEGEL, Henri, „Les Tsiganes mosellans“ (Cikáni v Moselle), *Le Pays lorrain*, 1960, str. 143-150; VAUX de FOLETIER, Francois de, „Histoire des Tsiganes en Alsace“ (Dějiny Romů v Alsasku), *Saison d'Alsac*, vol. XXIII, n°67, *Les Tsiganes d'Alsace*, 1979, str. 11-20.

bydlištěm, trhovce a kočovníky bez trvalého bydliště. Zavádí antropometrickou knížku, již musí mít každý kočovník stále u sebe a předkládat ji při vstupu a opouštění dané obce.

Antropometrická knížka musela spolu s údaji o občanském stavu obsahovat i Bertillonem zavedenou „kartu rozměrů“. Z dekretu vztahujícímu se ke „kartě rozměrů“ vyplývá, že by knížka měla obsahovat antropometrický popis, označující řadu morfologických rysů – výšku postavy, velikost busty, rozpětí, délku a šíři hlavy, bizygomatický průměr (šíři obličeje), délku pravého ucha, délku levého prostředníku a malíku, levého předloktí, levého chodidla, barvu očí. Jsou zde také vymezena políčka pro daktylogram a dvě fotografie majitele knížky (z profilu a zepředu).

Veřejná správa brzy dostala další příležitost vyhovět očekávání generálních radů Rhône a sousedících departmentů, pokud šlo o možnosti kontroly a sledování kočovníků. Dva roky po zavedení diskriminačního a disciplinárního systému, jehož ústředním prvkem byl zákon o výkonu potulných profesí a předpisy o pohybu kočovníků, vypukla mezi Francií a Německem válka. Pokud byli Romové zadrženi na nově dobytém území Alsaska a Lotrinska nebo v jeho okolí, byli vzápětí vystěhováni nebo dokonce uvězněni. Od března 1915 byli posíláni do třídících středisek, poté internováni v táborech, které se nacházely především na jihu Francie. Nakonec byli shromážděni ve „střeženém sběrném táboru“ v Crestu, 23 kilometrů od Valence.

Alsasko-lotrínští Romové tedy byli internováni na základě státní příslušnosti. Zatýkáni byli i ti, kteří se po Frankfurtské dohodě z roku 1882 stali Francouzi, jako např. rodina Adeloových, která byla poté, co byla zatčena v Éperney, internována ve sběrném táboře v Luçon ve Vendée. Důvody k zatýkání těchto rodin nebo jednotlivých Romů byly různé: „absence visa v antropometrické knížce“, „nespecifikovaná národnost“, „porušení zákona z 16. července 1912 a nepředložení řádné propustky“, „veřejná bezpečnost“, „tuláctví“.⁶ Internace byla ale také výsledkem skutečnosti, že Romové představovali tradičně zavržovanou etnickou menšinu.

Přestože kočovný způsob života je zakotven ve francouzské ústavě, francouzské zákonodárství jej považuje za přestupkové chování. Pod záminkou, že kočovníci mohou ohrožovat veřejnou bezpečnost jako špióni, připomněla vláda a armáda v oběžníku z 16. června 1915 různým jednotkám, že paragraf 5 zákona z 9. srpna 1849 o stavu ohrožení umožňuje vojenským orgánům „vyhostit z vojenské zóny všechny kočovníky, kteří se v ní nacházejí nebo se do ní pokusili vniknout.“⁷

6 Archivy departementu Creuse, RO 169 (168-178), *Tábor v Ajain. Osobní složky internovaných*.

7 Archivy ve Vincennes, 19N 253, citováno v FARCY, Jean-Claude, *Les camps de concentration français de la Première Guerre mondiale (1914-1920)* (Francouzské koncentrační tábory ve Francii za první světové války 1914-1920), Paris, Éd. Économica, 1995, 373 str. (viz str. 100).

Během roku 1915 vešlo v platnost nařízení o specializaci táborů. Několik měsíců poté, co byli Romové přemístěni do sběrných táborů pro „Alsasany, Lotrince a cizince“ na západě a jihovýchodě Francie, jsou Romové odděleni od jiných internovaných civilistů a shromážděni ve „střeženém sběrném táboře pro alsasko-lotrinské Romaničely“ v Crestu. Toto přeskupení je logickým a ideologickým důsledkem vytvoření Meziřesortní komise pro vystěhované a internované Alsasany a Lotrince. Ta byla ustavena 9. listopadu 1914 především na popud státního rady Blanca, podplukovníka Van Merleného a vyšetřujícího soudce Kastlera. Koncem prosince se k ní přidávají alsasští hodnostáři, většinou bývalí odpůrci připojení k Německu, kteří uprchli do Francie.

Meziřesortní komise ve své práci rozlišovala mezi Alsasany a Lotrinci francouzského původu na jedné straně a přistěhovalci na straně druhé. Alsasan či Lotrinec francouzského původu byl definován jako člověk, „*který byl před 20. květnem 1871 Francouzem nebo jím k tomuto datu byli jeho předci z otcovy strany a který by se sám stal Francouzem, kdyby nedošlo k Frankfurtské dohodě*“. Za přistěhovalce je naproti tomu považován ten, kdo se narodil na území Alsaska-Lotrinska jako potomek německých rodičů. Alsasané a Lotrince francouzského původu byli navíc rozlišeni do tří kategorií, které se velmi podobají těm, jež byly pro francouzské občany podle nařízení Ministerstva války zavedeny již v roce 1913:

- kategorie č. 1 shrnuje Alsasany a Lotrince vlastníci tzv. bílou kartu.⁸ „*Tito Alsasané a Lotrince, považovaní za osoby s nejasnými postoji a pochybnými (vlasteneckými, pozn. překl.) pocity, nejsou podezřelí. Ponechává se jim relativní svoboda, ale na svém místě jsou drženi pod jistým dohledem.*“
- kategorie č. 2 zahrnuje Alsasany a Lotrince vlastníci tzv. trikolórovou kartu.⁹ Ti „*jsou považováni za profrancouzsky smýšlející osoby. Nakládá se s nimi stejně jako s francouzskými a belgickými uprchlíky*“.
- kategorie S¹⁰ se vztahuje na Alsasany a Lotrince považované za podezřelé, tj. za takové, „*kterí nemohou zůstat po dobu trvání války bez problémů na svobodě. Do této kategorie spadají osoby, které se vyjadřovaly protifrancouzsky, účastnily se demonstrací nebo jinak jednaly způsobem, který by mohl ohrozit zájmy veřejné bezpečnosti; dále osoby, které byly odsouzeny z poměrně vážných důvodů nebo jejichž postoje a chování jsou velmi neuspokojivé.*“¹¹

8 Doklad pro obyvatele Alsaska a Lotrinska s pochybnými postoji k francouzské vlasti.

9 Cestovní doklad obyvatel Alsaska nebo Lotrinska pro pohyb na území Francie mimo Alsasko-Lotrinsko

10 „S“- od francouzského výrazu „suspect“, tj. „podezřelý“- pozn. překladatele.

11 Archivy departementu Drôme, 400 M 431-2, *Sběrný tábor v Crestu. Obecné dokumenty 1915 – 1919*. Výnosy Ministerstva vnitra a Ministerstva války, Meziřesortní komise pro Alsasany a Lotrince. Shrnutí platných úředních nařízení týkajících se Alsasanů a Lotrinců francouzského původu, 2. dubna 1916.

Podle klasifikace sestavené komisí patřili do kategorie č.1 alsasko-lotrinskí Romové francouzského původu (narození po roce 1871, ale najdeme mezi nimi také francouzské Romovy narozené v Alsasku-Lotrinsku před válkou z roku 1870). Na rozdíl od Alsasanů vlastní-
cích trikolórovou kartu, kteří byli umístěni do sběrných táborů s volným režimem, jsou Romové internováni v Crestu. Všichni vlastní bílou kartu a jsou podřízeni řádu sběrného tábora s ostrahou. Oběžníkem z 6. prosince 1915 vešlo sice v platnost relativně „liberální“ nařízení, podmínky věznění však nadále určuje internační režim. Ten spočívá v tvrdé disciplíně, životě v zoufalých materiálních podmínkách (navzdory předpisům o materiální zabezpečení minister-
ských oběžníků), ve strachu z trestu, rušení výhod a ztráty svobody.

- „*Pane prefekte, je to pro nás moc smutný, protože jsme zavřeni a odevzdáváme své děti.*“¹²

Většina dopisů internovaných Romů, které se dochovaly v archivech departementu Drôme,¹³ pocházejí z celého období internace Romů v kapucinském klášteře v Crestu, tedy období od jejich příjezdu do střeženého sběrného tábora v červenci 1915 až do zavření tábora o čtyři roky později, v červenci 1919. Většinou v nich bývají formulovány žádosti o propuštění. V první řadě jsou tyto dopisy adresovány buď zástupcům státní správy nebo voleným zástupcům samosprávy, ať už se jedná o ministra vnitra, prefekta departementu Valence nebo starostu obce Crest.

Počet napsaných dopisů a jejich frekvence ilustrují, nakolik rodiny vnímaly uvěznění jako nesnesitelné omezení vlastní svobody. Dokazují, že Romové, kterým takto státní správa znemožnila kočování, se se svým osudem nesmířili. Inspirovali se těmi, kteří se režimu vzepřeli¹⁴ nebo z tábora uprchli, a rozhodli se rozeslat protestní dopisy a dovolat se osvobození.

12 Rozhodli jsme se zde přepisovat dopisy s původním pravopisem a interpunkcí. Pozn. překladatele: francouzské texty jsou psány většinou spisovnou francouzštinou, vyskytuje se zde řada chyb v rovině pravopisné – při vyslovení jednotlivých výrazů však tvary slov znějí správně. Je to dáno velkým rozdílem mezi psanou a mluvenou francouzštinou. Pokouším se částečně přenášet tento dojem na českého čtenáře tím, že některá pravidla pravopisu vědomě porušuji.

13 Pod značkou 200 M 431-1, *Založení školy pro děti Romaničelů, seznamy zběhů, osobní předměty, útěky, Bernská dohoda (1915-1919)*.

14 Cf. FILHOL, Emmanuel, „Le prix de la liberté“ (Cena svobody). Itinéraire d'une famille tsigane internée dans les camps français durant la Première Guerre mondiale (Itinerář jedné cikánské rodiny internované v cikánských táborech během první světové války), Colloque international en hommage posthume Francois Vaux de Foletier (Mezinárodní kolokvium k uctění památky Francois Vaux de Foletier), *Histoires tsiganes (Cikánské příběhy)*. Pocta Francois de Vaux de Foletier (1893-1988), uspořádaná Emmanuelem Filholem, Centre de recherches tsiganes de l'Université Paris V – Études Tsiganes. Archivy departementů Charente-Maritime, La Rochelle, 17. – 18. října 2003, dokumenty připraveny k publikaci ve zvláštním vydání *Études tsiganes* v roce 2004.

V písemných projevech, které jsou u nich spojeny především s projevy mluvenými, se jejich romští pisatelé dopouštějí řady chyb a „nemotorných obrátů“. Tyto posuny významu potvrzují autentičnost těchto dopisů. Jindy – snad proto, že chtěli, aby jejich dopisy lépe adresáty přesvědčily – se zase uchylují k opačným diskurzivním strategiím – úzkostlivě dodržují pravopis i formální vzory a mírou hyperkorektnosti se přizpůsobují adresátově stylu.

V dopise z 21. ledna 1916 žádá osmatřicetiletá Serela Winterstein jménem svého manžela prefekta, aby jí umožnil opustit klášter, aby se mohla společně s rodinou vydat ke své švagrově do *Saône a Loire*:

*„Vážený pane prefekte,
mám tu čest se na Vás obrátit, vážený pane prefekte, a zeptat se Vás, zda by nebylo namístě mne propustit, protože můj syn Pierre Vintertin byl právě povolán k Praporu, k 171. linii 30. rotě 3. praporu, a mám ještě jednoho, který narukuje s dalšími.*

Můj muž Josef Vintestin je Alsasan a já jeho žena Francouzka a mám jedenáct dětí, které se narodily ve Francii, legálně se ve Francii oženily a vdaly.

Prosím pana prefekta, aby byl tak hodný a propustil nás, protože pojedou za svou sestrou do Villeneuve poblíž Cluse Naviguy Saone a Loire, protože moje trvalé bydliště je v Andellnon Pret de Belfort, Haut Rhin. Buďte tak laskav a zaplaťte náklady na moji cestu a potom se o sebe postaráme.

V úctě, vážený pane prefekte

Joseph Vintestin v kapucínském kláštře v Cres Drome.“

Je pravda, že Romové mají právo se odvolávat na dobu strávenou na francouzském území, ze zákona¹⁵ jsou „francouzskými občany“ a svou oddanost národu prokázali tím, že šli bojovat

| Internační tábor v bývalém kapucínském kláštře v Crest, Drôme, leden 1916 | Bibliothèque de documentation internationale contemporaine |

¹⁵ Zákon z roku 1889 definuje francouzskou národnost na základě *jus soli*; na rozdíl od Německa, kde byl pojem národnosti vždy vnímán na základě příbuzenské pospolitosti, definované čistě systémem *jus sanguinis*.

a zemřít za vlast. Úřady je přesto považují v první řadě za cizince a „asociály“. Oddanost rodiny Wintersteinových Francii nestačí – prefekt Drôme napsal na dopis modrým inkoustem následující: „*Osvobození nemožné. Zamítnuto.*“

O tři týdny později, 15. února 1916, píše Joseph Winterstein další dopis, v němž formuluje stejnou žádost. Díky první osobě a častým opakováním běžných výrazů působí jeho tón i obsah velmi zatvrzele a realisticky:

„Vážený pane, píšu tento dopis, abych apeloval na váš vliv, jde o to, že mám syna, který se narodil ve Francii, a protože mu brzy bude 19 let, je povolán do vojenské služby, odjel 13. ledna 1916 a mám ještě jednoho, který narukuje s dalšími a všechny moje děti se narodily ve Francii a já jsem Alsasan a jsem internovaný v Crest Drome protože můj syn je voják u 17. linie, 30. roty 3. praporu v Bellefortu, tak žádám pana prefekta, aby mě osvobodil, abych mohl svobodně odjet k mé sestře, která bydlí ve Vileneuve Pres u Cluse v Navilly Saone et Loire, protože mé trvalé bydliště je v Andelleman Prêt u Bellefortu v Haut Rhin, ale protože v továrně, kde jsme pracovali, to moc nejde, tak žádám pana prefekta, aby mě poslal i s rodinou, tedy aby mě osvobodil, říkám, prosím pana prefekta, aby mě poslal k mé sestře do Violeneuve Saone et Loire, protože moje sestra je ve Vileneuve už deset let a přijme nás s otevřenou náručí a zajistí nám práci a bude to plat rolníka a je nás pět, co můžeme pracovat.

Žádám pana prefekta, aby mě poslal k mojí sestře do Vileneuve a žádám, aby mi byla zaplácena cesta, totiž celé mé rodině.

Nežádám vás o nic jiného, protože jsme schopní se uživit a žádám pana prefekta, aby mi umožnil obdržet přídavek na mého syna, protože je to nejstarší z mých dvanácti dětí a protože je to náš nejstarší, je to opora naší rodiny. Doufám, pane prefekte, že mé žádosti věnujete pozornost a že jí vyhovíte v úctě, pane prefekte

Joseph Vintresstien v Crest Drome, kapucínském klášteře.“

Wintersteinovým nepomohl ani odkaz na možnost získat s pomocí manželovy sestry venku práci, což bylo jednou z nezbytných podmínek pro propuštění každé civilní internované osoby. Propuštění se dočkali až o rok později, v únoru 1917. Předcházela mu samozřejmě řada dopisů adresovaných ministrovi vnitra. I přes nepříznivý posudek policejního komisaře předaný zástupci prefekta departementu Die ale nakonec ministerstvo jejich žádosti vyhovělo

nis. Cf. BRUBAKER, Rogers, *Citizenship and nationhood in France and Germany*, Cambridge: Harvard University, 1992, 270 str., z angličtiny přeložil BARDOS, Jean-Pierre, *Citoyenneté et nationalité en France et en Allemagne* (Občanství a národnost ve Francii a Německu), Paris: Éd. Belin, 1997, 320 str.

a rozhodlo, že „vrátí zúčastněné osobě trikolórní kartu a vydá jí propustku, aby se mohla se svou rodinou vydat do Vienne (Isère), kde jí její bratr údajně našel práci“.

Sedmadvacetiletá Angelina Hoferová, německá Romka, byla původně internována ve sběrném táboře v Saint-Maximin (Var). 23. července 1915 byla i se svými čtyřmi malými dětmi přeložena do kláštera v Crestu. Internace do tábora oddělila tuto košíkářku od jejího muže, který byl internován v rakousko-německém sběrném táboře v Saint-Tropez. Spis Angeliny Hoferové dokládá, že se vdala ve Švýcarsku a se svou rodinou opakovaně cestovala po Francii. Je také jasné, jak je to možné – právě jedna z velmi rozšířených předností Romů totiž je, že ovládají jazyky těchto zemí. Zde je dopis z 15. srpna 1915, adresovaný starostovi Crestu:

„Vážený pane starosto Crestu

vážený pane, píšu vám několik slov, abych vám sdělila, že jsem němka, nejsem alsasanka, takže vás pane starosto žádám, jestli by bylo ve vaší laskavé moci, mě přeložit k mému manželovi, který je tedy tak jako já Němec a jestli není možné se na mě odvolat, ukážu moje papíry, protože už je to dlouho, co jsem odloučená od svého muže a protože jsme oba Němci, tak nechápu, proč nás oddělili jednoho od druhého. Doufám, že pan starosta věnuje pozornost mé žádosti, protože jsem tady jediná němka.

Angelina Hoferová

a žádám vás, abyste mě poslal na nějaký německý sběrný tábor, protože jsem tu z Němců jediná.“

V dopise bez interpunkce a bez jakékoli hierarchie jednotlivých uváděných skutečností upozorňuje autorka na bolestné a nespravedlivé odloučení, které jí bylo zapříčiněno ročním pobytem v táborech. Autorka zmiňuje, a přímo upozorňuje na krutou skutečnost prožívanou svými city i smysly. Tíha této těžké zkušenosti se odráží ve stálém opakování: „němka“, „odloučený“, „manžel“, „sám“, „zde“.

Víme, že Angelina Hoferová o měsíc později napsala na adresu velvyslanectví Spojených Států, které se za ní přimluvilo u francouzského ministra zahraničních věcí. Její manžel byl mezitím přeložen do rakousko-německého rodinného tábora v Chartreuse-du-Puy (Haute Loire), a svítla naděje, že by se tam s ním mohla sejít. Na začátku září 1915 poslala Angelina Hoferová prefektovi dokonale zredigovaný, krásným, upraveným rukopisem napsaný dopis, v němž žádala, aby byla se svými dětmi přeložena do Chartereuse-du Puy:

*„Vážený pane prefekte,
jsem jednou z vašich lidí přemístěných ze sběrného tábora v Crest, Angelina Hofer, narodila
jsem se 27. března 1885 v Pibrarht (Wurtemberg)¹⁶ a žádám Vás, zda byste nebyl tak laska-
vý a neintervenoval v můj prospěch, abych mohla být přeložena k mému manželovi, Hofer
Charlesu Albertovi, který je internován v Grande Chartereuse.*

*Mám čtyři malé děti, vážený pane prefekte, a jistě uznáte, nakolik by mi mohl být můj
manžel nápomocen pokud jde o péči, kterou vyžadují. Jsem tady opuštěná mezi lidmi, kteří
nemluví mým jazykem a kteří vzhledem k tomu, že jsou jiných národností, se ke mně chova-
jí spíše nepřátelsky než přátelsky. Z těchto důvodů a že bytí se mi zde jeví tvrdé, byla bych
Vám neskonale vděčná, kdybyste kladně vyhověl mé žádosti.*

V úctě. Angelina Hoferová, Sběrný tábor v Crestu, 6. září 1915.“

Odkaz na odloučení od domova („být přeložena k mému manželovi“) vytváří vhodnou atmo-
sféru pro navození otcovské blízkosti a souznění s adresátem („jsem jedna z vašich lidí“).
Autorka dále v dopise zjednodušuje a potlačuje utrpení, které prožila a které jí bylo odlouče-
ním způsobeno („jsem tady opuštěná“), a shodně s celkovou dikcí dopisu, který vykazuje řád,
jasnost, stručnost, se soustřeďuje na budování argumentační linie a užívání elegantního stylu
(„bytí se mi zde jeví tvrdé, byla bych Vám neskonale vděčná...“). Slušnostní obraty („zda byste ne-
byl tak laskavý“), estetizující pasáže a ustálené formulace nahrávají čtenáři v dominantním po-
stavení a relativizují realitu autorčina uvěznění. Cílem rétoriky dopisu je nechat zážitky spo-
jené s internací stranou a soustředit se na správné formulování své žádosti těm mocným, kteří
jí v dopise zapíranou bolest působí, ale kteří mají zároveň moc ji ukončit. V dolní části dopi-
su je poznámka ředitele tábora, architekta Peyssona: „Kladně vyřídit“.

4. října 1915 opouští Angelina Hoferová a její čtyři děti sběrný tábor. V telegramu,
který poslal prefekt oblasti Drôme prefektovi Haute-Loire se upřesňuje: „V souladu s rozhod-
nutím ministra vnitra posílám do sběrného tábora v Chartereuse-du Puy ženu Hoferovou a její čty-
ři malé děti, německé národnosti, dříve ubytované ve sběrném táboře v Crestu. Výprava dorazí do
Puy v pondělí 5. října ve 21h 41, v doprovodu pana Fabra, zvláštního komisaře, který doručí i její
spis a jeho kopii pro ministerstvo. Prosím o vyslání zástupce na nádraží k příjezdu vlaku.“

• „Povíte mi, kolik že to stojí, a já to zaplatím.“

Stejně jako byly některé internované romské ženy odloučeny od svých manželů, jiné z nich
byly odloučeny od svých dětí. Thérèse Philomène Hoerter, narozená v březnu 1875 ve Wal-

16 Nejspíš Biberach (Vrtembersko) (pozn. překl.)

bachu (Alsasko), byla přivezena do sběrného tábora v Blancy 8. října 1916. Na základě ministerského rozhodnutí byla o několik měsíců později převezena se svými čtyřmi dětmi do sběrného tábora v Besançonu a 24. ledna 1917 do Crestu. Její sedmiletý syn Pierre byl umístěn do chudobince v Nevers v době, kdy byla těsně před přeložením do tábora v Crestu ve vězení. 6. února 1917 píše prefektovi Drôme:

„Dovolte mi obrátit se na Vás s následující žádostí.

Asi deset dní jsem spolu s rodinou v koncentračním táboře v Crestu. V chudobinci v Nevers, v Nièvre, jsem ale nechala svého malého sedmiletého chlapečka, a chtěla bych, aby za mnou přijel.

Žádám tedy váženého pana prefekta, aby byl tak laskavý a vyřídil veškeré náležitosti, aby za mnou mohl můj syn brzy přijet.

Za vyřízení žádosti předem děkuji,

Thérèse Hoerter, v kapucínském klášteře v Crestu, v Drôme.“

Ještě rok a půl po podepsání příměří čekají „Alsasko-lotrínští Romové“ z dromského sběrného tábora na své osvobození. Množí se protesty, rebelie a útoky. Kolem poloviny června 1919 se šestnáctileté Eugénii, dceři Thérèse Hoerterové, podaří z tábora uprchnout společně s další mladou dívkou, Caroline Wintersteinovou, „oblečenou pravděpodobně v sukni a živůtku modré barvy s bílými puntíky“. Den po útěku posílá její matka prefektovi velmi znepokojený dopis, v němž navrhuje, že zaplatí výdaje spojené s pátráním po své dceři, o jehož zahájení prefekta žádá:

„Posílám vám tento dopis, abych vám řekla, že mám dceru Eugénii Hoerterovou a ta v sobotu ráno utekla a poněvač jsem internovaná v Crestu a nemůžu jí hledat prosím vás abyste byl tak laskavý udělal všechno možné abyste dal hledat moji dceru protože jsem ji vychovávala až do jejích šestnácti let a nechtěla bych aby se někde toulala sama a jsem v prekérní situaci a ona u sebe nemá ani peníze ani papíry a doprovází ji Caroline Winterstein odešla bez motivu protože odešla aby ublížila. A prosím vás abyste byl tak laskavý a nechal ji hledat, řeknete mi, kolik že to stojí a já to zaplatím. Moc mi tím pomůžete jestli bude možné prokázat vaši laskavost a nechat ji hledat a já ji pak budu hlídat aby to už nikdy neudělala. Jsme internovaní skoro dva roky a je to poprvé, co mi způsobila takovou bolest“.

Zmíníme se tu ještě o dvou písemných svědectvích, která bohužel již fyzicky neexistují, neboť nebyly založeny v archivech tábora, dochovala se však zmínka o nich v táborových dokumentech. Jedná se o petice sepsané Romy při příležitosti návštěvy francouzsko-švýcarské

zdravotní komise, která byla v únoru 1918 pověřena, aby v táborech navštívila internované (německé a alsasko-lotrinské) civilisty „kteří trpí neduhy, zraněními, nemocemi nebo úrazy, které by mohly vést k jejich repatriaci nebo jejich internaci ve Švýcarsku“.

Zdravotní komise složená z jednoho francouzského a jednoho švýcarského vojenského doktora přijela na nádraží v Crest 3. dubna 1918 v 8:30 h. Přivítal je zde místostarosta, policejní komisař a správce sběrného tábora „alsaských Romů“. Komise byla informována, že žádný z internovaných nevzněl žádost, aby byl navržen na repatriaci nebo internaci ve Švýcarsku. Poté jim táborový lékař předložil vypracovaný seznam návrhů na výměnu francouzských civilistů internovaných v Německu. Byla na něm pouze dvě jména: Xaver Feltz, 59 let, narozený v Gambsheim (Alsasko), zemědělec, trpící „chronickou bronchitidou a otoky dolních končetin“ a Jules Jollain, 44 a půl roku, narozený v Lotrinsku, v jehož zdravotní kartě je uvedeno „imbecilita hraničící s idiotií“.

Lékaře takto krátký seznam udivil. Jejich údiv však trval jen krátce, do doby, než se dozvěděli o „sociálním postavení internovaných ve sběrném táboře v Crestu, jejich národnosti bez kořenů; když zjistili, že mají co do činění s kočovníky, z větší části s Cikány, jejichž jedinou starostí je mít zajištěnou potravu a nocleh, aniž by riskovali, že budou naverbováni, přišlo jim naprosto normální, že neobdrželi jiné žádosti než ty, které předložil táborový lékař“.

Lékaři z komise navštívili budovu tábora, poděkovali funkcionářům odpovědným za jeho chod a chystali se klášter opustit. Právě v té chvíli jim kočovníci předali dva dopisy. Z následné reakce členů komise mrazí v zádech: „Cestou jim vězni předali dvě níže uvedené písemné žádosti. Než odjeli, rychle nám je předali, aniž by se seznámili s jejich obsahem. Prohlídka skončila přibližně v 9h.“¹⁷

Nikdy se nedozvíme, co v písemných žádostech předaných členům lékařské komise stálo. Uvedený záznam události však vypovídá sám za sebe a zčásti ztrátu dokumentů nahrazuje. Vypovídá mnohé o hanebném postoji „členů komise“, kteří sice byli jako neutrální osoby oprávněni se takovými žádostmi zabývat, odmítli si je však vůbec přečíst. Případ jasně ukazuje, kam až může pohrdání vůči Romům vést.

Kočovníci v táborech za Vichistické vlády a okupace

Narizením prezidenta Paula Lebruna z 6. dubna 1940 se zakazuje kočování na celém metropolitním území Francie. Kočovníci se musí přihlásit na nejbližším oddělení četnictva a po

17 Archivy departementu Drôme, 200 M 431-1.

dobu trvání války jsou nuceni se zdržovat na území, které je v každém departementu vyhrazeno příslušným prefektem.¹⁸

Příkaz k usazení byl pouze předeherou k dalším, mnohem závažnějším perzekucním opatřením namířeným vůči Romům. Po porážce Francie nařizují 4. října 1940 německé úřady, aby byli Romové shromážděni v táborech. Takto bylo ve Francii internováno přibližně 6000 až 6500 Romů – žen, mužů a dětí, opuštěných všemi, až na pár oddaných lidí. Většina těchto celkem 25 táborů se nacházela v okupované zóně, dalších pět bylo v tzv. „svobodné zóně“.

Archivy spravované Vichistickou vládou zahrnují dokumenty z 30 táborů, v nichž se francouzští Romové v hrůzných podmínkách tísnili. Nacházejí se v nich nejen písemná svědectví sepsaná internovanými, ale také dopisy pocházející od různých členů rodin usazených kočovníků.

• *„Je to hanba, když se takhle zachází s Francouzi“*

Paul Reinhardt píše maršálu Pétainovi formou stížnosti žádost, aby byl z Montreuil-Bellay (Maine et Loire) propuštěn jeden z jeho bratrů s rodinou.

„Saint Brieuc, 19. listopadu 1943

Vážený pane maršále,

Omlouvám se, že si dovoluji Vám napsat, ale jedná se o následující. Protože vím, že jste velmi laskavý člověk, vážený pane maršále, vím, že mne neodmítnete.

Jedná se o mého bratra, který byl se svou rodinou v táboře pro kočovníky. Protože se trápil a soužil, je nyní v jedné nemocnici v Saumur. Jeho osmiletá dcerka je také nemocná, nepochybně trpí stejnou nemocí jako její otec.

Vážený pane maršále, kdybyste věděl, jak je s nimi v tom táboře pro kočovníky zacházeno, je to hanba! Chudáci malé děti jsou téměř nahé a pořádně strádají. Chudák bratr má obě plíce nemocné a je zmrzačený. Může sotva chodit, ale já jsem zdravý a rád se o ně o všechny čtyři postarám.

Pracuji a moje žena také; Kdybyste byl tedy tak laskavý a udělal co je ve vašich silách, aby se k nám vrátili, protože bratr tam (jinak) umře. Kdybyste viděl dopisy, které nám jeho žena posílá, určitě byste se slitoval. Mají hlad a je jim zima. Jsou to Francouzi. Můj otec je z Vende a moje matka je také Francouzka, a on se narodil v Chavaigne-en-Paille (Maine et Loire).

Postarám se o vše, aby mohli být s námi. Mám ještě jednoho bratra, který je uvězněn od začátku války a jeho žena je ve stejném táboře s dítětem, kterému je pět nebo šest let a trpí

18 Cf. *Journal officiel* (Oficiální noviny) z 9.4. 1940, str. 2600.

úplně stejně. Jsou to také Francouzi. Jsou na tom hůř než psi, je to hanba, když se takhle zachází s Francouzi.“¹⁹

Žádné „slitování“ pro tohoto „zmrzačeného“ bratra. Francouzští Romové jsou v první řadě a především potulující se kočovníci. Z toho důvodu mohou být považováni pouze za nežadoucí obyvatele.

Kočovníci, tak jak jsou definováni zákonem z roku 1912 (paragraf 3), jsou internováni od podzimu 1940, od chvíle kdy německé vojenské velitelství ve Francii nařídilo, aby byli Romové z okupované zóny převezeni do internačních táborů střežených francouzskou policií. Spolu s kočovníky jsou také zatýkáni podomní obchodníci a trhovci.

Příkladem může být rodina Hilfretových, kteří se jako trhovci živilí a v listopadu 1940 byli internováni v táboře v Mérignac (Gironde). O rok později, během léta 1941, je uvězněno několik dalších romských rodin, a to přesto, že jsou oficiálně vedeni jako „trhovci“.²⁰

17. listopadu 1940 píše Charles Helfritt prefektovi žádost o osvobození:

„Vážený pane prefekte, píšu Vám plný emocí a obav, ve snaze vysvětlit Vám svůj případ. Dostal jsem příkaz, abych se i s rodinou dostavil do koncentračního tábora v Baudésert, moje žena přitom bude brzy rodit. Celý život jsem pracoval na trhu a už rok bydlím u Valette a mám u sebe všechna potvrzení o placení nájmu. Přičlenili mě ke kočovníkům, přitom jsem nikdy nekočoval a v nové kartě mám pouze jedno razítko od četnictva v Pessac. Narodil jsem se v Agen, moji rodiče vlastnili zvěřinec, a já jsem byl také vždycky prodejce na trhu, vážený pane prefekte, kvůli mým dětem, manželce a mě vás naléhavě prosím, udělejte všechno nezbytné, abyste mne odsud dostal, vzhledem k tomu, že jsem nic špatného neprovedl. Spoléhám na vaše vyšetřování vážený pane prefekte. V očekávání kladného vyřízení této žádosti, přijměte, vážený pane prefekte mé nejuctivější pozdravy.

Charles–Camille Helfritt

narozen v Agenu – 38 let

současné bydliště Koncentrační tábor Beaudésert – Mérignac Gironde“²¹

19 Dopis, který předal otec Jean Fleury Jacquesu Sobotovi, reprodukován v SIGOT, Jacques, *Ces barbelés oubliés par l'histoire. Un camp pour les Tsiganes ... et les autres*. Montreuil-Bellay, 1940 -1945, Bordeaux: Éd. Fallada, 1983 (1re édition); La Lotte d'Aigues: Éd. Cheminements; 1994 (édition revue et enrichie), 351 str. (cf. str.202).

20 O represivní politice namířené proti Cikánům v Gironde viz FILHOL, Emmanuel, „Les Tsiganes en Gironde pendant la Seconde Guerre mondiale“ (Cikáni v Gironde za druhé světové války), *Annales du Midi*, n°2, avril-juin 2003.

21 Archiv departementu Gironde, 58W82, *Nomádi a trhovci. Nařízení 1940-1969*.

Žádosti Charlese Helfritta nebylo přes kladné vyjádření vedoucího tábora vyhověno. Stejně jako jiní Romové z Mérignacu byl i on posléze internován v táboře v Poitiers, odkud byl deportován do Německa.²²

- „*Tábor v Bois désert*“²³

20. března 1941 sepsalo 9 obyvatel obce Saint-Médard-en-Jalle v departementu Gironde stížnost na „kočovníky“ a poslali ji svému starostovi: „*My, níže podepsaní, potvrzujeme, že kočovníci, kteří si již před 5 měsíci zvolili bydliště u paní vdovy Octave Castaingové u Jalle v Camp-des Lancier, mají zvláštní a hrubě nevyhovující mentalitu.*“²⁴

V souvislosti s vyřízením stížnosti se na místo pobytu dostavil polní hlídač, a přikázal jim, aby místo opustili (následuje záznam z následně sepsaného protokolu):

„*První z nich, pan Courbet, mi sdělil, že hledá místo nebo dům k pronajmutí, a že neodejde dokud něco nenajde. Dodal, že je francouzský občan, který se snaží poctivě vydělávat na živobytí a že není nic, co bychom mu mohli vytýkat (...)*

Druhý, pan Clodiot, mi odpověděl, že je vážně nemocný, a proto v žádném případě nemůže ani poodjet se svou maringotkou (...).

Pokud jde o opatření, která jste mi doporučil, abych na ně uplatnil, nezdálo se, že by se jich to nějak dotklo. Neboť odpověděli, že si nemají co vyčítat a že nemáte žádné právo, abyste je nechal zatknout.“²⁵

Reakce starosty na sebe nenechala čekat:

| Skupina Romů v internačním táboře v Poitiers. Litografie dle návrhu Sonie Steinsapirové z roku 1943. | Soukromá sbírka Vaux de Foletier |

22 Cf. FILHOL, Emmanuel, „L'internement et la déportation de Tsiganes français sous l'Occupation: Mérignac-Poitiers-Sachsenhausen“ (Zadržení a deportace francouzských Cikánů za okupace: Mérignac-Poitiers-Sachsenhausen), *Revue d'histoire de la Shoah*, n°170, septembre-décembre 2000, str. 136-182

23 Pozn. překladatele – „bois désert“ znamená ve francouzštině „pustý les“

24 Archivy departementu Gironde, 58 W 87: *Tábořiště kočovníků. Různá korespondence 1943-1946.*

„Bezvýsledně jsem se snažil vyhnat tyto nežádoucí osoby z pozemku, na kterém se utábořili. Polnímu hlídači slíbili, že místo opustí, pokud jim dodáme palivo nezbytné k nastartování jejich vozů (...).“

Čtvrt, v níž tito kočovníci bydleli, si stěžuje na krádeže drůbeže, králíků nebo dokonce ovcí, nepočítaje mizení zeleniny ze záhonů.

„Nikomu se samozřejmě nepodařilo je nachytat při činu, a žádné průkazné obvinění tedy nemohlo být vzneseno.

Stávající situace nicméně znepokojuje celou čtvrť naší obce, a proto Vás žádám, vážený pane prefekte, abyste byl tak laskavý a zvážil zařazení těchto nežádoucích osob do kategorie kočovníků a následně je nechal sbromáždit ve speciálním táboře v Mérignacu.“²⁶

28. června 1941 dal Francois Pierre-Alype, prefekt departementu Gironde, se souhlasem německých okupačních sil příkaz komisaři divize 7. pohotovostnímu oddílu policie, aby odebrali průkazy totožnosti pro prodej na trhu osobám, *„které se nacházejí v Saint-Médard-en-Jalles, v Pont de Gadjac, a které byly panem Velitelem četnictva doprovozeny do koncentračního tábora pro kočovníky v Mérignac Beau-Désert.“²⁷ Budte tak laskavý, odeberte jim míry a vyfotťe je, aby jim mohly být vystaveny antropometrické knížky pro kočovníky.“*

Postoj zvolený obcí, služebníky četnictva, policií a prefektními úředníky jasně a zřetelně ukazuje na svévolnou povahu podobných rozhodnutí. Jak reagovaly oběti, které byly s takovými rozhodnutími konfrontovány? Zdůrazňovaly svou nevinu a dovolávaly se proti takovým nepochopitelným rozhodnutím o zatčení soudní pomoci.

Angelina Capello nerozumí, proč byla se svými dětmi zatčena a žádá polního maršála (Feldkommandanta) v Bordeaux, aby ji seznámil s důvody jejího obvinění, neboť si nemá co vyčítat:

*„Bordeaux, 24/7/41
Herr Komandantovi,
Feldkommandantur
5 rue de Budos, Bordeaux*

Dovoluji si Vás upozornit na následující skutečnosti.

18. července tohoto roku, v půl deváté ráno, mne společně s mými třemi dětmi přišla zatknout policie do mého bytu na adrese 20, rue Christian Solar, aniž by mi řekla proč. Od té

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Dosl. „krásná poušť“, pozn. překl.

doby jsem učinila řadu kroků, abych zjistila jaké důvody způsobily mou internaci v táboře v Mérignacu. Francouzské úřady odpovídaly vždy vyhýbavě.

Proto si dovoluji obrátit se přímo na Vás, který máte cit pro spravedlnost, abyste osobně intervenoval na prefektuře v Bordeaux, aby sdělili, jaké obvinění bylo proti mně a mým malým dětem vzneseno, jistě jsme se stali obětmi omylu, a abyste eventuelně dosáhl mého propuštění na svobodu, neboť si nemám co vyčítat, nikdy jsem nepřestoupila francouzský zákon, ani německá nařízení. Jsem francouzka, obchoduji na trhu, řádně platím daňový výměr. Den poté do tábora dorazila má šestapadesátiletá matka, také zcela bezdůvodně. Policie nám ani nedovolila vzít si s sebou nějaké osobní ošacení, abychom se zde neocitly v naprosté bídě.

Troufám si doufat, Vážený pane Komandante, že věnujete mému zvláštnímu případu pozornost a že vymůžete, abych byla i se svými třemi dětmi propuštěna na svobodu. Nejsem kočovnice, ale obchodnice na trhu.

V úctě

Angelina Capello

Camp du Bois désert.“

Jsme otřeseni, když čteme slova „*Camp du Bois désert*“ („tábor Pustý les“), která jsou tak výstižně uvedena namísto názvu tábora „*Beau-Désert*“ („Krásná poušť“). Je konec krásným projíždkám v maringotce kouzelnou přírodou s její zelení. Ukazuje se síla vzdoru. Člověk zde odmítá realitu (Beau Désert – Krásná Poušť), která jej zbavila svobody a alespoň v duchu utíká na bezpečné, známé místo („*Bois Désert*“ – „Pustý les“). Únik je strategie, kterou pronásledovní Romové často používali, dopis zde odhaluje jeho zachování v podvědomí kočovníků jako zbraň proti věznění. Na stížnosti Angeliny Capello z „Pustého lesa“ nikdo neodpoví.

Nepoddajní

Oproti (s ohledem na pozdější dobu) relativně šťastným časům, jež ve Francii zažívali „Egyptané“ a „Bohémové“²⁸ mezi počátkem 15. století (v době svého příchodu do Evropy) a polovinou 17. století byla pro Romy žijící ve Francii moderní doba temným obdobím, poznamenaným dramatickými událostmi.²⁹ Dodnes jsou z velké míry opomíjeny významné etapy

28 Jeden z francouzských výrazů „Boemians“ (Bohémové, Češi, Cikáni) odkazuje na jejich domnělý původ z Čech, pozn. překl.

29 Cf. VAUX de FOLETIER, Francois de, *Les Tsiganes dans l'Ancienne France (Cikáni ve starodávné Francii)*, Paris: Société d'édition géographique et touristique, 1961, 246 str.

dějin, které se diskriminační protiromskou politikou vyznačují: sčítání z března 1895, zavedení antropometrické knížky, nařízení o usazení, internace a – pro některé Romy internované v tábore v Poitiers nebo zatčené na severu Francie – deportace. Mezi těmito diskriminačními opatřeními byly samozřejmě významné rozdíly. Represe nabrala na síle ve chvíli, kdy přešla od sledování a pravidelných kontrol k identifikačním metodám, dále od politiky násilného usazování k politice exkluze a internace. Ta byla nejdříve, během první světové války, namířena proti „alsasko-lotrinským Romaničelům“, a v období okupace a vichistického státu byla aplikována na všechny kočující. Zbývá už jen dodat, že úřední opatření vyhrazená pro Romy zanechala bez pochyby za sebou následky trvalého charakteru.

Na pokračující a stále se stupňující represe odpovídají perzekuované skupiny odporem stejně vytrvalým a houževnatým. Většina zde uvedených dopisů internovaných Romů jsou toho jasným důkazem. O tom, že si svou svobodu úpěnlivě bránili, svědčí i dva příběhy, jejichž záznam se nám dochoval. Na závěr tedy opustíme svět přímých svědectví, které nám po sobě sami Romové zanechali, a od písemné formy se vrátíme k formě orální – romské kultuře vlastní – v níž se dochovaly další záznamy slov a kolektivních postojů internovaných Romů.

25. listopadu 1916, vypuklo ve sběrném táboře v Crestu povstání.

„Kolem 21. hodiny, uvádí správce tábora, jistí Bentat a Kempfer začali muzicírovat, a to i přesto, že to odporuje předpisům a přestože je na to opakovaně upozornili vojáci na stráž, kteří je nakonec také zatklí. Rebelie vyvolala v zařízení demonstraci třiceti internovaných, kteří pochodovali chodbami a zpívali přitom Marseillaisu. Vojáci ji nemohli zvládnout jinak než bajonety a puškami. Bentat a Kempfer byli potrestáni 15 dny vězení a ostatním bylo uloženo domácí vězení na stejnou dobu.“³⁰

V ženském táboře v Rieucros (Lozère), založeném v roce 1939, si získala obdiv všech internovaných Gitanka známá pod jménem Kali. Jedna z internovaných žen o ní píše:

„Každé ráno, když češe své černé vlasy, vykřikuje výbušným tónem: ‚Zdrhnu. Nezůstanu tady, zdejchnu se a budu volná‘. Její nesčetné pokusy o útěk končily vždycky v nápravné táborové cele. Její tvrdohlavost vyvolávala stále další a další konflikty s vedením tábora. Po dal-

30 Dvouměsíční hlášení správce Peyssona, archiv departementu Drôme, 200 M 431 – 1.

*šim neúspěšném pokusu o útěk jí nasadili pouta a odvěkli ji pryč jako divé zvíře. Kali už jsme nikdy neviděli.*³¹

Přeložila Kateřina Urbanová

Zusammenfassung

Briefe von Zigeunern, die zu Kriegszeiten in Frankreich interniert waren

Nach negativen Erfahrungen mit dem Einfluss von Institutionen auf die Struktur der Gemeinschaft von Roma sind diese Institutionen gegenüber skeptisch. Das erschwerte deren Zugang zur Bildung. Trotzdem waren sie, wenn es die Situation erforderte, in der Lage, Anforderungen der Mehrheit nachzukommen.

Nach dem deutsch-französischem Krieg von 1870 migrierten viele Sintis von Deutschland nach Frankreich. Schon 1912 wurde ein repressives Gesetz erlassen, das Reisende in französische und Neuankömmlinge unterteilte und weiter noch zwischen Hausierer mit ständigem Wohnsitz, Markthändler und Reisende ohne ständigen Wohnsitz. Alle mussten ein anthropometrisches Buch mit sich tragen, das außer Personalien auch Informationen über das Aussehen des Inhabers enthielt.

Die Sinti und Roma aus dem Elsass und aus Lothringen wurden im 1. Weltkrieg in Südfrankreich, vor Allem in Crest, interniert. Aus dieser Zeit sind Briefwechsel überliefert, die überwiegend an die staatliche Verwaltung, an Bürgermeister uä. adressiert waren. Ein und derselbe Absender schrieb einmal leicht unbeholfen, das andere Mal wieder extrem korrekt. Einmal lag ihnen die gesprochene Sprache viel näher als die geschriebene, ein ander Mal gelang es ihnen, sich besser dem Adressaten anzupassen.

Als Beispiel werden zwei Briefe von Mitgeleidern der Familie Winterstein zitiert, die Crest verlassen wollen, um eine Schwester zu besuchen. Der Brief von Joseph Winterstein wirkt sehr authentisch und verzweifelt, was durch häufige Wiederholungen von Fakten erzielt wurde.

Eine Stilverschiebung ist auch in den Briefen von Angela Hofer markant, die 1915 eine Umverlegung zu ihrem Mann in ein anderes Lager verlangt. Ihr erster, natürlich formulierter Brief bekam eine abschlägige Antwort, doch ihr zweiter Brief war im Stil einheitlich, hatte eine klare Argumentationslinie und v.a. in der Rhetorik war er klar an einen Leser in dominanter Position adressiert. Dieser zweite Brief erhielt eine positive Antwort.

Der 2. Weltkrieg brachte für die französischen Zigeunern nur eine Verschlechterung mit sich. 1940 haben deutsche Behörden befohlen, 6000 bis 6500 Roma in ca. 30 Lagern zu internieren. Auch aus dieser Zeit hat sich Korrespondenz erhalten.

Während im 1. Weltkrieg nur Sinti und Roma aus Elsass und Lothringen unter Repressionen gelitten haben, waren im 2. Weltkrieg alle Reisenden davon betroffen. Doch die Roma waren nicht nur passive Opfer. Am 25.11.1916 gab z.B. in Crest einen Aufstand.

Eva Zdařilová

31 Citováno v GILZMER, Mechtild, *Camp de femmes. Chroniques d'internées. Rieucros et Brens. 1939 – 1944* (Ženský tábor. Kroniky internovaných. Rieucros a Brens. 1939-1944), Paris: Éditions Autrement, 2000, 555 str. (cf. str. 89)

— Jerzy Ficowski – *Sownakuno* (1924–2006)

17. května 2006 odpoledne byl ve Varšavě pochován Jerzy Ficowski. Bylo mu 82 let. Ve velkém zástupu smutečních hostů se s ním mezi lidmi ze světa vědy a umění, mezi zástupci vlády i čestné vojenské stráže, loučili také dva romští přátelé a velké množství „milovníků cikánství“, studentů, romistů, přátel Romů.

Pro smuteční hosty představoval Ficowski postavu tak různou, jak různorodé byly jeho zájmy. Byl totiž člověkem nezvykle rozsáhlých horizontů a bohatého života. A především měl duši básníka, spisovatele, umělce.

Dříve než se budu věnovat romistickým zájmům J. Ficowského, je třeba připomenout nejprve tu část jeho díla, která je významná pro polskou a světovou kulturu. Ficowski byl známým básníkem, který složil ohromné množství veršů. Byl též znalcem a do jisté míry objevitelem známého židovského básníka a malíře Brunona Schultze, zavražděného nacisty v rodném Drohobyczu na Ukrajině v roce 1942. Ficowski byl známým rebelem, za komunistického režimu měl mnoho let zakázáno publikovat. Nyní jsou jeho verše, tehdy nelegálně vydávané, velkou bibliofilskou raritou. Vybledlý exemplář s titulem *Gryps (Moták)*¹ s věnováním ze dne 28.12.1979 uchovávám jako relikvii. V tomto sešitku malého formátu, tištěném na primitivním cyklostylu, věnovaný mně verš je jedním z důkazů dvou z mnoha vtělení „Mistra jazyka“, rebela a přítele Romů. Básni nazvané *Cikán mlčí jinak* předchází úvod, který vysvětluje pramen jeho inspirace:²

„*Parikeras Gotwaldoske*“ (Děkujeme Gottwaldovi) je zfingovaná děkovaná báseň českých Romů z publikace „*Cikán zpívá jinak*“ (Praha 1954).³

1 Pojem *grips* pochází z vězeňského žargonu, pozn. překladatele.

2 FICOWSKI, Jerzy. 1979. *Gryps*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza, s. 8–9

3 *Výbor z cikánských písní*. 1954. Praha: Československý spisovatel. Do češtiny přeložil Jan Sobota. (pozn. red.)

V prosinci 1978 vydali signatáři Charty 77 alarmující zprávu týkající se dvou set tisíc československých Romů, kteří byli po léta objektem silící diskriminace ze strany státních úřadů. Byli zbaveni základních lidských a občanských práv, byly prováděny policejní akce, nucená přesídlení a rozdělování rodin, úřady činily nátlak, aby se romské ženy podrobily sterilizaci (z tisku).

Cikán mlčí jinak

Jerzy Ficowski

vyštvali je
z komůrek
pokoutní svobody
zestátnili podkovy pro štěstí
odvlekli houf vraných stínů
ukřížovali jim táborového boha
na kříži čtyř stran

tehdy si starci
zeleným sklem
z poslední lahve
podřezali žíly
a zdravotní péče matkám
vypálila lůna
aby se černý rod
z nich *nevycikánil*⁴

tehdy se k děvčatům přimazlil
ten malý mizera vítr
odsouzený k usazení
pod dozorem

pomáhá jim vyhrnovat
spodničky a sukně

⁴ Toto slovo je Ficowského výtvozem, v polštině *cyganić* znamená *lhát, podvádět*, slovník však nezná slovo *vycyganić się*.

barvu po barvě
až k zadkům z mědi
k vlčím štěnatům podbříšků
oni nekoušou
píchané v nepořádku lískovi
v hotýlcích z vznešené houštiny
za pár mincí
a fízlům zdarma

děvčata potom odcházejí do deště
smyje z nich cizí viny
a v noci v kartách divoké kříže
a lesní piky snů
věští
Cikánské Zmrtvýchvstání

kadeřavý Bůh Mrodel
vychází z hlouby
hromady smrti
drží v pravici karabáč
nebude jim odpouštět
pánům Zlaté Prahy

A čtyři strany světa
znova ustanoví

Do romského prostředí se Ficowski dostal jaksi z politických důvodů. V době okupace byl členem ilegální polské armády (*Armja krajowa* – „Zemská armáda“), bojoval ve Varšavském povstání (srpen – září 1944) a po jeho potlačení se dostal do koncentračního tábora v Osvětimi. Po válce se musel, tak jako mnoho jiných bývalých ilegálních bojovníků, skrývat před komunistickou tajnou policií. Odejel z Varšavy na západ Polska, kde po vysídlení Němců začali budovat nový život lidé vyhnaní z jiných území. Tam potkal Edwarda Czarneckiego, člověka, který putoval s Romy, a spřátelil se s ním. V mladém básníkovi, uprchlíkovi z hlavního města a bývalém partyzánovi, se probudil velký zájem o romské téma. Společně s novým přítelem dorazil jednoho dne do tábora Dionize Wajse, jehož členové ze skupiny polských Romů se

dali dohromady po pronásledování na Volyni (Ukrajina) a po změně hranic (Volyň zabral Sovětský Svaz) se posunuli se svými vozy na západ.⁵

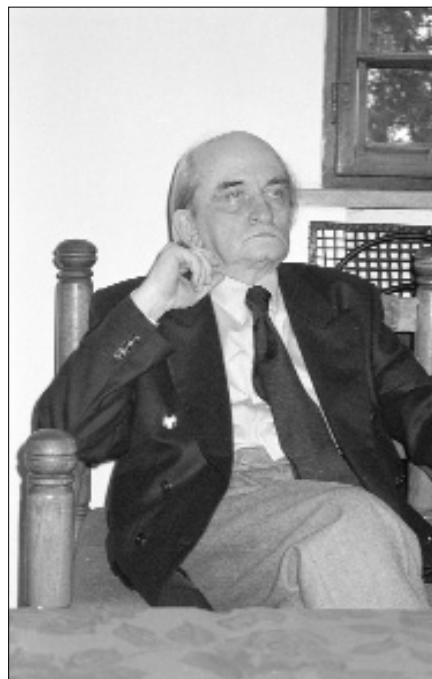
Ficowski si získal srdce Romů, spřátelil se s nimi, stal se členem putujícího tábora. Nebyl však pasivním účastníkem romského života, ale nasával jemu neznámou kulturu a jazyk. Jeho putování s Romy se zúročilo při vydání knížky *Polští Cikáni*.⁶

I když se v Polsku později objevilo mnoho prací na téma Romů, Ficowski je považován za novodobého objevitele jejich kultury.

Jako první se postavil tomu, jak byli Romové prezentováni v tehdejších vědeckých i populárních pracích, které on sám pokládal za *démonické*, kriminalizující a romantizující. Ohromná je jeho zásluha hlavně v popsání tradičního morálně-právního kodexu „*mageripen*“, rozdělení romských skupin a struktury romské rodiny. Shromáždil také bohatý materiál na téma romský holocaust.

Ficowski byl prvním badatelem, který se začal zabývat tématem pronásledování Romů za druhé světové války – již v prvním vydání své knihy z r. 1953 věnoval vyhlazování Romů obšírnou kapitolu. Mnoho let se kromě něj tímto tématem nikdo nezabýval, romský holocaust se stal předmětem bádání historiků i tématem veřejné diskuse teprve v osmdesátých letech.

Mimořádnou zásluhou J. Ficowského bylo objevení fenomenální básnířky Papuszi (Bronisławy Wajs).⁷ Bez Ficowského překladů její poezie a bez jeho úsilí, aby se tato poezie dostala mimo romské prostředí, by nyní její jméno nikdo neznal. Díky Ficowskému se tvorba Papuszy stala důležitou součástí dědictví světové romské kultury. Je však třeba v krátkosti připomenout, že vydání polského překladu Papsuziných veršů, po kterém brzy následovala

| Jerzy Ficowski | Foto: A. Bartosz |

5 FICOWSKI, Jerzy. 1986. Cygan honoris causa. In: *Demony cudzego strachu*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 35-51.

6 FICOWSKI, Jerzy. 1953. *Cyganie polscy*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, rozšířené vydání: 1964, 1984. *Cyganie na polskich drogach*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1989. *Cyganie w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Interpress.

7 BARTOSZ, Adam. 2004. Papusza (Bronisława Wajs). *Romano džaniben Nilaj 2004*. s. 82-86.

Ficowskeho kniha o Romech v Polsku, se stalo příčinou životního dramatu jak básnířky Papuszy, tak i samotného Ficowského. Romská rada starších označila Papuszu za zrádkyni, byla obviněna, že prozradila tajemství romského jazyka Neromům a že svou činností Romům uškodila. Byla zbita, prokleta a vyobcována (*magerdi*) a nakonec se dostala do psychiatrické léčebny. Část Romů odsoudila jako zrádce také Ficowského.

Navzdory tomu, přátelství mezi Papuszou, šťvanou příbuznými, a Bratříčkem Sownakuno – jak mu říkala – přetrvalo do pozdních let jejího stáří. Důkazem jsou nejen jejich pozdější kontakty, ale mimo jiné také dopisy, které „bratříčkovi Jerzimu“ psala již po té, kdy ji Romové ze své společnosti vyobcovali.⁸

Svých znalostí romské kultury i svého přátelství s Romy využíval Ficowski také ve další, literární i jiné tvorbě. Na základě romských vyprávění napsal svazek pohádek pro děti.⁹ Ficowski je také autorem několika písniček na romské téma, které se staly všeobecně známými „šlágry“, zejména pak písničky *Jedou barevné vozy tábořem* a *Dnes už nejsou skuteční Cikáni*.

S Ficowskim jsme se setkali v době, kdy jej sledovala komunistická bezpečnost a publikace jeho tvorby byla zakázána. Dovolím si osobní vzpomínku z těch dob. Roku 1979 jsem zorganizoval rozsáhlou výstavu „Cikáni v polské kultuře“. V těch letech bylo nutné od úřadů získat souhlas k otevření výstavy, ať už se jednalo o výstavu archeologickou, numismatickou, filatelistickou, či expozici starých obrazů, loutek atd. Existovaly kontroly tisku, publikací, představení. Často se však stávalo, že v praxi bylo získání souhlasu obyčejnou formalitou. A tak tomu bylo i v tomto případě, i když předchozí úsilí o zařazení tématu výstavy do plánu muzejní práce trvalo mnoho měsíců. Nakonec se konalo slavnostní zahájení s cikánskou muzikou, hrdinou dne byl J. Ficowski společně se svou krásnou manželkou Alžbětou. Tehdy jsme se viděli poprvé. Romové shromáždění na vernisáži jej vítali s velkou úctou. A on, vyzván ředitelem muzea, promluvil ke shromážděným. Hosty oslovil romsky, několika větami směřovanými „bratřům Romům“. Bylo to slavnostní, vzrušující a tajemné, protože nikdo (kromě Romů) nerozuměl. Hned po prosloveh jsem byl pozván do kanceláře ředitele. A tam jeden ze sympatických úředních přátel Romů nachýlen nad malým magnetofonem poslouchal. Měl nahrané Ficowského vystoupení. Když na to nyní vzpomínám, jsem pln úžasu a údivu. Nahrát

8 MACHOWSKA, Magdalena. 2004. Bronisława Wajs-Papusza w korespondencji. *Literatura Ludowa* Nr. 45, s. 89-104; Adam Bartosz, *Dokumenty do dramatu Papuszy* – rok 1954 (vyjde ve zvláštním svazku věnovaném J. Ficowskému v nakladatelství Pogranicze, Sejny).

9 FICOWSKI, Jerzy. 1963. *Gatęzka z drzewa słońca*. Warszawa: Nasza Księgarnia.. Tłumaczenia: *Sister of the Birds and other Gypsy Tales*, Abingdon, Nashville, 1076; *Ein Zweig vom Sonnenbaum*, Neukirchener Verlag, 1985.

tehdy tajně řečníka na vernisáži, to věru nebylo snadné. Tehdy neexistovaly mikrokazetové diktafony. Upřímně se mne ptal: „Můžete nám přeložit, co to pan Ficowski říkal?“ Zkusil jsem porozumět. Byly to obvyklé pozdravy. Prání štěstí a zdraví všem. Řekl jsem, že to jsou přání, i když jsem nerozuměl všemu. Takové obecné vysvětlení však „panu tajemnému“ nestačilo. Do kanceláře byl proto pozván místní Rom, aktivní člen „Cikánského spolku“. Poprosili jej, aby přeložil každé Ficowského slovo: „Víte, chceme vědět, jestli pan Ficowski neříkal něco zlého, aby se někdo neurazil...“ Starý Rom překládal s námahou, překlad ho stál mnoho úsilí, především proto, že se vyptávali na každé slovo. Začal se plést, opravovat, vysvětlovat, že je to tak a onak, ale ve skutečnosti jsou to pozdravy Cikánům. Pan tajný uvěřil. Jak jinak se dnes ta historka chápe.

Tehdy jsem nevěděl nic o tom, jak intenzivně Ficowského tehdy pronásledovala policie. Znali každý jeho krok a sledovali i jeho příjezd do muzea. Já si to tehdy s ním nespojoval, když jsem naslouchal jeho romské řeči. Ach, běžná policejní zvědavost, myslel jsem si. Tak se tehdy o těchto věcech uvažovalo – pokud se tehdy bydlelo v nedávno okresním městě Tarnově a nepracovalo se v opozici. Když jsem potom na konci onoho roku 1979 odvážel mistrovi jeho dáblíky (*Bengare*) zapůjčené na výstavu, již jsem věděl, že Ficowski není jen literát, ale také „cikánolog – konspirátor“, nepřítel zřízení, který nesmí publikovat, básník, který nemůže veřejně číst své verše. Právě tehdy jsem od Jerzyho Ficowského dostal samizdatové vydání sbírky básní *Moták*, kde mezi jinými verši byl i ten o *Cikánu*.

Pro tarnovské muzeum měla situace Ficowského překvapivě pozitivní efekt. Protože měl tento spisovatel zákaz publikovat a byl zbaven jakýchkoliv prostředků k obživě, rozhodl se nám prodat svůj cikánský vůz, který od dob „Velkého zastavení“ po roce 1964 stál na jeho parcele na okraji Varšavy. Ještě několik let po jeho umístění na muzejním nádvoří byly na voze k vidění kromě opotřebované lepenky v ohybech také uschlé borovicové jehličky z posledního lesa, ve kterém se nadobro zastavil a odkud byl do Tarnova odtažen.

V následujících letech Ficowski muzeu také daroval mnoho dokumentů spojených s jeho romistickým badáním. Mezi nejceněnější patří ty, které jsou spojené s Papuszou, cikánskou básnířkou, již objevil.

Po pádu komunismu se J. Ficowski stal znovu osobou známou a opět začal veřejně vystupovat. Poslední léta života věnoval hlavně poezii a pracím o B. Schultzovi. Byl vyznamenám mnoha prestižními vyznamenáními a byl pochován na historickém varšavském hřbitově (Hřbitov na Powązkach) v Aleji zasloužilých.

Překlad Zdeněk Kratochvíl

— Příklady dobré praxe ve výuce o holocaustu Židů – inspirace pro výuku holocaustu Romů

„Dej svému dítěti touhu hledat, touhu pátrat. Pomáhej mu, aby pokročilo ve své životní pouti a řekni: „Je možné, že to objevíš dříve než já. Pak na mne nezapomeň a pomoz mi také najít. Ale právě teď nevím. A tvé dítě k tobě bude mít nesmírnou úctu, protože ty jsi z jeho nevinnosti, z jeho tázání učinil hledání. Stvořil jsi hledajícího, nikoli věřícího.“¹

(Osho)

Úvod

Výběr citátu známého indického myslitele, který se zamýšlí nad možnými způsoby výuky holocaustu Romů inspirovanými dobrými příklady výuky o holocaustu Židů, nebyl náhodný. Je všeobecně známo, že jedním z nejtěžších problémů lidstva na přelomu tisíciletí je neschopnost porozumět sobě samému. Tento neblahý stav se promítnul ovšem i do menší schopnosti porozumět tak subtilním otázkám, jakými jsou problémy výchovy a vzdělávání nastupujících generací. Výchovná pedagogická praxe se potýká s novými fenomény, jimiž se dříve nemusela zabývat. Mění se podmínky života, ale i klima, v němž vyrůstají děti a adolescenti. Vrátime-li se k již citovanému Oshovi, můžeme si položit otázku, zda jsme dostatečně připraveni a ochotni jeho myšlenky naplňovat v každodenní školní praxi, tj. předávat potřebné kompetence pro život.

Pokud jste učitelé, jistě mi dáte za pravdu, když budu tvrdit, že cílem výuky jakéhokoliv předmětu je probudit intelektuální zvědavost žáků a studentů, inspirovat je ke kritickému myšlení a napomoci jejich osobnímu rozvoji. Těžiště výuky nelze spatřovat jen v prezentaci historických znalostí o holocaustu. Požadavek dnešní doby je, aby pedagogičtí pracovníci měli po-

¹ Pelikán, 2002: 7

třebné kompetence k výkonu své práce, tedy i k výuce o holocaustu Romů. Předpokládá to nejen vyučovat o holocaustu jakožto lekci dějin, ale vyrovnat se i s řadou morálních otázek, týkajících se vyučovaného předmětu.

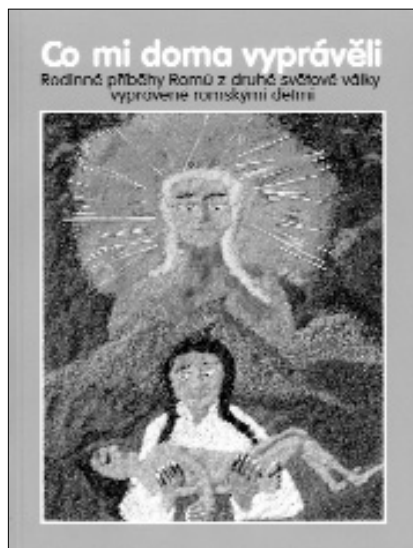
Učitelé mnohdy nevědí, jak ve výuce uchopit problematiku genocidy Romů, protože s výkladem této obtížné látky souvisí i řada problémů. Např. nemají jasno v tom, jak žákům podat rozměr celé tragédie. Přemýšlejí nad tím, jak vyvolat u žáků pocit pohnutí a soucit. Na druhou stranu se obávají, jak budou žáci a studenti na tuto látku reagovat a nejsou si jisti, jak se zachovat při nevhodných reakcích, jakými je posměch nebo troušení protiromských a rasistických poznámek.

| Romka Elizabeth Eidenbenz v internačním táboře u francouzského Rivesaltes, cca. 1939-1942 |
foto: archiv United States Holocaust Memorial Museum |

Těmto obavám se ani nelze divit, vždyť problém nastává již v dostupnosti materiálů – holocaust Romů vykazuje mnohem větší badatelský deficit než holocaust židovský – a postoje majority k této minoritě jsou z velké části negativní. Bádáním nad romským holocaustem a jeho důstojnou připomínkou u nás se zabývali zejména Ctibor Nečas, Milena Hübschmannová, Bartoloměj Daniel, Petr Lhotka, Jana Horváthová, Markus Pape, Paul Polansky, Jana Kramářová aj.

Přesto však stále existuje naléhavá potřeba vhodných didaktických materiálů pro školní praxi, pojednávajících o holocaustu Romů a určených pro různé věkové kategorie žáků a studentů. V současné době můžeme v této oblasti zaznamenat několik nových aktivit. Jednou z nabídek vzdělávacího programu Muzea romské kultury je přednáška o romském holocaustu, která je spojená s videoprojekcí filmu *To jsou těžké vzpomínky*. Projekt *Zmizelí Romové a Romové dnes*, který realizovala obecně prospěšná společnost Živá paměť ve spolupráci s Muzeem romské kultury, nabízí vzdělávací program pro základní a střední školy za účasti pracovníků tohoto muzea a romských pamětníků. Naopak vzorová hodina, kterou nabízí obecně prospěšná společnost Institut terezínské iniciativy na svých internetových stránkách (<http://www.holocaust.cz>), je postavená na dobových dokumentech a příběhu romské rodiny. Vedle toho Památník Terezín nabízí semináře pro učitele základních a středních škol *Jak*

| Titulní strana knihy *Co mi doma vyprávěli* |

vyučovat o holocaustu. V rámci tohoto semináře je jeden blok věnován holocaustu a zvykům Romů na našem území, přičemž tento seminář personálně zabezpečují opět pracovníci Muzea romské kultury. Jedním z pedagogických materiálů, který vyšel v roce 2000, byla příručka *Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Pod záštitou Kanceláře prezidenta republiky byl v roce 2000 vyhlášen projekt *Rodinné příběhy*, který realizovalo občanské sdružení R-Mosty spolu s Asociací dějepisu a s dalšími nestátními organizacemi. Projekt se zaměřil na vyprávění příběhů o osudech Romů za holocaustu, jak je zaznamenaly ve vlastních rodinách romské děti a jak je ostatní děti znají z vyprávění. Některé základní a střední školy v letošním roce také využily příležitosti navštívit mezinárodní putovní výstavu *Romský holocaust, genocida Romů*

a Sintů a rasismus v dnešní Evropě, kterou připravilo Dokumentační a kulturní středisko německých Sintů a Romů z Heidelbergu. Od letošního roku je také v muzeu v Osvětimi otevřena stálá expozice, která se věnuje romskému holocaustu (<http://www.holocaust.cz>).

Co se týče výuky o holocaustu Židů, v zahraničí se můžeme setkat např. s velice dobře propracovanou metodikou včetně didaktických a metodických materiálů nejen pro žáky, studenty, ale i pro učitele. V rámci těchto zdrojů existuje nesčetné množství internetových služeb, které připravují učitele na školách a na univerzitách a které nabízejí příležitost vyměňovat si o historických a pedagogických aspektech výuky zkušenosti (<http://www.holocaust.cz>). Čím dál tím víc pedagogů tak může referovat, jakých úspěchů docílili při realizaci určitých nápadů a metod v oblasti výuky o holocaustu Židů. Výsledkem této komunikace je, že téma holocaustu Židů je stále propracovanější a na učitele klade větší nároky.

Pokud chceme, aby naši učitelé zvládli tento úkol odpovídajícím způsobem rovněž ve vztahu k holocaustu Romů, je nezbytné, abychom jim poskytli vhodné nástroje. Žádnou látku nelze vyučovat jediným správným způsobem, neexistuje jediná dokonalá metodologie, která by byla vhodná pro všechny učitele, žáky a studenty. Přesto se pokusím předložit několik námětů, které mohou být užitečné učitelům při vytváření vlastních vyučovacích postupů a které zároveň berou v potaz individuální a studijní potřeby žáků a studentů. Pokusila jsem se využít nejosvědčenějších metod velkého počtu různých institucí, které mají zkušenosti s výukou holocaustu Židů u nás a v zahraničí. V otázce holocaustu má zajisté každá země

vlastní zkušenosti i perspektivu, nicméně existují, dle mého soudu, jisté společné uplatnitelné prvky a užitečné zkušenosti, které jsou následováníhodné.

V období druhé světové války padlo za oběť nacistické genocidy na půl milionů Romů. Přesto je holocaust Romů stále pro většinu lidí neznámý. Neúplné historické poznání a nedostatek kvalifikované osvěty způsobily, že jeho pravdivý obraz zatím nevstoupil do povědomí evropské veřejnosti. O holocaustu je třeba se učit nejen proto, abychom věděli, jaké lidské utrpení se za tímto pojmem skrývá, ale abychom i nahlédli, co se kdysi stalo a proč. Holocaust je třeba si připomínat i proto, abychom malé činy zla, jež před několika desítkami let vedly ke zločinům, rozpoznali včas i za jiných okolností a v jiné době. Holocaust poskytuje kontext pro zamyšlení nad důsledky pasivity a lhostejnosti vůči utiskování jiných. A to je výzva víc než aktuální.

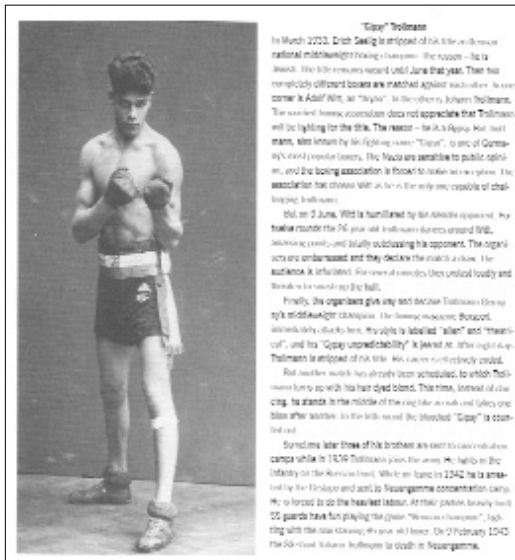
Práce s pojmy

Důkladným rozbořením holocaustu lze často nabourávat přesvědčení, které si mladí lidé mohou vytvořit o fungování společnosti, pokroku, civilizaci a lidském chování. Nesmíme však zapomenout, že probírání tohoto tématu může u mladých lidí vyvolat negativní pocity nebo neochotu hlouběji se zabývat historií období nacismu nebo holocaustem Romů. Je proto důležité, aby výuka probíhala v atmosféře vzájemné důvěry. Vytvořit uvolněné studijní prostředí, ve kterém žáci či studenti dostanou prostor a čas k přemýšlení, kdy jsou vyzýváni, aby kladli otázky a mohli diskutovat o svých pocitech, obavách a sdílet své myšlenky či názory, to je snem snad každého pedagoga.

Jednou z variant, jak se přiblížit k tématu, je ozřejmit terminologii, která je s problematikou holocaustu spojená. Definice jsou důležité, protože vyžadují přesnost a jasné vyjadřování. Historie není pouze soubor určitých znalostí, které se mají předávat další generaci. Měla by být spíše cestou objevování, na které mladí lidé formulují vlastní otázky, analyzují různé zdroje informací, zkoumají rozdílné interpretace a zpodobňování událostí a hledají

| Leták k výstavě o romském holocaustu
24.7.-8.9.2006 | Zentralrat deutscher
Sinti und Roma, Společenství Romů
na Moravě a Muzeum romské kultury |

vlastní odpovědi na problematické historické a morální otázky. Výuku lze stručně řečeno chápat jako dialog, z kterého si odnášíme na závěr mnohem více otázek než odpovědí. Příkladem může být například používání termínu „tábor“. Lidé umírali v mnoha táborech založených nacisty a jejich spolupracovníky, ale ne všechny tábory byly vybudovány záměrně pro vyvražďování. Koncentrační tábory, tábory nucených prací nebo tranzitní tábory apod. fungovaly různým způsobem a v různých dobách. Učitelé by měli být v první řadě velmi přesní, když popisují život vězňů v různých typech táborů té doby a měli by se vyhnout zveřejňování termínu „tábor“.

Ve svém projevu, který zazněl 6. října 1999 na zahájení konference Fenomén holocaustu, Václav Havel řekl, že je naší povinností využít paměti těch, kteří přežili hrůzy holocaustu, dokud jsou ještě mezi námi. *Vždyť kdo jiný nám může přímo zprostředkovat historickou zkušenost, která nás učí, že každý projev nesnášenlivosti vůči menšinám či rasismu bývá počátkem útoku na samotné základy lidské civilizace? Proto je důležité, aby žáci a studenti dostali příležitost vidět lidi pronásledované nacisty ne jako anonymní masy obětí, ale jako jednotlivce.* Využívejte případové studie, svědectví přeživších, dopisy a deníky z oné doby, pomocí kterých zdůrazníte lidskou zkušenost, a studenti lépe pochopí, že za každou „statistikou“ stojí skutečná osoba, jedinec, který žil i před holocaustem a měl přátele a rodinu. Setkání s člověkem, který zažil něco tak nepředstavitelného, může ve třídě vytvořit skutečnou atmosféru vcítění.

Dbejte na to, aby byli Vaši žáci a studenti např. v předchozích hodinách dějepisu na setkání s pamětníky dobře připraveni. Od setkání se svědkem události by neměli očekávat, že jim v prvé řadě vyloží historické události oné doby – tito lidé totiž většinou nejsou vystudovanými historiky nebo učiteli a jejich zážitky také nemusí být „typické“ pro většinu lidí postižených holocaustem. Vaši žáci a studenti však budou mít vzácnou výsadu setkat se s někým, kdo zažil tyto události na vlastní kůži a poslechnout si jeho vlastní osobní svědectví. A přitom si uvědomit, že tato tragédie postihla obyčejné lidi.

Pobídněte své žáky a studenty, aby se přednášejícího neptali jen na to, co se stalo během holocaustu, ale také na jeho život před a po něm, aby ho pochopili jako celou osobnost, a také na to, jak se se svými zážitky v životě vyrovnal. Dříve než se začnete ptát po událostech kolem holocaustu, bylo by velice vhodné pamětníkovi nejprve klást otázky vztahující se k jeho původu a k jeho postavení před válkou. Zde je načrtnut pro inspiraci výčet několika možných otázek: Popište místo, kde jste vyrostl. Jak se dostala Vaše rodina tam, kde žije dnes? Víte něco o svých předcích? Kdy přijeli a kde se usadili? Čím se v životě živili, jakým jazykem hovořili a jakým hovoří dnes? Vzpomínáte si na příběhy svých rodičů a prarodičů? O čem nejraději vypravovali? Měli jste v rodině nějaké významné osobnosti? Jak se vaši rodiče a prarodiče seznámili? Jaké zvyky se u vás v rodině dodržovaly? Tradují se u vás nějaké rodinné recepty? Změnily se během let? Jaké jsou vaše vzpomínky z dětství? Jaké hry jste jako dítě hrál? Zpíval jste si u toho? Jaké hračky jste měl a kde jste je vzal? Kdo byl v dětství vašim vzorem a proč? Jaké máte v životě krédo? Máte zkušenosti z druhé světové války? Popište nám místo, kde jste vyrůstal. Jak se během doby toto místo změnilo? Jak se změnil tamní lidé, co dnes dělají? A pod. (<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/immigrat.htm>).

Práce s audiovizuálními prostředky

Přímí svědci holocaustu však stárnou a je jich čím dál tím méně. Vaši žáci a studenti proto nemusí mít možnost osobního setkání. V takovém případě by se mělo zajistit přímé svědectví obětí holocaustu Romů na audiovizuálním médiu.

V oblasti výuky holocaustu Židů je v tomto směru velice inspirativním státem Švédsko. Např. švédský filmový ústav disponuje třinácti filmy, které se zabývají různými aspekty nacismu a holocaustu. Film *Ostrov v ptačí ulici* nás zavádí do židovského ghetta ve Varšavě, kde se dvanáctiletý chlapec snaží schovávat před nacisty. Film *Švédští králové* konfrontuje diváky s otázkou: Co bys dělal ty? Měl bys odvalu nevstoupit do Hitlerovy mládeže, kdybys žil ve třicátých letech v Německu? Filmy netematizují jenom trýznitele a jejich oběti, ale záro-

| „Pod prkny světle zelená tráva.“ | Obal CD se vzpomínkou Romky C. Stojkové na koncentrační tábor |

veň i lidi, kteří kladli nacistům odpor. *Rebelové ze St. Petri* a *Bílá růže* jsou příklady mladých lidí, kteří dělají všechno proto, aby bránili propagandě nacismu. Některé neonacistické skupiny dnes zpochybňují, že holocaust vůbec existoval. Filmem nelze samozřejmě dokázat nic, ale kdo shlédl *Schindlerův seznam* nebo *Dobrá večer, pane Wallenbergu*, už není k takovým lžím náchylný. *Promluvi! Je tma* popisuje bolestné probuzení k dlouho popírané pravdě. Potřeby vzpomínat a tematizovat postoje k zločinům spáchaným za druhé světové války jsou tématem rodinného dramatu a justičního thrilleru *Musik box*, ve kterém se advokátka rozhodne hájit svého otce, obžalovaného 40 let po válce z toho, že vedl komando SS. Vedle těchto filmů mají učitelé možnost využít nabízené metodiky k výuce včetně popisů, jak jsou prostřednictvím hraných dokumentárních filmů podávány informace o holocaustu. Zahrnuje rovněž sestřihy různých pasáží analyzovaných v metodice. (<http://www.sfi.se/skolbio>)

Práce s texty

Proti nacistické perzekuci existovalo mnoho forem odporu, ať už šlo o ozbrojený boj či hledání způsobu, jak si zachovat lidskou důstojnost i v těch nejkrajnějších poměrech ghetta a koncentračních táborů. Oběti nacistů nepřijímaly pronásledování vždy pasivně. Rozhodně bychom měli studovat, jak oběti reagovaly na pronásledování své skupiny, jaké byly hranice

jejich svobody jednání. V kontextu výuky o romském holocaustu je důležité zaměřit se i na mnoho různých způsobů romského odporu proti holocaustu.

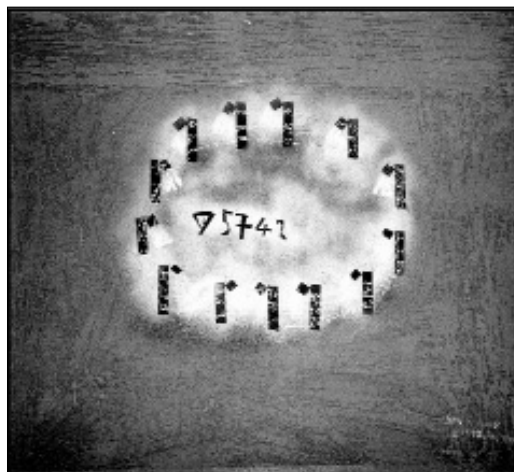
To, že se jistá historická událost stala, ještě neznamená, že k ní muselo dojít. K holocaustu došlo proto, že se jistí jednotlivci, skupiny a národy rozhodli jednat či nejednat. Když se zaměříte na tato rozhodnutí, získáte vhled do historie a lidské povahy a napomůžete svým žákům a studentům, aby dokázali kriticky myslet.

Pro člověka je velice těžké pochopit krutost holocaustu. Souvisí to mj. s tím, že si často klademe otázky jako: Jak je možné, že lidé dokáží páchat taková zvěrstva na jiných lidských bytostech? Jak je možné, že někteří dokázali tuto hrůzu přežít a neztratit víru?

Motivaci pachatelů je nutné studovat do hloubky a studenti by měli využívat základní dokumenty, případové studie a životopisy, aby při vysvětlení, proč lidé jednali tak, jak jednali, zvážili relativní váhu ideologie nacismu, antisemitismu, ctižádosti, skupinového nátlaku, hospodářského oportunismu, zločinecké psychopatologie a dalších faktorů.

Vyzývejte proto své studenty, aby pátrali po místní, oblastní, národní a celosvětové historii a paměti. Pátrání po těchto událostech by mělo zahrnovat zkoumání historických pramenů, ale také např. vlastní zážitky obětí, hrdinů, viníků, spolupracovníků, příslušníků hnutí odporu i těch, kteří jen přihlíželi. Studenti by se při tom měli zaměřit na to, jak se tito lidé podíleli na utváření místní, regionální či národní historie. Studentům může připadat, že holocaust je jejich vlastnímu životu a zkušenostem velmi vzdálený. I proto je důležité dát historii konkrétní tvář.

Např. Institut Tereziánské iniciativy poskytuje na svých internetových stránkách informace, dokumenty včetně vzorových hodin o genocidě Židů a Romů za druhé světové války (<http://www.holocaust.cz>). Následující ukázka, kterou vypracoval tento institut, je dalším příkladem dobré praxe. Učitel nejprve rozdělí třídu do čtyřčlenných skupin. Každá skupina si přečte jednu vzpomínku přeživšího podle výběru učitele (text by neměl být příliš dlouhý – učitel může texty vzpomínek pro studenty zkrátit). Zpočátku studenti čtou text individuálně a sami za sebe odpovědí např. na následující otázky a své odpovědi zapíší: Co je na příběhu

| Obraz Karla Stojky „Byl jsem lapen v pasti světla“ |
In: Stojka 1998 |

nejvíce zaujalo? Jaký měli pocit, když příběh četli? Jaké dvě otázky by chtěli této osobě položit? Své odpovědi pak prodiskutují ve skupině.

Následuje další krok, studentům je rozdána mapa Evropy, na které by měli najít a označit město nebo vesnici, kde se jejich pamětník narodil (nebo kde strávil většinu svého mládí). Poté se studenti pokusí získat nějaké historické informace o daném místě např. prostřednictvím internetu nebo literatury. Učitel ovšem může poskytnout pro rychlejší zpracování konkrétní adresy, či prameny včetně bibliografie, kde mohou studenti tyto informace nalézt. Aby ušetřil čas, může učitel pro studenty vybrat knihy a internetové stránky předem, případně je může vytisknout nebo okopírovat.² Pomocí těchto informací se studenti pokusí rekonstruovat život pamětníků před válkou. Napíší na toto téma krátkou esej (maximálně 1500 slov). Každá skupina poté krátce ostatním představí, jak asi vypadal život jejich pamětníka před válkou. Studenti se poté vracejí do skupin. Každá skupina zjistí informace o táborech, ve kterých byl jejich pamětník vězněn, nebo o cestě, kterou utíkal. Tábory nebo cestu zaznačí na mapě. Učitel pak položí tříde následující otázku: „*Proč se většině pronásledovaných lidí nepodařilo uniknout před nacistickým terorem?*“ Odpovědi studentů učitel napíše na tabuli.

Na závěr učitel vybídne studenty k diskusi o odlišných reakcích pronásledovaných, jak se s nimi setkali v jednotlivých svědectvích. Tímto způsobem mohou studenti pochopit, že příslušníci pronásledované menšiny se často zoufale snažili uprchnout z území pod vládou nacistů, a zachránit tak sebe i své rodiny. Každý student pak za domácí úkol napíše např. esej na předem zadané téma.

Literární tvorba

Kromě zájmu o téma a jeho začlenění do pedagogického a odborného kontextu jde také o otázku, jak je toto téma zobrazeno v literatuře pro děti a mládež. To představuje zvláštní problém, ale zároveň i šanci pro literární tvorbu.

² Vedle tištěných materiálů může být cennou pomůckou pro studium i internet. Učitelé však musí být při využívání internetu opatrní, protože existuje skutečně velký počet napohled věrohodných stránek, které však píší a podporují popírači holocaustu a antisemité. Učitelé by měli své žáky na toto riziko upozornit, připravit je na to, že jistě vyhledávače mohou vydat nespolehlivé výsledky a pomoci jim seriózní stránky rozeznat. Učitelé by měli zdůraznit, že je nutné kriticky hodnotit všechny zdroje informací a zvažovat kontext, ve kterém byly vytvořeny. Povzbuzujte studenty, aby pokládali otázky typu: Kdo je autorem těchto informací? Co je účelem této internetové stránky? Jaký to má vliv na výběr a předkládání informací? apod.

| Ukázka z komiksu *Sofia Z-4515* (Lundgren, Eriksson, Taikon 2005) |

V oblasti literatury pro děti a mládež jde navíc o literárně zpracovanou prezentaci dialogu generace dospělých s mladou generací. Přesněji řečeno: o literární prezentaci toho, co autoři pro děti a mládež a jejich dospělé zprostředkovatele chtějí vyprávět o holocaustu. Tím se mimo jiné vyjadřuje to, jak sami vnímají holocaust. Z uvedených úvah vyplývá, že je zapotřebí při konfrontaci žáků a studentů s holocaustem citlivý a opatrný přístup. Uvedené příklady ukazují, jak zacházet s tímto tématem a jakou mohou představovat i pomoc při hledání metod a obsahu se zřetelem k věku dítěte.

Jak již bylo řečeno v úvodu, neexistuje jeden jediný správný model. Pro přípravu a zpracování tématu bude vždy nutné zohlednit zvláštní konstelaci dané skupiny v rámci třídy. V rámci výuky existuje mnoho možností, jak zohlednit uvedené předpoklady při zacházení s problematikou holocaustu Romů pro žáky a studenty. Např. existují četné knihy pro děti a mládež německých a izraelských autorů, kteří umožňují dětem šetrný vstup do této problematiky. K nejčtenějším patří v Německu kniha *Damals war es* Friedrich Hanse Petera Richtera (Rathenow, Weber 2005). Tato kniha popisuje protižidovská opatření a zákony z perspektivy nežidovského německého kluka. Vypravěč má židovského kamaráda a popisuje v jednotlivých epizodách, jak se životní příhody přítele a jeho rodiny mění a zhoršují. Kniha je pro děti snadno srozumitelná, protože je sepsaná chronologicky. Tato chronologie může být zpracována učiteli a žáky společně. Události popsané v literatuře mohou být seřazené

v historicky správném pořadí, např. podle fotografiemi ozdobené časové přímky, kterou si žáci sami připraví. Žáci v tomto věku většinou zaujme množství zákazů: *Oni už nesměli vůbec nic*, je často zmíněný výrok (Gryglewski, 2005: 189). Knihy jiných autorů by rovněž mohly být představeny v rámci výuky a jejich obsah by mohli žáci společně s učitelem zapracovat do koláže. Tím se rozvíjí nejen kognitivní, ale i afektivní (postojová, hodnotová) stránka osobnosti dětí.

K lepšímu pochopení holocaustu přispěje i mezioborový přístup. Základem studia holocaustu sice musí být důkladné poznání historie, ovšem na tento předmět nemají monopol jen historikové. Celý systém práce může mít ještě vyšší úroveň, pokud se vytvoří pomyslná pojítka mezi různými obory a čerpá se z různých odborných znalostí. Holocaust Romů se může probírat z mnoha úhlů pohledu.

Vyprávění o holocaustu vykresluje extrémní lidského chování; nenávist a krutost, ale také odvahu a lidskost. Studium holocaustu v rámci celé historie vyvolává silné emoce, které mohou studenti vyjádřit kreativně a nápaditě prostřednictvím hudby, výtvarného umění, literární tvorby, apod. Holocaust obecně navozuje důležité morální, teologické a etické otázky, které mohou žáci a studenti rozebírat např. v hodinách náboženství, občanské nauky či základů společenských věd.

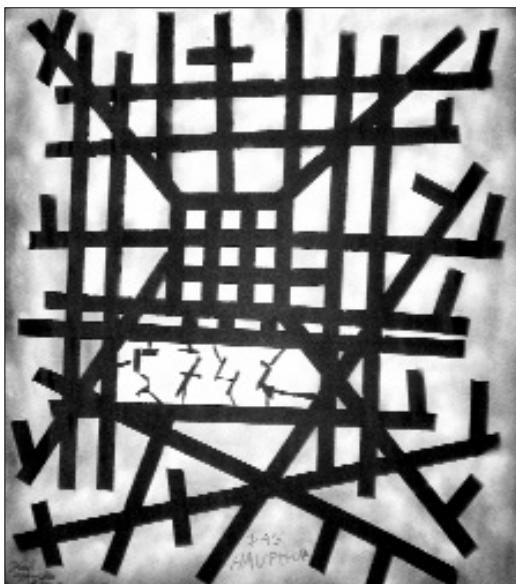
Např. projekt Intolerance, holocaust Židů za druhé světové války, který realizovalo Gymnázium T. G. Masaryka v Hustopečích, je toho důkazem (Kyncl 2002/03). Jedna část představovala pokus o vytváření odborné studentské práce o holocaustu Židů za druhé světové války v kontextu historické doby. Třicet studentů se rozdělilo do skupin, z nichž každá měla vymezené téma. Práce, která trvala si čtyři měsíce, byla velice intenzivní. Studenti si postupně opatřovali bohatou odbornou literaturu včetně článků a slovníků. Každá skupina zpracovala jednu kapitolu společné odborné práce. Druhá část byla mnohem náročnější. Studenti měli sestavit antologii literárních ukázek o holocaustu Židů. Snahou bylo, aby se do projektu zároveň zapojilo co nejvíce škol. Žáci a studenti pod vedením svých učitelů hledali v knihovnách beletrii s tématem holocaustu Židů, tyto knihy poté četli a vybírali z nich vhodné ukázky. Svoji volbu konzultovali jak mezi sebou, tak e-mailem s partnerskými školami. Vybrané ukázky pak studenti přepsali na počítači a poslali na předem určenou kontaktní školu. Antologie byla postupně přetvořena v čítanku. Studenti vypracovali k ukázkám úvodní informace, medailony autorů, ale hlavně pracovali na otázkách a úkolech pro budoucí uživatele čítanky, která je nakonec doplněna i o návrhy na vedení vyučovacích hodin. Čítanka literatury o holocaustu byla nabídnuta základním školám a středním školám v tištěné podobě, ale i na CD (Kurdíková et al. 2002).

Jak je vidět, v praxi se velmi osvědčuje projektové vyučování. Dává do souvislosti obory, jež by jinak zůstaly izolované v různých vyučovacích předmětech. Vede studenty k samostatnější práci, hledání informací, jejich uchopení, obhájení vlastního názoru před ostatními. Dokáže aktéry nadchnout pro věc a zvyšuje rovněž jejich čtenářskou gramotnost. I když je tato metoda velice náročná na čas pro učitele i studenty, přináší ovoce, které je pro všechny odměnou za vynaložené úsilí.

Práce s dobovým obrazovým materiálem

Váleční zločinci, oběti, zachránci i pasivní přihlížející se nejlépe odhalí v dopisech, denících, v novinách a projevech, ve výtvarných dílech, v nařízeních a oficiálních dobových dokumentech. Základní zdroj materiálu je zásadní pro jakékoli smysluplné zkoumání motivací, myšlenek, pocitů a jednání lidí a pro každý vážný pokus porozumět tomu, proč lidé přijímali ty které volby a proč se stalo, co se stalo.

Žáci a studenti by měli mít možnost kriticky rozebírat originální zdrojové materiály a pochopit, že rozbor, interpretace a úsudek musí být založeny na důkladném prostudování historických svědectví.

| Obraz Karla Stojky „Nebylo cesty ven“ |
In: Stojka 1998 |

Mnoho důkazních materiálů, které se k holocaustu vztahují, – ať už jde o písemné dokumenty, fotografie nebo film – bylo vytvořeno nacisty, proto existuje nebezpečí nahlížení minulosti očima válečných zločinců. Pokud s takovým materiálem nenakládáme opatrně, riskujeme, že budeme nahlížet na oběti stejně jako nacisté tj. jako na objekty.

Taková svědectví je třeba uvést do kontextu a učitelé musí brát v potaz, jak už jsem v úvodu uvedla, kognitivní a citovou vyzrálost jedince. Je zapotřebí udržovat rovnováhu mezi výběrem dobových materiálů, např. fotografiemi, plakáty, deníky, dopisy a dalšími svědectvími a zároveň poskytovat žákům či studentům dostatečný prostor pro diskusi.

Např. v *Domě Konference ve Wannsee*, kde se dnes nachází muzeum,³ se konají pro děti ve věku 10 až 13 let semináře, které začínají rozsáhlou diskusí na pozadí sérií pedagogických plakátů zapůjčených *Muzeem holocaustu Spojených států na památku holocaustu* ve Washingtonu. Plakáty zobrazují postupný proces vyloučení Židů ze společnosti až po jejich vyhlazení, aniž by používaly obrazy přímo zobrazující páchané krutosti. První plakát přináší fotografii židovských a romských dětí ve vesnicích a městech po celé Evropě. Diskuse začíná tím, že se hovoří o rozmanitosti dětí v Evropě. Hovoří se také o tom, proč se děti a dospělí lidé fotí, tedy od té doby, kdy existuje fotografie. Diskuze pokračuje otázkou, co znamená vzpomínání, proč a na co si samy děti vzpomínají při prohlížení fotografií. Žáky to vede k poznání, že děti zobrazené na plakátech jsou lidé s vlastní identitou, vlastním jménem, vlastním příběhem jako jsou oni sami. Další plakát zobrazuje nástroje, které používali nacisti pro své rasisticky motivované biometrické výzkumy. Znázorňuje ideologické předsudky nacistů o specifickém jednotném vzhledu jednotlivých ras. Další plakát ukazuje registrační kartu a Hollerithův stroj (předchůdce počítače). Sloužil ke statickému zpracování údajů o lidech židovského vyznání. Žáci tak mohou rozpoznat rozpor mezi účelovou nacistickou propagandou a realitou. Mohou si tak uvědomit, jak je scestné definovat určitou etnickou skupinu výlučně na základě tvaru hlavy, nosu, vzdálenosti očí apod. Poté se s dětmi diskutuje o právním zdůvodnění vyloučení a pronásledování Židů a dalších obětí nacismu. Z dětí s vlastním jménem a vlastní identitou se stává skupina, která má zdánlivě jednotný vzhled a může být statisticky zpracována. Další plakát s půdorysem Terezína a vyobrazení hračky uvádí diskuzi a úvahy nad nucenou koncentrací. Na následujícím plakátě jsou vyobrazeny různé znaky z ghett a koncentračních táborů, nastiňuje se tak, jakou hodnotu měly životy uvězněných lidí pro jejich vězňatele. Nebylo na ně nadále nahlíženo jako na individua, ale pouze na znaky a čísla, samy se však nadále vnímaly jako děti, které nechtějí umírat, ale hrát si a žít. Oba plakáty zdůrazňují žákům utrpení obětí. Na posledním plakátu je hromada bot a jiné relikty ze života zavražděných. Vzhledem k tomu, že děti nejsou schopny v raném období svého vývoje pochopit hloubku genocidy, lektor jim tak nastiňuje rozsah celé tragédie. (Rathenow, Weber, 2005: 189-193)

3 Dne 20. ledna 1942 ve Wannsee přednesl Reinhard Heydrich, šéf hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA), celkový plán *konečného řešení židovské otázky*. Plán představil zástupcům říšských ministerstev a nejvyšším stranickým funkcionářům, kteří se měli na této akci podílet (Müller, Krieger, Vollrath 1995).

4 United States Holocaust Memorial Museum. Muzeum Spojených států na památku holocaustu.

| Nacistická výstraha před přátelstvím mezi rasami:
„Výsledek: rasová hrdost se ztrácí.“ Třicátá léta 20. století. |
foto: archiv USHMM |

Umělecké vyjádření holocaustu

Většina vědomostí žáků ve třídě je ovlivněna širším kulturním kontextem, a holocaust tak vstupuje do všeobecného chápání prostřednictvím mnoha cest. Kolektivní paměť vytvářejí jak vědecká a populární historická pojednání, tak i hrané filmy, hromadné sdělovací prostředky, dokumentární filmy, umění, divadlo, romány, památníky a muzea. Každá interpretace je ovlivněna okolnostmi, za kterých byla vytvořena,

a může vypovídat o čase a místě, ve kterých vznikla, stejně jako o událostech, které popisuje.

Je důležité, aby se studenti zamysleli nad tím, jak a proč byla taková zpodobení v minulosti vytvořena, nad výběrem svědectví, na nichž se zakládají, a úmysly těch, kteří je vytvořili.

Jedna vyučovací hodina by mohla začít širší diskusí o umění obecně, např. otázkou, jaký význam představuje pro člověka umění. Studenti by mohli přinést některé své výkresy z dob, kdy byli na základní nebo střední škole. I takové obrázky dávají vzniknout otázkám po smyslu umění, nad kterými je možné se studenty debatovat. Za zvážení stojí i to, zda by nebylo vhodné si společně prohlédnout i některé slavné obrazy památných událostí. Některí studenti budou možná chtít rozebrat hlouběji umění malby anebo se dozvědět mnohem více o slavných malířích.

Obrazy jsou důležitými artefakty, které poskytují důkazy historických událostí. Je proto důležité naučit se vnímat jednotlivé obrazy kritickým pohledem. I jejich technické provedení, např. volba odstínu barev, mohou ozřejmit podstatu díla. Studenty vedte k tomu, aby si nad obrazy kladli otázky jako: Kdy vzniklo toto dílo? Podle čeho jste to zjistili? Co vypovídá např. styl oblékání, pozadí obrazu apod. o době, kterou dílo zachycuje? Kdo jsou lidé zobrazení na obraze? Dají se rozpoznat jejich emoce? Myslíte si, že jsou příbuzní? Co vypovídá obraz o malíři? Jaké informace bychom mohli z obrazu dále získat? Pokud můžeš, porovnej jednotlivé malíře mezi sebou. V čem se shodují a v čem naopak se liší? Jaké významy tomu přikládáš? Co byste autorovi vytkli? Jaké techniky autoři využívají a za jakým účelem? Co se asi odehrává v mysli zobrazených lidí? Cítí zlobu, bezradnost, rezignaci? V čem Vás obraz

překvapil? Odpovídá Vaším představám? Co vyzařuje obraz celkově – harmonii, napětí, agresivitu, naději, přátelství? Po této diskusi učitel vybídne studenty, aby k obrazu napsali popisku nebo aby dál báдали nad zobrazenou událostí, o které by pak měli napsat novinový článek nebo dopis malíři o tom, v čem je jeho obraz ovlivnil. Bylo by však zajímavé zamýšlet se i nad konkrétními osudy autorů analyzovaných obrazů v podobě literárního či jiného zpracování. (<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/photos.htm>)

Závěr

Jak uvedl profesor Yehuda Bauer na konferenci ve Washingtonu, holocaust je výplodem lidské mysli, byl připravován lidmi, příslušníky jednoho z nejkulturnějších národů světa. Lidstvo jako takové není schopné se poučit z těchto tragických událostí a existuje jen jedna jediná cesta, jak tomuto nebezpečí čelit – cílevědomě na toto nebezpečí připravovat obyčejné lidi. Neboť to jsou právě oni, kteří v rozhodující okamžik musí takovýmto hrůzám buď zabránit, nebo se na nich spolupodílet. Holocaust byl mezní situací, v rámci které nikdo nemohl stát zcela mimo. Kromě vrahů a jejich obětí zde byla skupina těch, kteří jen přihlíželi. Bez jejich pasivity, strachu a nebo lhostejnosti by však takové masové vraždění nebylo možné. Jedinou skupinou, která vnáší paprsek světla do této temné historie, jsou ti, kteří ohroženým poskytli pomoc. Ti mají nesmírnou zásluhu na tom, že tento svět má naději. To je jedno z poučení, které vyplývá ze všech hrůz druhé světové války. Naděje v tom, že se našli lidé, kteří se zlu postavili a byli ochotni riskovat vlastní životy pro záchranu druhých. Málokdo však ví, že mezi ně patřili i Romové (Munk, 2003: 72-73).

Ve srovnání s tím, jakým způsobem byla a je didakticky zpracována problematika holocaustu Židů, je zpracování problematiky holocaustu Romů stále na počátku. Po skončení války se osudy mnoha Romů na rozdíl od osudů Židů nestaly námětem pro literární, umělecká ani žádná jiná zpracování. Romové, kteří přežili, se nestali ani autory vlastních memoárů. Své zkušenosti však naštěstí alespoň někteří uložili do vyprávění a písní. V tomto bohatém ústním fondu je ukryto stále ještě mnoho nezpracovaných námětů. Ve spojení s příklady vyplývajícími ze zpracování tématu holocaustu Židů a za použití níže uvedených doporučených pramenů by však vhodné materiály pro školní praxi mohly vzniknout.

Pokud tedy tento článek přispěje alespoň trochu k otevření některých zatím nedorozřešených či neřešených otázek a pokud povede k zamýšlení nad naléhavými problémy výuky romského holocaustu a k inspiraci, jak toto obtížné téma zpracovat, nebyl napsán zbytečně, neboť právě toto bylo jeho hlavním cílem.

Použitá bibliografie:

- Fenomén Holocaust. The Holocaust Phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference.* 1999. Praha-Terezín.
- Holocaust – svědomí lidstva. Sborníček z literární soutěže žáků základních a středních škol.* 2002. Třebíč: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Infra.
- HORVÁTHOVÁ, Jana (ed.). 2004. *Memoáry romských žen. Elina, Sága rodu Holomků. Karolína, Cesta životem v cikánském voze.* Brno: Muzeum romské kultury. ISBN 80-86656-06-3.
- HORVÁTHOVÁ, Jana (ed.). 2005. *Sbírka Muzea romské kultury. Výtvarné umění. Romští autoři. Přírůstky 1991–2005.* Brno: Muzeum romské kultury. ISBN 80-86656-07-1.
- NEJEDLÁ, Markéta & Alena SVOBODOVÁ & Jana TROMBIKOVÁ (ed.). 2001. *Co mi doma vyprávěli (Rodinné příběhy Romů z druhé světové války vyprávěné romskými dětmi).* Praha: Občanské sdružení R-MOSTY.
- VITTORELLI, Natascha & Manfred WIRTITSCH & Elisabeth MORAWEK (ed.). 2000. *History Teaching in Austria. The Nazi Era and the Holocaust.* Bundesministerium für Wien 2000: Bildung, Wissenschaft und Kultur.
- BLODIG, Vojtěch & Otomar KREJČA & Helen KREJČOVÁ & Jan MUNK & Petr LHOTKA & Leo PAVLÁT. 2000. *Téma: Holocaust. Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. ISBN 80-211-0364-7
- BRUCHFELD, Stéphane & Paul ALEVINE. 1998. *Tell ye your children. A book about the Holocaust in Europe 1933–1945.* Stockholm: Regeringskansliet, 2. vydání. ISBN 91-630-6385-9
- DANIEL, Bartoloměj. 1994. *Dějiny Romů : vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku.* Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 1. vydání. ISBN 80-7067-395-8.
- GIERE, Jacqueline & Gottfried KÖBLER. 2001. *Konfrontationen. Bausteine für die pädagogische Annäherung an Geschichte und Wirkung des Holocaust.* Heft 1: Gruppe. Frankfurt am Main: Fritz Bauer Institut. ISBN 3-932883-26-8.
- GRYGLEWSKI, E. 2005. „Da müssen sie durch?“ – Zur Bearbeitung des Themas Holocaust mit jungen Schülern. Reflexionen aus gedenkstättenpädagogischer Sicht. In: Rathenow, Hans-Fred & Norbert H. Weber (ed.) *Nationalsozialismus und Holocaust. Historisch-politisches Lernen in der Lehrerbildung.* Hamburg: Krämer. ISBN 3-89622-074-8.

- HOLÝ, Dušan & Ctibor NEČAS. 1993. *Žalující píseň – O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- KÖßLER, Gottfried & Petra MUMME. 2000. *Konfrontationen. Bausteine für die pädagogische Annäherung an Geschichte und Wirkung des Holocaust*. Heft 1: Identität. Frankfurt am Main: Fritz Bauer Institut. ISBN 3-932883-25-X.
- KYNCL, L. 2002-2003. Projektová výuka holocaustu na gymnáziu. *Učitelské listy* 10, č. 1, s. 13-14. ISSN 1210-6313.
- LAHER, Ludwig. 2005. *Uns hat es nich geben sollen. Rosa Winter, Gitta und Nicole Martl. Drei Generationen Sinti-Frauen erzählen*. Franz Steinmassl Edition: Geschichte der Heimat. Grünbach.
- LUNDGREN, Gunilla & Amanda ERIKSSON & Sofia TAIKON. 2005. *Sofia Z-4515/Žofi Z-4515*. Stockholm: Podium, Tranan. ISBN: 91-85133-18-3.
- MUNK, Jan. 2003. Proč vyučovat o holocaustu. In: Horváthová, Jana (ed.). *Le Romengero murdaripen andro dujto baro mariben. Genocida Romů v době druhé světové války*. Praha: Slovo 21. ISBN 80-239-2237-8.
- PELIKÁN, Jiří. 2002. *Pomáhat být. Otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 1. vydání. ISBN 80-246-0345-4.
- STOJKA, Karl. 1998. *Gas*. Wien: Karl Stojka. 2. vydání.

Použité internetové zdroje:

Institut Tereziánské iniciativy, o.p.s.
<http://www.holocaust.cz/>

Living History. Information about the Holocaust.
<http://www.levandehistoria.org>

Swedish Film Institute
<http://www.sfi.se/skolbio>

A Teacher's Guide to the Holocaust – Oral History
<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/immigrat.htm>

A Teacher's Guide to the Holocaust – Looking at Photographs

<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/photos.htm>

United States Holocaust Memorial Museum (Muzeum Spojených Států na památku holocaustu)

<http://www.ushmm.org>

Použité audiovizuální prameny:

BERGER, Karin & Ceija STOJKA: Unter den Brettern hellgrünes Gras. Rakousko 2005: Navigator Film a ORF/Kultur. 52 min.

KURDÍKOVÁ, Magda & Libor KYNCL & kolektiv. CD ROM. Čítanka o holocaustu Židů za druhé světové války (87 literárních ukázek doplněných faktografií o holocaustu pro základní a střední školy), Hustopeče 2002: Sedmikráska.

RYCHLÍKOVÁ, Monika: To jsou těžké vzpomínky. Brno 2002: Muzeum romské kultury, o.p.s. 28 min.

Další doporučená bibliografie s tematikou holocaustu Romů

Historikové a kauza Lety. 1999. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 80-200-0748-2.

HORVÁTHOVÁ, Jana (ed.). 2003. *Le Romengero murdaripen andro dujto baro mariben. Genocida Romů v době druhé světové války*. Praha: Slovo 21. ISBN 80-239-2237-8.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.). 2005. *Po židoch cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. I. díl. Praha: Triáda. ISBN 80-86138-14-3.

RATHENOW, Hans-Fred & Norbert H. WEBER. (ed.). 2005. *Nationalsozialismus und Holocaust. Historisch-politisches Lernen in der Lehrerbildung*. Hamburg: Krämer. ISBN 3-89622-074-8.

SCHREIER, Helmut & Matthias HEYL (ed.). 1992. *Das Echo des Holocaust. Pädagogische Aspekte des Erinnerns*. Hamburg: Krämer. ISBN 3-926952-68-7.

Künstlervereinigung Dachau e.V. (ed.). 2000. *Gestern – Heute. Berührungspunkt Kunst*. Schlossausstellung der KVD vom 15.10.-5.11.2000. Dachau: Künstlervereinigung Dachau.

- BRZOBŮHATÝ, Drahomír. 1995. *To byli také naši občané... : O životě Romů na Slavičínsku a jejich konci v plynových komorách*. 1.v. B.m.: Klub přátel historie Slavičína.
- GÁBOR, Ludevít. 1994. Na kamav te leperel. Nechci vzpomínat. *Romano džaniben 1/1994*. ISSN 1210 8545.
- GILSENBACH, Reimar. 1993. *Oh, Django, sing deinen Zorn. Sinti und Roma unter den Deutschen*. Berlin: BasisDruck Verlag. ISBN 3-86163-054-0.
- GLASSMANOVÁ, Gaby. 2002. Židovské a romské dědictví. (Několik srovnání). *Romano džaniben Jevend 2002*. ISSN 1210 8545.
- HANCOCK, Ian. 2001. *Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha: Signeta. ISBN 80-902608-3-7.
- HORVÁTHOVÁ, Agnes. 1994. Boli sme nespoľahliví. (Spomienky Jána Rigu z Podunajských Biskupíc na druhú svetovú vojnu). *Romano džaniben 3/1994*. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2002. Perzekúcia rómskeho obyvateľstva v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1942. *Romano džaniben Jevend 2002*. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2003. Pokusy vlády slovenského štátu o likvidáciu obchodu s koňmi v rokoch 1939 – 1941 (mikroštúdia). *Romano džaniben Jevend 2003*. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2003. Predpoklady pre vznik a organizáciu pracovných útvarov pre Rómov a asociálne osoby v rokoch 1939 – 1942. *Romano džaniben Jevend 2003*. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2004. Niekoľko nových poznatkov o existenci zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom. *Romano džaniben Ňilaj 2004*. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2004. Změna v organizácii pracovných útvarov v rokoch 1943 – 1944. *Romano džaniben Ňilaj 2004*. ISSN 1210 8545.
- KENRICK, Donald & Grattan PUXON. 2000. *Cikáni pod hákovým křížem*. Olomouc: Univerzita Palackého. 1. české vydání. Řada Interface. ISBN 80-244-0048-0.
- KLADIVOVÁ, Vlasta. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého.
- KRAMÁŘOVÁ, Jana a kol.. 2005. *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísni, společnost při České televizi. ISBN 80-86961-04-4.
- KRAUSNICK, Michail. 1995. *Wo sind sie hingekommen?* Gerlingen: Bleicher Verlag.
- KRAUSNICK, Michail. 2001. *Auf Wiedersehen im Himmel Die Geschichte der Angela Reinhardt*. München: Elefanten Press.
- KREKOVIČOVÁ, Eva. 1998. *Zwischen Toleranz und Barrieren (Das Bild der Zigeuner und Juden in dem slowakischen Folklore)*. Frankfurt am Main: Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften.

- LACKOVÁ, Elena & Jaroslav BALVÍN. 2001. *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové*. Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-798-7.
- LACKOVÁ, Elena. 2002. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. [Podle vyprávění autorky zpracovala, do češtiny přeložila a předmluvu napsala Milena Hübschmannová]. 2. vyd. Praha : Triáda. ISBN 80-86138-47-x.
- LAGRIN, Tony. 1994. Jak mě vzali do domova. *Romano džaniben 4/1994*. ISSN 1210 8545.
- LÁZNIČKOVÁ, Ilona. 1997. Památník obětem cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. *Romano džaniben 1-2/1997*. ISSN 1210 8545.
- LUŽICA, René. 2004. *Keď bola vojna, nebol som doma*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska.
- NEČAS, Ctibor. 1987. Andr' oda taboris : věžňové protektorátních cikánských táborů 1942-1943. 1. vyd. Brno: Městský výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Brně.
- NEČAS, Ctibor. 1994. Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras. Olomouc: Pedagogická fakulta University Palackého v Olomouci. 1. vyd. ISBN 80-7067-354-0.
- NEČAS, Ctibor. 1994. Neznámý podnět. *Romano džaniben 3/1994*. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 1997. Historický kalendář (Dějiny českých Romů v datech). Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1. vyd. ISBN 80-7067-769-4.
- NEČAS, Ctibor. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- NEČAS, Ctibor. 1999. Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 4. dopl. vyd. ISBN 80-7067-952-2.
- NEČAS, Ctibor. 2000. Dininy podobizny Romů. *Romano džaniben 1-2/2000*. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 2000. Židovští lékaři v cikánských táborech. *Romano džaniben 1-2/2000*. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 2004. Jedinečné dokumenty. *Romano džaniben Nilaj 2004*. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno: Matice moravská.
- PAPE, Markus. 1997. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G. 1. vyd. ISBN 80-901896-8-7.
- PAPE, Markus. 2000. Michal Bohin, lékař-lidumil. *Romano džaniben 1-2/2000*. ISSN 1210 8545.
- PARCER, Jan. 1994. Los cygánów v kl Auschwitz-Birkenau – Das Schicksal der Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau. Oswiecim.

- PIVOŇ, Rastislav. 1999. Tragické udalosti v Pobedime. *Romano džaniben 1-2/1999*. ISSN 1210 8545.
- POLANSKY, Paul. 1998. *Living through it Twice – Poems of the Romany Holocaust (1940-1997)/ Dvakrát tím samým – Básně o romském holocaustu (1940-1997)*. Praha: G plus G.
- POLANSKY, Paul. 1998. *Tíživé mlčení: Svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G, 1. vyd. ISBN 80-86103-13-7.
- REINHARDT, Lolo. 1999. Überwintern. Jugenderinnerungen eines schwäbischen Zigeuners. Gerlingen: Bleicher Verlag.
- ROSE, Romani. 1987. Bürgerrechte für Sinti und Roma. Das Buch zum Rassismus in Deutschland. Heidelberg: Zentralrat deutscher Sinti und Roma.
- SCOTCH, Barbara. 2000. Zlo nevypadá vždy zlověstně. *Romano džaniben 1-2/2000*. ISSN 1210 8545.
- SHORT, Geoffrey & Carole Anne REED. 2004. *Issues in Holocaust Education*. Hants: Ashgate Publishing. ISBN 0-7546-4210-0.
- SCHNELLER, Erich Maria. 2006. *Zigeuner. Roma. Menschen. Lebensberichte burgenländischer Roma*. Oberwart: Edition Lex Liszt. 1. vyd. ISBN 3-901757-47-3.
- SONNEMAN, Toby. 2002. *Shared Sorrows. A Gypsy family remembers the Holocaust*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- STOJKA, Ceija. 1988. *Wir leben im Verborgenen (Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin)*. Wien: Karin Berger, Picus Verlag.
- STOJKA, Ceija. 1992. *Reisende auf dieser Welt (Aus dem Leben einer Rom-Zigeunerin)*. Wien: Karin Berger, Picus Verlag.
- STOJKA, Ceija. 2005. *Träume ich, dass ich lebe? Befreit aus Bergen-Belsen*. Wien: Karin Berger, Picus Verlag. ISBN 3-85452-492-7.
- TÁNCOŠ, Július & René LUŽICA. 2002. *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava: Iris. 1. vyd. ISBN 80-89018-26-2.
- WAGNER, Peter. 2005. Doktorská práce Evy Justinové a její ideové a politické zázemí. *Romano džaniben Jevend 2005*. ISSN 1210 8545.
- WAGNER, Peter. 2005. Interview mit Maria „Märza“ WINTER. *Romano džaniben Jevend 2005*. ISSN 1210 8545.
- WINTER, Walter. 2004. *Winter Time – Memoirs of a German Sinto who survived Auschwitz*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press. ISBN 1-902806-38-7.

Rozhovory

Rozhovor s paní Alžbětou DEMETEROVOU o jejích zážitcích z tábora v Dubnici nad Váhom. *Romano džaniben Ňilaj 2004*. ISSN 1210 8545.

Rozhovor M. Hübschmannové s JUDr. Tomášem HOLOMKEM. *Romano džaniben 3–4/1999*. ISSN 1210 8545.

Tři rozhovory s romskými pamětníky. *Romano džaniben Jevend 2003*. ISSN 1210 8545.

Tři výpovědi o tragické události ve Slatině (Vánoce 1944). *Romano džaniben 4/1998*. ISSN 1210 8545.

Summary

Examples of good experience in the instruction of the Jewish holocaust Inspiration for the instruction of the Romani holocaust

Margita Wagner is inspired by the methods and materials used in teaching about the Jewish holocaust to ask whether we are sufficiently prepared and willing to teach Romani youth about the Romani holocaust.

The goal of teaching any subject is to stimulate the intellectual curiosity of younger and older pupils and inspire them to critical thinking and personal development. The aim of teaching about the holocaust is not only to inform students about the historical holocaust, but also to help them face up to a number of moral questions relating to the subject.

Compared to the research done on the Jewish holocaust, too little has been done about the Roma and the majority, for the most part, have a negative view of this minority. Despite the work of Ctibor Nečas, Milena Hübschmannová, and others, there is still a crying need for appropriate instructional materials for the different age groups which could be used in schools. However, some already exist. One source is a lecture connected to a video project called *These are Difficult Memories*. Another is a project called *Roma disappeared and Roma today*. Terezín (Theresienstadt) offers seminars to teachers on *How to teach the holocaust*. Additional sources also contribute materials for teaching about the Romani holocaust.

Other countries have very well developed methods for teaching about the Jewish holocaust, including didactic and methodical materials not only for younger and older students, but also for teachers, and these materials are being constantly improved. In order for our teachers in the Czech Republic to do a proper job, they must be provided with appropriate tools. There is no one single correct method for teaching everyone, no one perfect methodology. Nevertheless, Wagner tries in this article to present a few ideas that may be useful to teachers. She writes about modern, proven methods from a great number of various institutions with experience in teaching about the Jewish holocaust in the Czech Republic and abroad.

A half million Roma were victims of Nazi genocide during the Second World War and yet most people are ignorant of the Romani holocaust. Studying the holocaust provides a context for thought about the consequences of passivity and indifference, one of the reasons why it must be taught.

It is necessary that instruction take place in an atmosphere of mutual confidence. The teacher needs to create a relaxed atmosphere in which students have room and time to reflect, to ask and answer questions, to discuss their feelings and fears and share their thoughts and opinions.

It is important that students see, and if possible, meet people persecuted by Nazism to help them understand the suffering of individuals rather than think of them as part of the faceless mass. Behind each „statistic“ there is a real person. (Perhaps this is why people understand better the tragedy of the Jewish holocaust from having read the *Diary of Anne Frank, V.L.*) Surviving witnesses, letters and diaries from that time teach students that these victims had friends and families. Mrs. Wagner gives detailed suggestions for preparing students to interview survivors (e.g. they should ask about their families before and after, the language they spoke, outstanding members of their family, family recipes, toys they played with, etc.) In addition to speaking to victims in person – and victims are growing older – students may be presented with audiovisual materials. Mrs. Wagner mentions films and other materials and suggests how they can be used. Excellent films about the Jewish holocaust such as *Schindler's List* and *Good Evening, Mr. Wallenberg* along with didactic material are available in other countries such as Sweden.

There were many forms of resistance to Nazi persecution, sometimes with arms, sometimes with other methods. Romani victims of the Nazis did not always accept their persecution passively. Students need to learn how victims reacted, how individuals, groups and nations acted or did not act. Students need help in developing critical thinking. Mrs. Wagner gives ideas about how to encourage students to ask questions and think about answers, how to do research, what to be wary of (false propaganda on the Internet). Teachers should encourage research and discussion, bring students to the understanding that members of this persecuted minority often desperately tried to escape, to save themselves and their families from the Nazis.

There has been little literature about the Romani holocaust for children and youth, but there are excellent books about the Jewish holocaust such as *Damals war es Friedrich*, a book by Hans Peter Richter about the anti-Jewish measures told from the perspective of a German boy. This and other books for young people can be used for teaching Romani young people. In addition to merely reading and discussing literature, Mrs. Wagner refers, for example, to the Intolerance Project, whereby students from various schools, guided by their teachers, worked intensively in groups and then chose literature about the holocaust which they read and discussed and e-mailed partner schools to discuss further. Such „project instruction“ helps put isolated elements into context. It leads students to do independent work, look up information, understand concepts and defend their opinions – and increases their reading ability.

Children should also be presented with letters, diaries, newspapers and speeches, graphics, and official documents about and by war criminals, victims, rescuers and observers in order to interpret the times intelligently. Much basic material – written documents, photographs, films – was created by the Nazis. This must be presented carefully so that students are encouraged to think about critically and discuss it..

Another means of understanding the holocaust is through art works. It would be important to have students look at paintings by victims and about the holocaust and ask questions about the style of the work and also such questions as who the subjects are, what their style of dress tells you, what the picture tells you about the artist, why the artist painted this picture, what the expressions on the faces tell you, etc.

In her conclusion Mrs. Wagner writes that there were murderers and their victims – and those who stood aside, the onlookers. Without their passivity, fear or indifference, such mass murder could not have taken place.

The only group who brought a spark of light into this dark history are those who helped or tried to help the victims. Thanks to them, there is hope for this world. This is one of the lessons that come out of the horror of the Second World War: there are people who stood up against evil, who risked their own lives to rescue others. (It is little known that among these rescuers there are Roma.)

The Jewish holocaust has been thoroughly studied, but the holocaust of the Roma is just beginning to be researched. Roma who survived did not write their own memoirs, but fortunately they have told and sung about their experiences. This oral history needs much study and adaptation for the use of instruction in the schools.

Valerie Levy

— Andrej Giňa – 1. 1. 1936, Tolčemeš (Šarišské Sokolovce), okr. Prešov

| Andrej Giňa s manželkou, Rokycany 2006 |
Foto: MRK, Helena Sadílková |

Hned první den letošního, právě končícího roku oslavil významné životní jubileum jeden z nejstarších romských autorů u nás, pan Andrej Giňa – o Andrišis. Vzhledem k nutnosti sestavit naprosto neplánované číslo Džanibenu, ke kterému nás donutily nečekané události loňského podzimu, jsme dosud nestihli panu Giňovi pogratulovat – činíme tak tedy alespoň nyní, sice již k sedmdesátým prvním narozeninám, zato o nic méně upřímně.

Mi tumen del o Del but bacht sastipen, but berš dživipen. Bacht sastipen the

tumara famelike. Palikeras tumenge vaš tumare somnakune lava, mi tumen del o Del so jekh buter zor te phirel pal o Roma u te pisinel tumare šukar vakeribena, so amen savore avka rado genas.

Andreje Giňu není nutné dlouze představovat – jako známému autorovi poskytlo jemu i jeho tvorbě prostor již mnoho periodik. Díky jejich zájmu se mu podařilo publikovat většinu své tvorby, zároveň to ale znamená, že je jeho tvorba ve svém celku poněkud obtížně dostupná. Z toho důvodu jsme se namísto životopisného rozhovoru rozhodli při této příležitosti představit Andreje Giňu skrze jeho personální bibliografii (do roku 2000, s mírným přesahem do let následujících). Věříme, že bude užitečná pro ty, kteří se chtějí s dílem Andreje Gini seznámit blíže. Připojujeme také nejaktuálnější informaci: rozsáhlejší výbor z díla Andreje Gini v současné době připravuje k publikaci pražské nakladatelství Triáda.

Personální bibliografie Andreje Gini

Vyprávění, pohádky, povídky v periodících:

- O Romovi a černé paní. In: *Románo lil* 1/1970, s. 36-41.
- O Preparudovi. In: *Romské pohádky*, Praha: Odeon 1973 (překlad vyprávění, originál viz Pal o Preparudo, RDŽ 3-4/1999, s. 118-122).
- Děda. *List / Lil*, 1/1986, s. 30-43.
- Pal o Škiparis (Čačuňi čirlatuňi paramisi). / Škypár. (Skutečný příběh ze starých časů). In: *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 30-41. Dále též: *Lačho lav* 10/90, *Romano kurko* 30/1991, *Amaro lav* 3-5/92 (I-III).
- O Rusi ke amende. In: *Amaro lav* 1/93, s.15-16.
- Bicigłos. In: *Amaro lav* 5/93, s.12-13. Dále též: *Romano kurko* 13/93.
- E Maruška. In: *Amaro lav* 7/93, s.12. Dále též: *Romano kurko* 30/93.
- Andre mašina. In: *Amaro lav* 8/93, s.12. Dále též: *Romano kurko* 23/93.
- Pal o Dilino. In: *Amaro lav* 9/93, s.10-11. Dále též: *Romano kurko* 38-39/93 (Dilino, I-II), *Romano džaniben* 3-4/1999.
- E Piri. In: *Romano kurko* 14/93, s. 6.
- Pal e Kaľi raňi. In: *Romano kurko* 26/93, s. 6.
- Amari čhib. In: *Romano kurko* 32/93, s. 6.
- Bijav. In: *Romano kurko* 33-37/93 (I-V), s. 6.
- Ambrelaris. In: *Romano kurko* 40-41/93 (I-II), s. 6.
- Trin jandre. In: *Romano kurko* 43/93, s. 6.
- Béla. In: *Romano kurko* 44/93, s. 6.
- Pre Boňa. In: *Romano kurko* 48-49/93 (I-II), s. 6.
- Pal o Štefkus. In: *Romano kurko* 2-3/94 (I-II), s. 6.
- Romane pherasa. In: *Amaro lav* 3/94, s. 7.
- Pal o Rom the pal e kraľovna. In: *Romano kurko* 5-6/94 (I-II), s. 6.
- Ženich. In: *Amaro lav* 8-11/94 (I-IV), s. 6, 11, 22, 16.
- Pal o Karoľis. In: *Romano kurko* 9/94, s. 6.
- Pharipen hin amare romňijen. In: *Romano kurko* 14/94, s. 6.
- Pro odpustos. In: *Romano kurko* 16/94, s. 6.
- Pal e Irena. In: *Romano kurko* 21-22/94 (I-II), s. 6. Dále též: *Amaro Gendalos* 7-8/2000.
- Na bisterdam pre peskeri paťiv. In: *Romano kurko* 25/94, s. 6.
- Pal o Rom the pal o beng. In: *Romano kurko* 26/94, s. 6.

Není svatba jako svatba. In: *Romano kurko* 27/94, s. 6.

Te džal suno dandenca. In: *Romano kurko* 28/94, s. 6.

Pal o Kalmanis. In: *Romano kurko* 29/94, s. 6.

Pal o beng the pal o chartas. In: *Romano kurko* 31/94, s. 6.

Račkus. In: *Romano kurko* 32/94, s. 6.

Pal o Tentejis. In: *Romano kurko* 35/94, s. 6.

Pal o manuša, so amenge keren (kernas) pařiv. In: *Gendalos* 1-2/1995 (I-II), s.6-8, 12-13.

Sar o phrala rodenas bacht. In: *Romano kurko* 3-4/98 (I-II), s. 6.

Rivalové. In: *Romano kurko* 9-10/98 (I-II), s. 6.

Pal o Kandračis the pal o Ričkus. In: *Romano kurko* 12/99, s. 6.

Pal o Preparudo. In: *Romano džaniben* 3-4/99, s. 118-122.

So pes ačhlās le Jančuske. In: *Romano hangos* 25/2003, s. 4-5. Dále též *Romano džaniben* říljaj 2005 (Pal o Jančus).

Dědek. In: *Host* 4/2006, s. 112-114.

| V roce 2003 získal A. Giňa za svou prozaickou tvorbu zvláštní ocenění v romské literární soutěži pořádané budapeštským Fondem otevřené společnosti (OSF). |

Knihy

Bijav / Svatba. Praha: Apeiron, 1991.

O něm

Milena Hübschmannová. Andrej Giňa. In: *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 26-29.

Milena Hübschmannová. Současná romská literární tvorba – Andrej Giňa. *Romano džaniben* 3-4/1999, s. 112-114.

Karolína Ryvolová. *Kulturní a literární paralely mezi tradiční romskou komunitou na Slovensku a židovskou komunitou ve východní Evropě*. Diplomová práce FF UK, Praha 2002.

Karolína Ryvolová. Současná romská literární tvorba – Andrej Giňa, Pal o Jančus. *Romano džaniben* řilaj 2005, s. 153-154.

Ondřej Giňa: Goja. *Amaro gendalos* , s. 14-15.

Rozhovory

Gádžové nás dřív brali. Se spisovatelem Andrejem Giňou o Romech, Sorosově kravatě a rezignaci. Rozhovor K. Ryvolové. In: *Respekt* 8.9.2003.

Andrej Giňa. In: Tereza Brdečková: *Ještě jsem tady. Rozhovory o životě, dějinách a stáří*. Praha: NLN, 2005.

Andrej Giňa o Mileně Hübschmannové. *Romano džaniben* řilaj 2006, s. 149-154.

Dokumentární film

Kosmopolis – Goja. ČT 2, 11/10/2006.

Paľikerišagos

Amen e famelija tuke kamas cale jilestar te paľikerel vaš koda, kaj amenge diňal but and-ro amaro dživipen, kaj amen sikhadaľ sar te dživel, sar te gondoľinel. Vaš koda, kaj amen sam lošale, hoj sam Roma, hoj pes na ladžas vaš koda ko sam, hoj ašaras the džanas peske-ri čhib.

Sam bachtale, hoj sal tu amaro dad, phral, papus, prapapus, bo tu sal ča jekh.

Džanas, savo sal buťakero, lačhe jileskero, godaver the paťivalo Rom. But Roma tut džanen, but Roma tut rado dikhen, vaš koda, kaj lenge žutines andre lengere pharipena, bo džanes s'oda hin bokh the čoripen.

Tu džanes savorenca te vidžal avri, le Romenca the le gadženca, tut o manuša len, tuha o manuša rado vakeren, bo na sal barikano aňi bibachtalo Rom.

U džanen tut th'o spisovateľa, bo irines šukar romane paramisora.

Vaš kada tuke amen paľikeras u kamas, hoj ade mek but but berša t'aves, hoj tuke o Del te del zoralo sastipen u hoj t'aves bachtalo manuš sar akana.

Pisinda e Denisa Miková

Andrej Giňa / Pre lavkica

Ehin ñilaj. Kerado, šukar, sar kamel te el. Te avena kije Rokicaña pro uštakos (náměstí) pašal deš ori raťi a avri ehin šukares, tates, hoj pes aňi te sovel na kamel, arakhena adaj le Romen, sar bešen pro lavkici a dumazinen. Nekbuter šundol le ternen. Lengero than ehin paš e khangeri. Te džana pašeder kije lende, šunena, sar peske vakeren pal oda, kaj sas te khelel, kaj hin nekšukareder čhaja the o čhave, kaj nekfeder bašavnas, kaj džana te khelel. A so šundol nekbuter, oda ehin lengero asaben.

Odižader lendar paš e skl'epa ko Vejvodas ehin than le phuredere Romengero. Zdžan pes adaj the o Roma, so bešen dureder le forostar. O terneder vakeren pal e buti, savi ko arakhl'a a keci les vaše ela. Ehin the ajse, so pes ašaren, keci len vaše hin, aľe čačipnaske nane olestar ñič. Le ezerenca čhivkeren sar te oda enas koruni. Kola, so len prindžaren, ta čak peske poasan. O phureder lidžan bari politika. Prekidel pes sa, so pes kaj ačhiľa. Nane oda dženo, hoj te na rakinel pro šerale, so hine akana paš e zor. Ňiko našťik bisterel pre oda, sar pes dživlas le Romenge paš o komunisti. Varesave džene vakeren bara cholaha pal koda, sar pes čoren avri o banki a o del džanel so. But duma pes del pal o Roma, so geľle andre Angľija. Maškar oda pes keren bare pherasa.

Odižader paš e kašna pes zdžan o romňija. Adadives odoľ bešľ čak e Beta. Aľe sako la vičinel Kachňi. Cikňi, thuľi, šovardeštheochtoberšengeri romňi. Feder elas te phenel pervaľi romňi thule okuľarenca. Te ľel tele o okuľara,

Andrej Giňa / Na lavičce

Je ľeto. Teploučko, krásně, zrovna tak jak se patří. Když přijdete v Rokycanech na náměstí kolem desáté večer a venku je teplo, že se člověku ani nechce spát, uvidíte, jak tam Romové vysedávají na lavičkách a vedou řeči. Nejvíc je slyšet mladé. Ti mají své místo u kostela. Když přijdete blíž, uslyšíte, jak probírají, kde byli a kam si půjdou zatancovat, kde jsou nejkrásnější holky a nejkrásnější kluci a kde nejlíp hrají. Ze všeho nejvíc je ale slyšet jejich smích.

O kousek dál, blízko obchodu U Vejvody mají své místo zase ti starší. Scházejí se tady i Romové, co bydlí kus za městem. Ti mladší z nich mluví o práci, co si našli, a o tom, kolik si vydělají. Jsou mezi nimi i takoví, co se chlubí, bůhví na jaké peníze si nepřijdou, ale není na tom ani trochu pravdy. Tisíce si pletou s korunama. Kdo je zná, se jenom usmívá. Starší vedou velkou politiku. Probírá se všechno, co se kde událo. Nenajde se živáčka, který by nenadával na nynější vládu. Nikdo nemůže zapomenout, jak dobře se Romům žilo za komunistů. Někdo se rozčiluje, jak se vykrádají banky a bůhví proč ještě. Hodně se mluví o těch, co odešli do Anglie. A do toho všeho se vtipkuje.

Nedaleko, hned vedle kašny, se zase scházejí ženské. Dneska tam sedí jenom Beta. Každý jí říká Kachňi – Slepice. Malá, silná, osmašedesátiletá ženská. Spíš by se slušelo říct obrýlená baculka. Když si skla sundá, nevidí

ta sar te enas late o jakha zaside. Hiñi nervozno. Užarel le kamaratken, a le sar pre choľi aňi jekh na avel. Pre odi bibacht la nane aňi thuvali, ta čak dikhel a košel. „*Dava len, le phure mi...! Phende, hoj man adaj užarena a dikh, sar lenca varekaj čhivkerel!*“ Sako džanel, sar džungales vakerel a hoj o lava peske šoha na vikidel, bar te paš late ela na džanav ko. „*Mindig avna, džav mange te stradel thuvali*“, korkori kije peste chudľa te vakerel a geľľa kijo murša.

„*A jaj, oda pes vareso ačhila, hoj na bešes andre herňa. Na sal nasvali?*“ zmukhľa pre late o Jožus, vaj pendaberšengero Rom, cikno, thulo, bi-jo bala. Ňiko leske avres na phenlas čak Jandro.

„*Dikh, ko pes del anglal,*“ phendľa leske e Beta. „*De thuvali a ma vaker! Kaj mukhlal e stadi? Sem tuke prefad'inena o bala the o jandre!*“ Savore, so odoj bešenass, chudle te asal.

„*Thuvali na chudeba,*“ phendľa o Jožuš. „*Kaj ko dikhľa, hoj o kachňa te pijen thuvale! Džan lake anen čepo dživ the lačhes kobutos!*“ Savore, so odoj bešenass, chudle te asal.

„*Beto, ma de pes,*“ phendľa o Rudis, vaj pendaberšengero učo šuko Rom. Iľa avri e thuvali a diňa la la Betake. „*Sar oda, hoj na bešes andre herňa? Sem bi tiro odoj našťik el. O bedňi bi tiro na džana, rovna, sem tu sal lengeri daj. Sar oda, hoj tu len odoj mukhes korkoren?*“

„*Keci cakľi adad'ives bikendal?*“ phučľa latar o Dežis, phureder Rom bare čhorenca. Terdonas leske sar kandre. Vaš oda les vičinenas Kandro.

„*So man hin varesave cakľi,*“ choľaha odphendľa e Kachňi.

nic, jako by jí oči zašil. Teď už je celá nervózní. Čeká na kamarádky, ale k její směle žádná nejde. Navíc u sebe nemá jedinou cigaretu, a tak jen zírá kolem sebe a nadává. „*Však já jim ukážu, pi...jedny! Prý mě tu budou čekat a zatím – podívej se na ně – beztak si někde užívají!*“ Všichni vědí, jaká je Beta sprostá, jak nikdy nevybírá slova, i kdyby mluvila nevím s kým. „*Než přijdou, seženu si aspoň cigaretu,*“ řekla sama pro sebe a vydala se k mužským.

„*A jéje, copak se přihodilo, že nesedíš v herně? Ne-ní s tebou něco?*“ spustil hned na ni Jožu, malý plešatý tloušťík, asi tak kolem padesátky. Nikdo mu neřekne jinak než Jandro – Vajíčko.

„*A heleme se, kdo se to neozývá,*“ povídá Beta. „*Naval cigaretu a nech si ty řeči! Kde's nechal klobouk? Vždyť ti nasydnou vlasy! Nachladí se ti vajíčka!*“ Všichni se dali do smíchu.

„*Žádnou cigaretu nedostaneš,*“ povídá Jožu. „*Kdo to kdy viděl, aby slepice kouřily cigarety. Skočte jí pro trochu zrní a sežeňte jí nějakého parádního kohouta.*“ Všichni se smějí.

„*Beto, nedej se,*“ pobízí ji Rudi, padesátiletý hubený čahoun. Vytáhl cigarety a podal jí jednu. „*Jak to, že nejseš v herně? Vždyť bez tebe se to tam neobejde. Automaty ani nepojedou, budou naříkat, kde mají maminku. Ty je tam necháš takto samotné?*“

„*Kolik flašek jsi dneska prodala?*“ ptá se Deži, starší vousatý chlapík. Vousy mu trčí jako trní a tak mu říkají Kandro – Trn.

„*Co je mi do nějakých flašek,*“ odsekne vztekle Kachňi.

„Ča ma vaker. Keci var tut dikhle o čhave, sar stradehas o cakli a palis len džahas te bike-nel, hoj tut te el choča churdore andre bedňa!“

„Añi jekh dženo ma vakeren nič, bo tumen na san añi čeporo feder. Keci var tu,“ a sikhada pro Jandro, „odoj čhidat savore love, so chudlal, a angle fameli ja pre calo čhon na ačhila añi ko-runna. Me som korkori, ale tumen hin fameli ji, kopi čhave! Mange niko na phenel: ‚Bokhalo som?,‘ ale tumenge hat.“

Jekhvar sar te očhindalas. Sa čak pre pes-te dikhenas. Niko añi o muj na phundrađa.

„Ta so?“ visarda e duma e Beta, „fadinde tumenge o muja? Savi politika lidžanas. Te pes tumare lavendar denas te kerel o cebli, ta imar savore Roma, so adaj Rokicañate bešas, dživa-has andro diz. Te tumenge savoro džalas avka sar e duma, ta sam barvaleder sar o Cipuno (Kožený). Soske pes na den pre politika. Jon tiž vakeren diliñipena a mištes olear dži ven!“

Odgejľa odijader, bandi ľa a sikhada pre lende e bul a pekľa pes pal late. „Kada pre tumende“ a gejľa lendar het.

Savore, so odoj has, čak pre late dikhenas a asanas.

„Hin tut šukar bul, ale scirde tele e gača,“ phenda o Kandro.

Sočak doavľa kije lavkica, doavľa odoj e Er-ža. Cikñi churdi pendaberšengeri romñi. Ko la na džanel, ta šoha na phenla, hoj lake imar ajci berš. Palunestar dičhol pro biš. Imar pandž berš oleske, so lake muľa o rom. Añi čepo na dičhol pre oda, hoj la ehin šov bare čhave. O bala late sar angara. Na arak-

„Ale, nevykládej! Kolikrát tě děti viděly, jak sháníš flašky a pak je běžíš prodat, abys měla as-poň drobáky do automatu!“

„Vy mi nikdo nebudete nic vykládat, nejste o nic lepší! Kolikrát’s tam třeba ty“ a ukázala na Jandra „hodil všechny peníze, co’s dostal a pro celou rodinu ti pak na celý měsíc nezbyla ani vindra! Já žiju sama, ale vy máte rodinu, na krku plno děcek! Na mě nikdo nekřičí: ‚Já mám hlad,‘ – tak jako na vás.“

Najednou jako by je opařil. Všichni jen civěli, nikdo nevydal ani hlásku.

„Ale copak?,“ povídá Beta, „zamrzly vám huby? Jakou politiku to tu vedete? Kdyby se z těch vašich tlachů daly dělat cibly, tak už dnes všichni Romové z Rokycan bydlíme na zámku. Kdyby vám šlo všechno tak jako ty vaše řeči, tak už jsme na tom líp než Viktor Kožený. Že se nedáte na politiku?! Ti taky žvaní blbosti a jak se jim z toho náramně žije!“

Kousek poodešla, ohla se a vystrčila na ně zadnici. Pleskla se po ní. „Todle na vás!“ a odkráčela. Všichni jen zírali a museli se smát.

„Zadek máš hezkej, ale měla by sis sundat ty spodáry,“ zavolal za ní Kandro.

Jen co se vrátila na lavičku, dorazila Erža, malá drobná padesátnice. Ten kdo ji nezná, by nikdy neřekl, že je jí už tolik, zezadu vypadá na dvacet. Bude to už pět let, co jí zemřel muž. Nepoznali byste, že už má šest dospělých dětí. Vlasy má jak uhel, nenašli byste v nich ani jednu šedinu. Kroutí se jí jako prstýnky.

heha lake aňi jekh šivo bal. O bala late kan-drata sar angrusta.

„*Ta so, kaj salas, tu chandžali?*“ zmulka pre late e Beta.

„*So kames tu, Kachňori? Namiste bešebas pro jandre, hoj pes naštik doužares, kana avava?*“

„*Ča dikh, e Pupurka*“ – avka vičinenas la Erža, vaš oda, hoj has churdori. „*Akana mange rakinde o murša. Ma bister the tu mange te rakinel. Imar adaj bešav polokes jekh ora a tu ňikhaj!*“

„*So sidarava,*“ odphenda lake e Erža. „*E lavkica mange na denašela. Chalom, pijlom, avka avlom. Peklom bokhela, pijlom kaveja.*“

„*A mange naštik andal bar čak jekh koteroro bokhelori? Dikh, savi hiňi chal!*“

„*A me šaj džanlom, hoj tu kameha bokhel?* Sem tu phenes, hoj bokhela na rado chas,“ odp-henda lake e Erža.

„*Ko džanel, či na chochaves,*“ zmulka e Beta. „*Talam tut has andro hados varesaves, vaš oda avlal avka nasigo. Mušinda te el lačo, te tumenge ajci but likerlas.*“

„*No, bo me tu, kaj pes kamaves le phure goreha pro štacionos. O čhave dikhle, sar pes leha čumidehas andro kraki. Has les bari lolí stadí bare porenca sar le bengen. Keci lestar vicirdlal love?*“

„*Ča dikh, so kadi romňi vakerel,*“ odphenda lake e Beta.

„*Čit, bo dikhle tut o čave. Savore pal kada vakernas andre herňa,*“ namukhla la kijo lav e Erža.

„*No a so. The mange kampel, bar som phuri. O rom imar biš berš andre phuv. Čhaje, jov nane ajso phuro, leske o trin berš čineder sar*

„*Kdeš byla, ty chlípnice?!*“, spustila na ni Beta.

„*Copak, Kachňori, špatně jsi seděla na vej-cích, že ses už nemohla dočkat až přijdu?*“

„*Heleme se, Pupurka!*“ – Liliputka – takovou přezdívku si Erža vysloužila tím, že byla drobounká. „*Před chvílkou se do mě pustili chlapi, tak mi teď ještě vynadej ty. Už tady tvrdnu skoro hodinu a ty pořád nikde.*“

„*Proč bych pospíchala?*“ povídá Erža. „*Lavička mi nikam neuteče. V klidu jsem se najedla a jsem tady. Upekla jsem buchty, dala jsem si kafe...*“

„*A toš mi nemohla aspoň jednu usmolenou buchtu přinést? Lakotnice lakomá!*“

„*Copak jsem mohla vědět, že by sis dala? Sama říkáš, že buchty nejíš,*“ Erža na to.

„*No, jen jestli nekecáš,*“ spustila Beta. „*Bez-takš měla v posteli nějakýho chlápka a proto jdeš tak pozdě. Musel to být pěknej kanec, když tě tak zdržel.*“

„*Nejsem jak ty, co se válí na nádraží se starým dědkem. Děti tě viděly, jak se olizujete v křoví. Měl na hlavě velké červené klobouk s perím, zrovna takovej, co nosí čerti. Kolik jsi z něj vytáhla?*“

„*Phe, panečku, co mi to tu ta ženská bude povídat?!*“ na to Beta.

„*Ále, zmlkni, děti tě viděly. V herně o tom všichni mluvili,*“ nepustila ji ke slovu Erža.

„*No a co, nejsem už sice nejmladší, ale proč bych si taky ještě něco neužila? Je to už dvacet let, co mi starej umřel. Ale nemysli si, tadyten je*

mange. A love les hin paš peste furt. Chav, pi-jav a džav bet.“

„Ale sar tut jekbvar andre kola kraki scirdela a tu našaveha o okulara, ta avri imar na aves.“

E Beta chudla te asal.

„Mište, hoj mange phendal. Jov tiš hordinel okulara. Lava leske len tele, scirdava pal leste e cholov a mukhava les odoj.“

So duj džene chudle te asal.

Naľikerďa but a avla e Jolana. Vaj penda-beršengeri šuki uči romňi. O Roma la vičinenas Hura, bo has šuki sar e hura pre lavuta.

„Ta so, kaj sal, na cirdehas o huri pre bugova?“ phučla e Beta, aľe avka sar te oda uľahas čačipen.

„Tu na sal lačhi manušňi. Pro štacionos tut užarel o lolo beng la čapkicaha. O čhave vaker-nas, hoj les ehin paš peste but love. Pašal leste bondalol e phuri Šuki. Sar dičhol, ta tuke les preiľa. Akana joj phirla leha andro kraki.“

„Ma dara, jov šuken na kamel. Jov čak kamel thulen a baren džuvľijen, kaj les te el andro vast so te chudel. Kokala jov na kamel.“

„Dikbľan, o rom, o Bakro peske cinda nevo motoris,“ chudla te vakerel e Jolana. *„O čhave phenenas, hoj vaše diňa buter sar jepaš milijonos.“*

„Phen mange, kbatar ile ajci love. Amen te peske kamahas kajso motoris te cinel, ta mušinahas savore love te othovel nekčineder deš berš. Aľe našťik rozkerahas aňi koruna.“

ještě fit, je o tři roky mladší než já. Peněz má jak želez. Najím se, napíju a nazdar.“

„No, tak si dej hlavně pozor, aby sis v tom křoví jednou nezapomněla brejle, protože to už by ses odtamtud asi nedostala.“

Beta se rozesmála.

„Vidiš, to je nápad. On nosí taky brejle. Sundám mu je, stáhnu z něho kalhoty a nechám ho tam.“

Obě se smějí.

Netrvalo to dlouho a objevila se Jolana. Hubená vysoká padesátnice. Romové jí říkají Hura – Struna, protože je tenká jak struna na housle.

„Kde's byla? Natahovala's struny na basu?“ zeptala se Beta, jako by to byla pravda.

„Ale prosím tě, ty si hled' svýho. Sama bys ted' měla být na nádraží. Čeká tam na tebe ten červenej čert s čapkou. Děti říkaly, že má penězma pěkně napěchovaný kapsy. Točí se tam kolem něj stará Šuki – Sušínka. Asi ti ho přebrala. Ted' s ním bude do křoví chodit ona.“

„Žádný strachy, jemu se vyzábliny nelíbí. Chce pořádný macandy, aby bylo za co chytnout, kostitřasky nechce.“

„Viděly jste, Bakro – Beran si koupil nový auto,“ spustila Jolana. *„Děti říkaly, že za něj dal víc jak půľ miliónu.“*

„No, to mi řekni, kde na to vzali. Kdybysme si takový auto chtěly koupit my, tak na to budeme šetřit aspoň deset let. A nemohli bysme utratit ani korunu.“

„Oda som bizutno (isto), boj pes na vidine savore lovenдар. Phen mange, khatar ile ajci love,“ na džalas lenge andre gođi.

„Le Bakreskeri romňi bari chulaňi. O rom na phirel andro karčmi, na pijel thuvale, aňi na čhivkerel andro bedňi sar aver Roma“ a zadikhľa pre Beta. „Len has love mindik. Jon šoha na has bilo-vengero a lengero čhavo kerel buta pro fakturi a zarodel bare love. Kije late pes niko našťik čhivel. Latar savore šaj sikhľuvas!“

„Len šaj en love,“ phendä e Beta. „Dža dikhľ, so jon chan. O podmarde phuvale, zapražimen zumina a kajse džabi. Av kij'amende, sar chudava o love, o masa, o pomeranči, o phaba pes valinen pal e phuv. O zumina, o gulaša avri čhivkeras.“

„No, ta oda hin tut soha pes te ašarel. A sar tut nane love, ta o phaba, o pomeranči a o gulaša roden tel o hados a chan len?“ odphendä lake e Erža. „Oda peske odoj garuven, sar tumen na ela love? Oda tiri šilard'i (lednička)?“

E Beta the e Hura čak pre late dikhenas.

„Ko chulaj? Ko džanel le lovenca, oles hin. Ko na džanel nič, ta čak dikhel a zavidžinel.“

La Beta the la Hura sar te vareko čhindahas pal o muj. Dogejľa lenge, hoj e Erža varkerel pal lende.

„A to dám ještě ruku do ohně, že se určitě nevydali ze všech peněz. To mi teda řekni, kde na to vzali!“ vrtalo jim hlavou.

„Bakrova žena je velká hospodyně. Muž jí nechodí do hospody, nekouří, a ani nebraje automaty, tak jako ostatní.“ Zadávala se přitom na Betu. „Ti měli peníze vždycky, nikdy nestrádali. Jejich kluk dělá na faktury, slušně si vydělá. Bakrani se nikdo nevyrovná, od té se máme všechny co učit!“

„Jo, oni můžou mít peníze,“ povídá Beta. „Vždyť se podívej, co mají na talíři. Zadělávaný brambory, zapražžený polívky a takový šlichty. Přijď k nám a uvidíš! Jak dostanu peníze, po zemi se nám válí maso, pomeranče, jabka, vyli-váme vývary, guláše...“

„No, tak to se máš teda čím chlubit! A jak peníze nemáš, tak ty jabka, pomeranče a ty guláše zase hledáte pod postelí, abyste měli co strčit do pusy, co?!“ povídá jí na to Erža. „To si to tam schováváš, až nebudeš mít peníze, že? To je tvoje lednička?!“

Beta a Hura na ni jen zíraly.

„Kdo je dobrý hospodář? Ten kdo umí zacházet s penězma, nestrádá. A ten, kdo nic neumí, tak jen hledí a závidí.“

Beta a Hura vypadaly, jako by jim někdo jednu vrazil. Pochopily, že Erža mluví právě o nich.

Přeložily Jana Kramářová a J. Teclová

Andrej Giňa Sam diline či nasvale

Kada, so tumenge kamav te phenel, pes ačhiła buter sar anglo duj berš andre jekh foros. Sar andre aver fori, the adaj hin nange khera (holobiti). Adaj bešen vajkeci romane famelijji. Maškar lende the jekh phureder Rom. Vičinen les Kašuko. Na došunel mište pre jekh kan. Jov vaš kada na rušel. Avka peske upre sikhliła, hoj te les vareko vičinel le naveha sar pes čačes vičinel, ta pes aňi na del anglal, sar te oda na perlas pre leste.

Ehin paraščovin tosara. O Kašuko bešel khere a naštik pes doužarel la poštarka. Adaďives chudel e penzija. Ič les has igen bachtalo ďives. Le čaha l'igende andro šrotos trin bare verdana trasta, hliňikos, charchum the purane bateriji andal o motora a ile vaše buter sar dešuduj ezera. Rozulade pes le čaha pro jepaš. O Kašuko bešel pal o skamind a gondolinel, so kerla le lovenca. „Cinava mange neve gumi pro motoris a vareso kadaj andro kher,“ vakerel korkoro kije peste.

Vaj dešujekh orendar avla e poštarka a vi-genda leske o love. Andr'oda avla leskero čhavo, so leha has ič pro trasta. O Kašuko maj bičhada vaš e thard'i. Nič aver na pijelas čak finsko vodka. Kaj te na pijen čak duj džene le čaha, gejl'a vaš jekh terňi romňi, so odoj lenca bešel. O rom lake denašťa andre Anglija a la mukhla šove čhavenca khere. Mek pes na ačhiła, hoj na gejlahas te pijel, te la vareko vičinlas. Hjaba hoj odoj has duj murša, aľe aňi jekh laha na viľikerďahas te pijel. Andre late e thard'i perlas sar andre chaňig, aľe nič late na sas. O caklos našliła

Andrej Giňa Jsme hloupí nebo nemocní?

Budu Vám teď vyprávět něco, co se před víc jak dvěma lety stalo v jednom městě. Stejně jako jinde, i tady jsou holobyty. Bydlí v nich několik romských rodin a mezi nimi také jeden starší Rom, kterému říkají Kašuko - Hluchý. Nedoslýchá totiž. Nijak se nezlobí, že mu takhle říkají. Dokonce už své přezdívce přivykl natolik, že když jej někdo osloví jeho skutečným jménem, tváří se, jako by to ani neplatilo na něj.

Je pátek ráno. Kašuko sedí doma a nemůže se dočkat, až přijde poštačka a donese mu důchod. Včera se na něj usmálo štěstí. Odvezli se synem do šrotu tři velké káry železa, hliníku a mědi a pár starých baterií z auta a dostali za to víc jak dvanáct tisíc. Výdělek si rozdělili napůl. Kašuko sedí u stolu a přemýšlí, jak s penězi naložit. „Koupím si nové gumy na auto a něco do baráku,“ uvažuje nahlas.

Kolem jedenácté přišla poštačka s důchodem. V tu samou chvíli dorazil syn, se kterým byl včera na železe. Kašuko hned poslal pro pálenku. Měl ve zvyku pít finskou vodku. Aby nepili sami, skočili pro sousedku. Muž jí utekl do Anglie a ji nechal doma se šesti dětmi. Ještě se nestalo, že by někdy odmítla, když ji někdo pozval na skleničku. Nutno říct, že ani jeden z hostitelů s ní v pití nebyl s to udržet krok. Pálenka do ní padala jak do studny a přitom vypadala pořád střízlivě. Ani nevěděli jak a láhev byla pryč. Kašuko hned poslal pro druhou. K další láhvi si

aňi na džanle sar. O Kašuko maj bičhaďa vaš aver the mek vaš o anglicko balevas. Mek ča akana chudle odi lachi kedva. O magnetakos bašavlas pre calo kher, čak zenginlas, hoj les šundolas dži pre ulica. O Kašuko the e romňi gilavnas pre calo muj. Feder te phenel, hoj gravčinenas, hoj len šundolas dur avri.

Pal o dilos, sar phundrade e romaňi banka (herna), kaj o Roma hordinen o love, avľa o Kašuko andre. Adaj imar has pherdo. Paš o automati terďolas fronta. Po duj po trin džene užarenas, sar pes pre lende dochudela. Adaďives chudle zaľikerďi (o podpori), ta sar phenen o Roma, adaďives e karčma labola.

O Kašuko diňa peske lovina. Maj kije leste avle o Roma.

Ešebno pes paš leste sikhada o Kandro. Leske na denašelas nič. Jov mušinda te džanel savorestar. Našťik pes ačhiľa, hoj leske vareso te denašťahas. „Kašuko, sem de kečeň“, zmukľa pre leste. „Sem ma av ajso chalo. Ič zarodľal bare love pro trasta a adaďives chudľal e penzija.“

„Ta džanes, hoj hat. Sigo tuke thovav. Oda sar te las kola love a čhivas len andro paňi. A tu peskeri zaľikerďi, kaj thodaľ?! Imar čhidaľ andre bedňa, so?!“ phučľa o Kašuko. „Dža kadaj ko šefos, mi del tuke len pale. Dikh, sar pes kheleľ a sar pes vikheleľ!“ phenďa o Kašuko a geľľa te ulavel ezeros koruni.

Ipen ačhiľa jekh automatos čučo. Odgejľa pašal leste o Baro jandro, vaj sarandathepandžeberšengero cikno churdo Rom. Prekhelda sa, calo zaľikerďi. Buter sar pandž ezera. Odgejľa pašal e mašina sar te pes nič na ačhiľahas. „A je to tam“, phenda la romňake. Aňi čepo leske na has pharo, hoj

koupili anglickou slaninu. Teprve teď se rozjela ta pravá zábava. Kazeták vyhrával na celý dům, bylo ho slyšet až na ulici. Kašuko a sousedka zpívali – tedy spíš vrískali – na celé kolo, bylo je slyšet na hony.

Odpoledne – jen co otevřeli – se Kašuko vydal do romské banky, jak se tady říká herně. Nikam jinam Romové své peníze nenosí. V herně už bylo plno, u automatů stála fronta. Dvojice, trojice čekaly, až na ně přijde řada. Všichni dnes dostali podpory, a tak, jak se mezi Romy říká, dnes bude hospoda hořet.

Kašuko si dal pivo. Ostatní se k němu hned nachomýtl.

Jako první přišel Kandro – Trn, kterému nikdy nic neuteklo. Musel vědět o všem. Hned spustil: „Kašuko, puď mi, nebuď labut. Včera sis na železe vydělal pěkněj balík a dneska ti ještě dali důchod!“

„No, to víš, že jo, nejsem blázen. To bych ty peníze taky mohl hodit rovnou do vody. Kde máš podporu? Už#s ji hodil do bedny, co?!“, ptá se Kašuko. „Běž si hezky za šéfem, ať ti ji vrátí. A pojď se podívat, jak se hraje a jak se vyhrává!“ povídá Kašuko a jde si rozměnit tisícovku.

Jeden automat se rázem uvolnil. Odešel od něj Baro jandro – Velké vejce, asi tak pětatyřicetiletý malý drobný muž. Všechno už prohrál. Celou podporu, víc jak pět tisíc. Od automatu se vzdálil, jak kdyby se nic nestalo. Svě ženě jen řekl: „A je to tam!“ Necítil žádné výčitky, že svým dětem odtrhl od pusy ta-

čhida ajci love le čhavage andal o muj. Sar dživla, so chana, oda has leske jekh.

O Kašuko gejlja kijo automatos a chudla te khelel. Agorestar leske džalas. O love e mašina delas ara het, aľe o Kašuko aňi jekhvar na iľa avri aňi koruna. Mek riskinlas. Ko oleske achalol, ta džanel pal soste vakerav. Kajčak na ľikerďa but a e karta visalila. O automatos chudla te chal o love a o ezera has het aňi na džanla kana. Rado narado ulaďa aver ezeros.

Kajčak e bacht les omukhľa. Imar andre čhida pandž ezera a na vikhelďa aňi koruna. „So kerdan kala bedňaha?!“ chudla te vičinel pro šefos. „Narokom la mosardan, hoj te na del űisave love, so?!“

Ulaďa šovto ezeros a gejlja te khelel pre aver automatos. Adaj čepo vikhelelas. Maj leske pale visalila e kedva. Sar leske pernas varesave love, asalas u korkoro angle peste vakerlas: „Me tut dava“, oda perlas pro automatos. „Deha mange sa, so andre tute hin. Me tuke sikhavava, mange te kidel o love!“

Kajčak e kedva les maj pregejlja, sar chudla pale te prekhelel. Ulaďa palis duj ezera. Oda e cholľi andre leste polokes tadolas. Khelelas cholaha, marlas andre bedňa, ruginlas andre late. Phirlas pašal jekh automatos ke aver sar te leske prechuľlahas. Sem imar khelelas duje orendar a imar has eňa.

Mek probalinda jekh automatos. Čhida andre ezeros a na vikhelďa aňi koruna. Oda imar na viľikerďa. Iľa o stolkos a chudla te phagerel o automati jekh pal aver. Kajčak o automati hine kerde zorales. Marlas andre savore zoraha a po jekh na a na te rozmarel. Savore, so odoj has, ačhile sar kašta. Ta sem oda dičholas sar te le Kašukeske prechuľlahas.

Ešebno pes diňa anglal o Cigaris. Šuko

kový majlant. Bylo mu jedno, jak budou žít a co budou jíst.

Kašuko přišel k automatu a začal hrát. Nejdřív se mu dařilo. Automat mu chrlil peníze, ale on si nevzal ani korunu. Riskoval. Kdo se v tom vyzná, tak ví, o čem mluvím. Jenže netrvalo dlouho a karta se obrátila. Automat začal peníze polykat, Kašuko se ani nenadál a tisícovka byla pryč. Chtě nechtě šel změnit další.

Jenže štěstí ho opustilo nadobro. Brzy nastrkal dovnitř pět tisíc a nevyhrál ani korunu. „Co jste s tou bednou udělal?!“, křičel na vedoucího. „Nastavil jste ji tak, aby z ní nevypadla ani koruna, co?!“

Rozměnil šestou tisícovku a šel zkusit štěstí k jinému automatu. Něco málo vyhrál a nálada se mu hned zvedla. Peníze se mu sypaly, Kašuko se smál a sám pro sebe si mumlal: „Počkej, však já ti ukážu! Hezky mi vychrlíš všechno, co uvnitř máš. Já ti dám, takhle mě obírat o penízky!“

Dobrá nálada ho ale zase rychle přešla, znovu začal prohrávat. Rozměnil další dva tisíce. Všechno v něm vřelo. Hrál vztekle, mlátil do bedny, nadával. Chodil od jednoho automatu k druhému, vypadalo to skoro, jako by mu přeskočilo. Hrál už od dvou hodin, teď bylo devět.

Zkusil ještě jeden automat. Naházel dovnitř tisícovku a nevyhrál ani korunu. To už nevydržel. Popadl židli, vrhl se na automaty a jeden po druhém je začal rozbíjet. Jenomže automaty jsou festovní, ty něco vydrží. Mlátil do nich vši silou a pořád ne a ne je rozbít.

Všichni, co tam byli, zůstali jak opaření. Vypadalo to, jakoby se zbláznil.

Jako první se ozval Cigaris - hubený, vy-

učo Rom, vaš oda les vičinenas Charno. „Užar, Kašuko, mek ma phager, lav mange avri o love,“ vičinlas pre leste. „Sar peske len ilal,“ phenda kaštune mujeha, „imar šaj phageres.“

Maj pal leste pes diňa anglal o Ciral. Vičinenas les Ciral, bo sas kalo sar sadza. „Kašuko, dukhana tut o vasta, chuťav tuke vaš o tover, kames?“

O Roma chudle te asal, aľe dine smirom mindik sa na sphagerďa. Paľis savore automati visarďa pre phuv. Pašlonas odoj sar o slugadza a o šibi has rozčivkerde pal calo kher. O šefos čak pes chudelas šerestar.

Maj avle o phandle, ile sa pre kamera a kerde fotki, ile le Kašukes pre staňica. Kerde leha protokolis a bičhade khere. Vaj trine čhonenca has sudos. Chudľa duj berš pro zorales a sa te poťinel. Dujšelthependa ezera.

„No, akana talam imar dela smirom a pro bedňi aňi na dikhela, te pes leske kada ačhila,“ sako vakerlas.

Ta kaj, phirel pale pro trasta, varekana zaroden le čhaha bare love. Akana khelen imar so duj džene. Aňi e bertena les na odsikhaďa le bedňendar. Jekhvar geľlom pro štacionos, has ochto ori tosara. Jov imar le čhaha odoj čivkerlas o love andro bedňi. Geľlom odoj pale eľta orendar raťi a jov mek terďolas paš o automatos a čivkerlas andre o love.

Te les dikhav sar sako d'ives phirel pro trasta, sar len hordinel na džanav khatar - bo adaj o Roma imar sa vikidle - a paľis raťi sa, so vaše chudel, čhivel andre bedňa, ta mange avel pre goďi - Sam nasvale či ajse diline, hoj kada keras?

soký chlap, kterému z legrace říkali Charno - Krátký. „Počkej, Kašuko, ještě ty bedny nerozbíjej, chci z nich dostat svoje peníze!“, křičel na něj. „Až mi je vytáhneš, pak se do nich pusť!“ řekl úplně vážně.

Hned po něm se ozval Ciral - Tvaroh, který si svou přezdívku vysloužil, protože byl černý jako saze. „Počkej, Kašuko, budou tě bolet ruce, skočím ti pro sekeru, nechceš?“

Romové se smáli, ale nechali ho být, dokud všechno nerozmlátil. Potom všechny automaty převrátil na zem. Ležely tam vedle sebe jako vojáci. Tabulky z beden byly rozházené po celé místnosti. Vedoucí se jenom držel za hlavu.

Hned přijeli policajti, všechno si natočili, nafotili a Kašuka odvedli s sebou. Sepsali s ním protokol a pustili ho domů. Za tři měsíce byl soud. Dostal dva roky nepodmíněně a musel uhradit veškerou škodu - dvěstěpadesát tisíc.

Každý si říkal: Teď si dá pohov a na automaty se už ani nepodívá, když už má takovou zkušenost.

Ale kdepak, ani vězení ho nevyлéčilo. Teď hrají oba, i se synem. Zase chodí společně na železo a občas se jim podaří přijít si na slušné peníze. Jednou ráno jsem šel na nádraží, bylo teprve něco kolem osmé a viděl jsem, že už oba hrají. Když jsem se pak v sedm večer vracel, Kašuko stál pořád ještě u automatu a házel do něj peníze.

Na železo chodí každý den. Těžko říct, odkud ho snáší, protože tady Romové už vybírali kdeco. Všechno, co za to vydělá, pak večer nahází do automatů. Když ho tak vidím, říkám si - jsme nemocní nebo tak hloupí, že děláme něco takového?

Překlad J. Kramářová a M. Teclová

— Extrakt z bakalářské práce

Ján Slepčík – Ačo: hudební život

Na oboru romistika Filozofické fakulty Univerzity Karlovy jsem v únoru roku 2006 obhájila bakalářskou práci *Ján Slepčík – Ačo: hudební život*. Skládá se ze dvou částí: kompozice hudebního života Jána Slepčíka a romsko-českého slovníku hudební terminologie, excerpovaného z rozhovorů právě s tímto hudebníkem.¹

Na několika následujících stránkách bych chtěla přiblížit způsob vzniku dané práce i její obsah.

Vznik, zpracování a cíle studie

Hlavní inspirací se stal rozhovor vedený v romštině doc. Hübschmannovou s hudebníkem Jánem Slepčíkem během výuky na katedře romistiky FF UK v Praze v listopadu roku 2004. Fascinovalo mě romské hudební pojmosloví, které během hovoru Ačo spolu s paní docentkou běžně používali a zároveň některé z pojmů přímo na místě „křísili z mrtvých“.

Po několika osobních sezeních s Ačem za účelem sběru hudební terminologie jsme se samozřejmě taktéž dostali k tématům z hlediska původního cíle mé práce podružným. Jak jsem začala pronikat do Ačova hudebního života, připadal mi čím dál tím více zajímavý. Chvilé, kdy se poprvé chopil kytary, anebo doba, ve které skládal své písně ze žalu nad ztrátou manželky, mi připadaly tak křehké a zároveň tak hodné zaznamenání. Postupně tak krystalizovalo vymezení tématu. Slovník hudebních pojmů, jež původně měl být stěžejním a jediným obsahem bakalářské práce, byl doplněn o další zásadní část – chronologicky uspořádané a písemně zaznamenané autobiografické vyprávění o Slepčíkově životě se zřetelem na jeho hudební vývoj a následné působení v této oblasti.

Konečná podoba práce je tedy pojatá jako monografie Ačova hudebního života společně s výstupem v podobě minislovníku romské hudební terminologie, přičemž v příloze jsou

¹ V textu průběžně používám jeho české (Ján Slepčík) i romské jméno (Ačo).

zařazeny také fotografie a vlastní Ačova literární tvorba (romsko-česká pohádka a dvě povídky z jeho života).

Cíl mé práce nespočívá v popisu objektivního a všeobecného pohledu na romskou hudbu a její nositele. Je naopak koncipována velmi individuálně a subjektivně. Individuálně proto, že se jedná o monografii jednoho konkrétního romského hudebníka. (Zde se sama nabízí kontroverzní otázka, co to vlastně je „romská hudba“ a následně kdo to je „romský muzikant“. Tu však sama etnomuzikologie nijak nevymezuje a neklade jí žádné striktní hranice.) A subjektivně z toho důvodu, že v podstatě jediným zdrojem informací mi byl sám daný hudebník. Cílem práce taktéž není srovnávat či hodnotit jeho výpovědi zevnějšku. Jde o pohled emický. Proto se v textu vyskytují takové informace, kterým hudebník sám přikládá důležitost a na které se zaměřuje.

Problémy s vypracováním

Do samotného sběru dat se promítalo postavení a role obou stran, „informátora“ a „výzkumníka“, což mohlo částečně ovlivnit některé z informací anebo jejich výběr z hudebníkovy strany.

Během zpracování nasbíraných materiálů přirozeně vyvstávala otázka etického hlediska. Hudební memoráty se totiž přirozeně velmi často prolínají s ryze osobními prožitky a životními událostmi. Při třídění informací pro prezentaci jsem tedy brala v potaz nutnost respektovat hudebníkovu soukromí, zároveň jsem však v mnohém zvažovala, zda by neuvedení dané informace mojí práci nebo její kontext neomezilo. Písemné zpracování jsem pak s Ačem konzultovala.

Jelikož se jedná o memoráty, čili sestavení jakési monografie, přičemž žádné písemné materiály dosud nejsou k dispozici, interview jako jednu z forem sběru dat jsem v této situaci považovala za jednoznačně nejvhodnější metodu a vzhledem k okolnostem za jedinou možnou. Způsob získávání a sběru informací byl koncipován na základě nestrukturovaných rozhovorů o hudbě všeobecně a pak o Ačově individuálním přístupu k ní. Interview probíhala na základě mých otázek, které plnily spíše funkci podnětů k delším hovorům o jednotlivých tématech. Tuto první fázi nazývám dle termínu J.V. Neústupného „výchozími promluvami“. Na ně pak navazovala tzv. následná interview, která sloužila k uspořádání, objasnění a doplnění informací, aby ty pak mohly být zpracovány do písemné podoby. Veškeré rozhovory byly zaznamenávány na diktafon.

Práce vznikla na základě několika sezení v průběhu necelého jednoho roku. Místa setkávání byla Praha, kam pan Slepčík poměrně často jezdívá hrávat, ale hlavně vesnice Strupči-

ce u Chomutova, kde v současnosti bydlí. Všechna setkání s Ačem probíhala – jak si Ačo přál – v pohodlí a klidu, aby mohl soustředěně odpovídat na mnou připravené otázky a od nich se odrážet pro další vyprávění. Toto rozpoložení většinou nacházel po celém dni až k večeru, když se setmělo. Usadil se v měkkém křesle u svíčky a čaje, který mu uvařila jeho žena Aňuša, a s ubalenou cigaretou vykládal do noci.

Jazyková stránka

Pan Slepčík mluví východoslovenskou varietou romského jazyka. Přesto jsou na jeho idiolektu „viditelné“ vlivy různých prostředí, ve kterých se od dětství pohyboval. Nejvýraznější je samozřejmě vliv mateřské romštiny z oblasti Košic, jejíž slovní zásoba obsahuje více maďarských přejímek. Zároveň se do jeho romsky mluveného jazykového projevu promítá mnoho českých slov, protože do svých 9 let vyrůstal v Pardubicích a své kamarády měl hlavně z řad Neromů. Třetím, snad nejméně výrazným jazykovým vlivem, nicméně však také důležitým a určujícím, je pak slovenské (resp. slovensko-maďarské) prostředí v Košicích, které dodnes považuje za svůj domov.

S tím úzce souvisí pro Ača typické „přepínání jazykových kódů“. Během vyprávění různých životních historek Ačo automaticky přepíná mezi těmito třemi jazyky v závislosti na lokaci, kde se daný příběh odehrává, ale hlavně v závislosti na jazykovém pozadí interpretovaného mluvčího.

Ačkoliv jsem se sama snažila mluvit a hovory vést v jazyce romském, nezřídka docházelo ke kuriozní situaci, kdy mi pan Slepčík na mé romské dotazy odpovídal česky.

Je příhodno zmínit jeho znamenitý vypravěčský talent, který výrazně vyniká v obou hlavních jazycích – romštině i češtině. Proto byly Ačovy historky v práci ponechány v originální verzi, tak, jak byly zachyceny na diktafon, protože jakýkoliv zásah se v mnohých případech zdál být nepřírozný a nijak přínosný.

Z výše uvedeného by se dalo vyvodit, že můj informátor, Ján Slepčík – Ačo, je vlastně spoluautorem celé stati.

Výňatky z práce

3.1. Hudební životopis, memoráty

Část práce s názvem „Hudební životopis, memoráty“ je koncipována chronologicky, tzn. od Ačovy rodiny, z dětství a počátků hraní až po současnost. Do názvu kapitol se taktéž prolínají další dvě roviny, a to jednak „lokální“ (jednotlivé stěžejní hudební aktivity pana Slepčíka totiž často korespondují s místem, ve kterém právě bydlel a působil) a „stylová“, myšleno v kategorii hudebního stylu. Finální členění práce tedy vzniklo průnikem všech těchto tří rovin, přičemž pět jednotlivých kapitol nese názvy: „Rodinné zázemí“, „Dětství v Pardubicích“, „Košice“, „Nevyhraněná léta sedmdesátá“, „Bohatá léta v Praze“. Některé podkapitoly jsou uvedeny Ačovou citací v romštině.

1. Rodinné zázemí

„Našti pes phenel, hoj calo famelija lavutariko. Andre dojekh famelija sas vareko, so sas lacho. Ola lache lavutara, so sle, ta ča jekh andal jekh famelija vareko.“

„Nedá se říci, že by celá rodina byla hudebnická. V každé rodině se našel někdo, kdo byl dobrý. Ti dobří hudebníci ti byli vždy jenom jeden z celé rodiny.“

Za dobrými a známými romskými hudebníky často stojí jejich bohatě rozvětvená hudebnická rodina se svými kapelami, tradicemi a zvyky, které je provázejí už od kolébky, svou vydobytou pozicí ve společnosti. Ač se ovšem tomuto „klasickému romskému modelu“ poněkud vymyká – sám z hudebnické rodiny nepochází. Jak vyplývá z citace, sám dokonce tuto teorii explicitně popírá.

Ve své *romaŋi paramisi*, romské povídce (viz Příloha), ji však naopak potvrzuje.

1.1 Původ rodičů

„Máma byla Panenka Marie a táta byl Bůh. Pro každého Roma.“

Ačova nová píseň:

Momelori rat'i labarav,

le dadores la da leperav.

Mišto pes mange dživelas,

mek mri daj mro dad dživenas.

| Jan Slepčík v New Yorku, 1995 |

*Talam akanake šunen man,
so te phenel lenge mušinav –
hoj len igen kamavas,
miro jilo pal lende rovela(s).
Bachtalo oda manuš hin,
so les e daj o dad hin,
so šaj phenel: dadoro, dajori miri.*

*(Večer zažihám svíci, vzpomínám na své
rodiče. Dobře se mi žilo, když byli máma
s tátou ještě na světě. Snad teď slyší to, co
jim musím říci, že je velmi miluji a ze srd-
ce za nimi pláču. Šťastný je ten, který má
rodiče a může říct: tatínku můj, mamínko
moje.)*

Ačův otec, Ján Slepčík, pochází z velké romské osady Rozhanovce u Košic (romsky Rozgoňa). Jeho otec, Ačův dědeček, po první světové válce odchází s migrační pracovní vlnou do Ameriky, kde ovšem po 3 letech práce v lomu nešťastně přichází o život. Jeho manželka, Ačova babička, dostává vyplacenou vysokou životní pojistku, za níž se stává majitelkou části Rozhanovské vesnice (obchod, hospoda, pole). Hrál-li Ačův dědeček na nějaký hudební nástroj, to už si nepamatuje ani Ačův otec, protože byl ještě dítě, když jeho otec odešel za prací. Profesionálně se z této strany živí hudbou děti otcovy sestry – Gáborovci, kteří působí v Praze a v Karlových Varech.

Ačova matka se narodila a vyrůstá v romské osadě, taktéž nedaleko Košic – v Kráľovcích. Její otec v mládí hrával na housle. Jeden z matčiných bratranců je známým košickým primášem.

Ačovi rodiče spolu začínají žít ještě před druhou světovou válkou. Matka si do nového manželství přináší dvě dcery, otec jednoho syna. Spolu pak mají dalších šest dětí. Otec se během vojny dává na stranu partyzánů, matka je vyslýchána, jedno z jejích dětí na základě psychického traumatu z války umírá.

...

3. Košice

3.1 Hudební počátky na Slivníku

„O gadže amenge phenenas: Vy si žijete ako baroni.“

„Gádžové nám říkali: Vy si žijete jako baroni.“

Na tuto různorodou scénu vstupuje Ačo, tehdy v podstatě ještě hudebně nezasažený. Na okraji města v ulici Slivník jeho otec kupuje starý dům se zahradou, který následně rekonstruuje. Do přestavby se po jejich vzoru postupně pouští všech šest romských rodin, které společně s několika neromskými rodinami na Slivníku také bydlí. Slivník (romsky Šlivňikos) se postupně stává jakýmsi pojmem evokujícím „bohaté, panské Romy“. Vztahy mezi Slováky a Romy jsou zde na dobré úrovni.

V tomto prostředí se Ačo poprvé setkává se skutečnou romskou tradiční hudbou. Tu poznává během různých venkovních sešlostí na Slivníku, během nichž staří Romové hrají a zpívají. Ve dvanácti letech se poprvé učí hrát na hudební nástroj. Jsou to housle a je na ně „školen“ slivníkovskými Romy.

„Varekana, so me džanav, sar me chudľom te bašavel pro gitaris, tak sle ča trin džene, so bašavnas Kašate pro gitaris, trin...“

„Tehdy, když jsem se na kytaru začal učit já, byli v Košicích, co vím, jen tři kytaristé, jenom tři...“

„Ale o Roma mekbuter sikblon, so šunen.“

„Romové se nejčastěji učí hrát z poslechu.“

Hlavní mezník Ačovy aktivní hudebnosti spadá až do roku 1963, kdy se Ačo učí hrát na kytaru, což v té době není úplně obvyklý hudební nástroj. Jedna noc mu stačí k tomu, aby se naučil tehdy populární píseň „Twist again“. Podnětem mu je jeho starší kamarád Dezider Godla, alias Dilino. Ačovi se jeho styl hraní velmi líbí a touží hru na kytaru zvládnout také. Se zaujetím a velmi pozorně Dilina při jeho hraní pozoruje a snaží se zapamatovat si různé polohy Dilinových prstů na hmatníku. Nato je postaven před velkou výzvou. Pokud se do druhého dne naučí píseň „Twist again“, kterou mu Dilino hraje, za odměnu dostane jeho kytaru. Ačo, ač s nateklými a rozbolavenými prsty, které si celou noc ani na chvíli neodpočinuly, kytaru druhý den dostává (viz strana 147 – Sar chudľom te bašavel/Jak jsem začal hrát).

„Pa’i ke amende khere avelas jekhvar duvar kurkeste a bašavelas a me pre leste dikhavas.“

„Pak k nám jednou dvakrát týdně chodil a hrával a já jsem se na něj koukal.“

Následně k nim pak Dilino jednou až dvakrát týdně dochází, aby Ača učil novým písním, novým akordům. Výuka probíhá tak, že Dilino hraje a Ačo jej při hraní soustředěně sleduje. Pak zkouší odpozorované akordy a techniku rytmu používat sám. Postupně se od Dezidera učí taktéž hrát tradiční romské písně (např. „Hadindas man mro gulo Del“). Přesto je však pro něj v té době vliv twistu velmi zásadní a jedinečný.

Během tří měsíců už Ačo umí mnoho nových písní a pomýšlí na to, jak a kde se s nimi realizovat.

...

5.1.1 Macourkův romský zpěvník

Na přelomu let 1982 a 1983 jej Dr. Hübschmannová zapojuje do tvorby zpěvníku romských písní. Skrytého romského kytaristu seznamuje s klavíristou Pavlem Klikarem a houslistou Zbyňkem Malým, kteří mají spolu s Ačem prokontrolovat zpěvník s romskými písněmi, který inicioval Harry Macourek. Ačovi se však romské písně zapsané do notového zápisu nelíbí z několika důvodů. Neshledává je v jejich plnosti a originalitě, jsou značně okleštěné a příliš upravené. Jelikož Ačo neumí noty, jejich spolupráce na tvorbě nových notových zápisů vypadá takto: Ačo písně hraje a zpívá a Klikar s Malým postupně zapisují melodii i akordy.

...

3.2. Romsko-český slovník hudební terminologie

Uvedené romské hudební pojmy nevznikly na základě cíleného sběru, ale právě naopak, zpětným výběrem z rozhovorů, které byly s panem Slepčikem o hudbě vedeny. Selekcce probíhala se zřetelem na neobvyklé hudební výrazy, ke kterým je případně třeba podat další vysvětlení, či které nejsou shodné s českým ekvivalentem. Nejde o všeobecně platné romské hudební pojmy, jelikož pocházejí pouze z jednoho zdroje, který je všeobecně omezen svým idiolektem, zkušenostmi a mírou hudebního vzdělání. Některé pojmy mají několik českých významů.

Tato kapitola je rozdělena na výrazy z oblasti hudební teorie a praxe (ač toto členění není ideální, neboť více termínů spadá do obou kategorií) a dále pak na přísloví a hudební metafory.

Obě terminologické části jsou dále vnitřně členěné podle různých kritérií na základě excerpovaných výrazů. Např. jednoslovné/víceslovné výrazy, v rámci hudební praxe na ‚rytmus‘, ‚hudební akustika‘, ‚instrumentální praxe‘, ‚pěvecká praxe‘ atd.

Všechny pojmy jsou abecedně uspořádané.

Pozn.:

tučná kurzíva: romský výraz, přičemž u nominativu za čárkou sufix plurálu, v závorce označení pro rod mužský (m.) nebo ženský (f.);

standardní písmo za dvojtečkou: český ekvivalent, význam;

kurzíva: kontext, ve kterém se vyskytuje;

v závorce: doslovný překlad do češtiny;

za středníkem: další vysvětlení pro objasnění pojmu

1. Oblast hudební teorie

1.1 Jednoslovné výrazy

- *d'ílori, a* (f.): píseň; melodie

Me leske bašadom d'ílori, ov irinlas o hangi pro papiris. Já jsem mu zahrál melodii, on psal na papír akordy.

Oda sas d'íli mira dadeskri! To byla píseň mého tatínka!

- *hangos, -i* (m.): akord; hlas lidský; zvuk; tónina

Andro romano bašaviben hin but kovle hangi. V romské hudbě je mnoho mollových akordů.

La sas ajso thulo hangos. Měla hrubý, nízko posazený hlas, alt.; ve významu lidského hlasu se taktéž používá přejatého výrazu ‚hlasos‘.

Oda hin sano hangos. To je tenký zvuk (barevně).

Savo hangostar te bašavel. Od jakého akordu (v jaké tónině) mají hrát.

- *kovlo hangos/ molos*: mollový akord (měkký akord)
- *zoralo hangos/ duros*: durový akord (silný, tvrdý akord)
- *žužo hangos*: kvintakord (čistý akord)

1.2 Víceslovné výrazy

- *aver hangos, so hin leske famelija*: paralelní tónina

Dojekh hangos hin aver hangos so famelija, so patrinen ke peste.

Každý akord má další akord, který je mu příbuzný (rodina) a ty akordy k sobě patří.

...

2. Oblast hudební praxe

Některé z termínů v této kategorii jsou výlučně charakteristické pro romskou hudbu, proto se dají ztěžší jednoslovně vysvětlit a pro zachycení jejich významu je tedy nutný delší popis.

2.1 Jednoslovné výrazy

2.1.1 Rytmus

- *bengaluno*: velmi rychlé tempo, resp. hudebník, který hraje velmi rychle
- *duplom*: repetice; dvakrát rychlejší tempo (double time, it. doppio movimento)

Akana bašavaha duplom/ mek jekbvar. Teď budeme hrát ‚duplom‘/ ještě jednou.

Hazde opre duplom. Dvakrát rychleji.

- *falešnonos*: falešně
- *lokores (bašavav)*: hrát v pomalém tempu (lehoučce)
- *nažužes*: nečistě, falešně
- *sidara (bašavav)*, *sidarav*: hrát v rychlém tempu

2.1.2 Hudební akustika

- *dujto hlasos/hangos, tercós*: ve vícehlase druhý hlas; většinou je posazen o tercii níž
- *elšino hlasos/hangos*: sólový hlas; ve vícehlase první hlas
- *sano hlasos*: barevně tenký jemný ženský hlas; soprán (tenký hlas)
- *trito hlasos/hangos, kvarta*: třetí hlas
- *thulo hlasos*: barevně hrubý ženský hlas; alt (tlustý hlas)

2.1.3 Jiné

- *štiminel*: ladit hudební nástroj

2.2 Víceslovné výrazy

2.2.1 Instrumentální praxe

- *cifri te kerek*: trylkovat (trylky: melodické ozdoby v hraní)

specifikum interpretace romské hudby

- *foroskero lavutaris*: městský romský hráč s vyšším statutem než ostatní (vesničtí) hudebníci; jinak taktéž *baro*, *rajcano*; jejich repertoár se skládá z tradičních romských písní a hlavně také ze světové hudby, aby mohli uspokojit gádžovské publikum, které je jejich hlavním klientem

Foroskere lavutara sle lače lavutara, so phirnas te bašavel andro hotela, andro kavarni.

Městští hudebníci byli dobrými muzikanty, kteří hrávali v hotelech a kavárnách.

- *godatar*: hrát z paměti, podle sluchu, bez not (specifikum romské interpretační hudební praxe, taktéž „výuka“ probíhá tradičně na základě sluchu a odezírání)

Bašavav ča *godatar*.

Hraju jen z paměti.

- *mutkerel avri o hangi*: vynechávat akordy (z nedbalosti, nedostatku hudebnosti či jiných důvodů), a tak ochuzovat harmonii dané písně či skladby

Sar me len sikhavavas te bašavel, phenenas: „*Aaah, m'av dilino, ajci hangi! Ta ko peske ada majinel te pametinell!*“ *Ta jon palis sar bašaven, ta mutkeren avri but hangi*.

Když jsem je učil hrát, říkali: „Ty jsi blázen, tolik akordů! Kdo si to má pamatovat!“ A oni když potom hrajou, tak vynechávají hodně akordů.

...

2.2.2 Hudební nástroje, instrumentalisté

- *angluňi* (f.): první housle
- *brača* (f.): viola
- *bračoši* (m.): violista
- *bugova bari* (f.): kontrabas
- *bugova cikňi* (f.): violoncello

...

2.2.3 Pěvecká praxe

- *cirdel avri*: zpívat ve vysokých polohách (vytáhnout hlas do vysokých poloh)
- *gilavel tercos*: zpívat druhý hlas (zpívat tercii, trojku); někdy se v tzv. romském etnolektu češtiny používá následující výraz odpovídající doslovnému překladu z romštiny: „Zpívej trojku!“

...

3. Hudební metafory

- *babroši*: šumař
- *bengaluno*: hudebník, který hraje ve velmi rychlém tempu
- *devlestar*: *lacho le devlestar*: (hudebník, který) výborně hraje, má nadání od Boha

...

| V Královcích u Košic okolo roku 1991. Zleva: H. Šebková, E. Žlnayová, J. Slepčík a jeho příbuzný Ondrej a Ruda |

Závěrem

Práce sama žádá o další rozpracování v různých oblastech. Především by bylo zajímavé obohatit ji o výpovědi jednak z řad Ačových žijících minulých i současných spoluhráčů a zároveň z řad jeho rodinných příslušníků. Mohla by být taktéž doplněna zvukovým nosičem všech dostupných hudebních záznamů (kterých ovšem není mnoho). Dále by bylo vhodné zaměřit se na rozšíření slovníku romsko-české a česko-romské hudební terminologie. V neposlední řadě

by také mohla být publikována v romském jazyce.

Práci chybí též dlouhodobý přístup, který je zvláště vhodný v případě, že většina informací pochází od jednoho respondenta (např. monografie *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka* byla zpracovávána po 30 let).

Stejně tak, jako v závěru své práce, hodnotím samotného Jána Slepčíka – Ača jako hudebníka, který se stal symbolem mostu mezi mladým a starým světem, mezi gádžovským a romským, tradičním a moderním.

Na následujících stranách uvádíme v plném znění dvě z příloh bakalářské práce Karin Morávkové-Kvapilové: přepis a překlady vyprávění Jána Slepčíka – Ača. Obě vyprávění nahrála na diktafon během rozhovorů, které s Jánem Slepčíkem za účelem své bakalářské práce vedla, přepisy jen minimálně upravovala.

Zaznamenaná pohádka původně měla být předlohou scénáře pro muzikál, jehož nazkoušení v roce 1991 v divadle ABC se členy souboru Perumos inicioval Jan Rusenko. Hlavním tématem měla být oslava romských křtin. Z různých důvodů se však připravovaný projekt neuskutečnil. Nikdy nedošlo ani k otisknutí Ačovy původní muzikantsko-kovářské pohádky.

Romaňi paramisi

Pre Slovensko sas bari vatra. Džanes, so hin vatra, na? A pre jekh agor bešenas o lavutara a pre aver agor bešel as chartiko famelija. Džanes, so hin chartas? Le chartas sas igen šukar čhaj. A maškar o lavutara sas terno čhavo, so džanelas te bašavel igen šukares pre lavuta. Le čhaske sas vaj dešušov abo dešefta berš u lake, la čhajorake, sas vaj dešupandž berš. On duj džene pes but kamenas, a le kala fameliji na kamenas, hoj khetane te jen. Chartas phenlas pro lavutara, hoj oda žobraka, hoj phiren te bašavkerel, hoj žobri-nen le lavutenca, hoj len nane ajsi buči, hoj te zaroden but love. Chartas – les sas furt buči, na? Furt kerlas. Tak na kamelas leske la čha te del. Tak jekhvar pes dovakerde, hoj denašena khetane. Ou peske ča lavuči a i la peha, o peske vareso phandla andro khosno, varesavi rokla the avka. Ta gejele, denašle het. Džanas dromeha a imar sle the bokhale, the strapimen, tak paš ajsi malakero dromoro pes thode andre čar te pašlol, no, u zasure. Avle ke lende ajse trin vili. Dikhenas pre lende a avla lenge pharo pre lende. Tak ola vili pes dothode, hoj vareso lačo len dena. Le čhaske phende, hoj avke bašavla, hoj dojekhe manuše, kaj te savi žala les ela, hoj les rozvešelina pre lavuta. U la čhake, hoj auke dila avla, hoj te manuše te ela nasvalo, tak hoj sastarla les. No, tosarla so duj uštile. On na džanenas nisostar, hoj so pes perdal e rat ačhila. Uštile opre u džanas dureder u avle andro jekh gav. Ou phenel: „Dikh“, phenel,

Romská pohádka

Na Slovensku v jedné velké osadě – víš, co je osada, ne? – bydlely dvě rodiny. Na jednom konci rodina hudebnická a na druhém – jak se říká, *chartiko* – kovářská. Ten kovář měl moc hezkou dceru a v hudebnické rodině byl zase mladý chlapec, který uměl výborně hrát na housle. Chlapci bylo asi šestnáct nebo sedmáct let a holce asi patnáct. A tak se stalo, že se ti dva do sebe zamilovali. Jenže rodiny si to nepřály, neměly se rády. Kovář o hudebnících říkal, že to jsou žebráci, co chodí fidlat, že žebrají s houslemi a že nemají takovou práci, aby si vydělali na živobytí. Kdežto kovář, ten měl práce pořád dost. A proto svou dceru do hudebnické rodiny dát nechtěl. A tak se ti dva jednoho dne dohodli, že spolu utečou. On si s sebou vzal jen housle, ona si do ranečku svázala pár věcí, sukýnku a tak. A utekli. Když už za sebou měli nějaký kus cesty, pocítili hlad a únavu. Lehli si do trávy u polní cesty a oba usnuli. Přišly k nim tři víly a když se tak na ně koukaly, přišlo jim těch dvou mladých líto. A tak se rozhodly, že jim něco věnují. Chlapci řekly, že mu dávají takovou sílu, která, když bude hrát na housle, rozveselí každého smutného člověka. A dívka, že svým zpěvem dokáže uzdravit nemocného. A tak se oba ráno, nic netušíce, co se přes noc stalo, vzbudili a vydali na další cestu. Když došli do další vesnice, chlapec řekl: „Protože máme hlad, začnu hrát na housle, ty zpívej a snad nám místní dají něco k jídlu.“ Začali hrát a zpívat, až se kolem nich se-

„bokhale sam, tak me chudava te bašavel a tu d'ilav a talam amen o gadže vareso dena po chaben.“ Tak ou chudľa te bašavel, oj te d'ilavel. No, o nipi sa pašal lende. A tak dine len te chal the love len dine. No tak on auke phirnas furt gau gavestar. Jekhvar doavle andro jekh foros, kaj bešelas jekh grofos a leske muľa e romňi u čhavoro leske nasvalo sas. O grofos šunda pal lende, bo sako vakerlas sar oda terno čhavo, sar šukares bašavel pre lavuta, u oj, e terňi čhaj, sar šukar d'ilavel. Ta vičindľa len ke peste. Chudle te bašavel, ou chudľa pre lavuta te bašavel, oj chudľa te d'ilavel. Oda čhavoro leskero pre lende chudľa te asal. Ušťaľa andal o haďos u geľľa ke lende. Oda grofos igen bachtalo sas, hoj čhavoro leske sastĩa. Ta poťinlas len but love a mukľa len paš peste. No a bo sa o nipi peske vakerlas pal oda, hoj so pes ačhiľa le grofoske, tak phirnas o nipi odoj pal lende. Avka ačhile bare barvale, ta doavle pale andro gav. Odi chartĩko famelija, sar dikhľa, sar ou avľa barvalo pal o bašaviben, hoj buter love zarodľa, sar on tel calo dživipen, tak paľik leske la čha diňa romňake. The on, ola fameliji, pes dine khetane, imar chudle te vakerel, imar jekh avres na dikhenas tele sar akor. No a auke ačhile ola duj džene khetane te dživel u kola Roma pes imar dine khetane a na rušenas pre peste.

šla kupa lidí, kteří jim dávali jídlo i peníze. A tak ten muzikantský chlapec a to kovářské děvče chodili od vesnice k vesnici. Jednou došli do města, kde bydlel gróf, kterému zemřela žena a jehož dítě bylo nemocné. Gróf slyšel, jak si lidé povídají o nějakém mladém chlapci, který umí krásně hrát na housle, a o dívce, která s ním chodí a nádherně zpívá. A tak je k sobě pozval. Začali hrát, on na housle, ona zpívala. A tu se nemocný synek toho grófa na ně začal usmívat. Pak vstal z postele a šel za nimi. Gróf byl štěstím bez sebe, že mu jeho dítě uzdravili. Vyplatil jim hodně peněz a nechal si je u sebe. No a protože se mezi lidmi hned rozneslo to, co se grófovi stalo, tak tam za nimi začaly chodit davy. A tak velice zbohatli a vrátili se zpátky do své osady. Jakmile kovářská rodina uviděla, kolik peněz byl muzikantský chlapec schopen svým hraním vydělat – víc než vydělali oni za celý svůj život! –, dali mu svou dceru za ženu. A taky se mezi sebou obě rodiny začaly bavit a už se jedni na druhé nedívali shora tak, jako doposud. A tak spolu začali ti dva mladí společně žít, a ty dvě rodiny také a už se na sebe nezlobily.

Přeložila Karin Morávková-Kvapilová

Sar chudľom te bašavel

Jekhvar avľa ke amende o Dilino – savore les kavka vičinenas – ale ou pes vičinel Dezider Godla. Avľas le gitariha, ale ou bašavlas pre brača. Akor sas mange dešuštar berš, leske sas dešušov, dešefta. Bašavlas, me pre leste dikhavas, dikhavas pro vasta sar bašavel a paľis džalas het. Mukľa mange odoj peskero gitaris a phenel mange: „Te sikhľoha dži tosarľa, pre dži aver d'ives kadi d'lori, mukav tuke o gitaris“. No a odgeľľa. Ou man aňi na sikhavlas te bašavel, ou lelas o gitaris, bašavlas. Ta the me chudľom te bašavel. Bašavavas cali rat andro haďos, aňi na sovavas. Šuvle sa o vasta man sas. No ale pre aver d'ives bašavavas! Dilino avľas pale a sar dikhľal, sar bašavav, mukľa mange o gitaris. Ta elšino gitaris, so man sas, tak sas lestar, ou mange diňa peskero gitaris.

Elšuňi giľi so sikhľilom, tak sas twist – oda sas giľi, ale the ritmos kajso, khel'iben – twist. Vičinel pes *Twist again*.

Tel o trin čhon imar sas man peskeri kapela.

Jak jsem začal hrát

Jednou k nám přišel Dilino. Všichni mu tak říkali, ačkoliv se jmenoval Dezider Godla. Přišel s kytarou, ale hrál i na violu. Tehdy mi bylo čtrnáct, jemu šestnáct nebo sedmnáct. Jak hrál, koukal jsem se na něj a pozorně se mu díval na prsty. Pak odešel. Nechal mi kytaru a řekl: „Jestli se naučíš hrát do rána, do zítřejšího dne, tuhle písničku, tak ti tu kytaru nechám.“ A odešel. On mě ani neučil, jen hrál. Tak jsem to zkusil. Hrál jsem celou noc, ani jsem nespál a všechny prsty jsem měl úplně nateklé. Ale na druhý den jsem už hrál! Dilino přišel a když viděl, jak hraju, kytaru mi nechal. Takže první kytaru, kterou jsem měl, byla od něho. A první písnička, kterou jsem se naučil, tak to byl twist. Twist je píseň a zároveň taky rytmus a tanec. Ta písnička se jmenuje *Twist again*.

A za tři měsíce jsem už měl svou kapelu.

*Přepsala a přeložila
Karin Morávková-Kvapilová*

— Ohlédnutí za vývojem romského výtvarného umění

Redaktoři časopisu *Romano džaniben* vždycky hleděli na to, aby byl svět Romů na jeho stránkách zastoupen v celé své šíři, počínaje dějinami, přes jazyk, zvyky a literaturu až po romské výtvarné umění. Časopis od samého počátku úzce spolupracoval s Muzeem romské kultury, což se projevovalo například tím, že si navzájem dávali vědět o nových objevech na romské výtvarné scéně. V letošním roce vydalo muzeum souhrnný katalog sbírek romského umění získaného v letech 1991–2005 a to je ideální příležitost k rekapitulaci dění uplynulých let. Odkud se fenomén výtvarné tvorby mezi Romy vlastně vzal a jaké má vyhlídky do budoucnosti?

Podle všeho se skutečně jedná o úplně nový jev, který v době, kdy Milena Hübschmannová a Eva Davidová v šedesátých letech minulého století začínaly vyjíždět do terénu, ještě neexistoval. Obě romistky si samozřejmě byly vědomy, že si Romové svá obydlí v rámci možností krášlí, ovšem tehdy tomu ještě nepřikládaly velkou důležitost. Výzdoba formou oltáříčků, koláží z rodinných fotografií, drobných deček a tapiserií přitlučených na stěnách nebo občasné barevné linky obíhající místnost ve výšce očí byla běžná, ne-li imperativní. K určitému posunu začalo docházet v momentě, kdy 1) drobná dekorace vyžadovala zásah lidské ruky (jako v případě fotografie zpěvačky Mariky Gombitové nalepené v sádrovém talíři), 2) tradiční řemeslo a materiál kromě užité funkce začaly plnit i funkci dekorativní (vyřezávané a vypalované lžice), 3) prostý Rom z osady se dostal k jinak nedostupným výtvarným potřebám (Aladár Kurej, který našel barvy na smetišti), 4) s penzí nebo ztrátou zaměstnání náhle vznikla spousta volného času, kterou bylo třeba něčím vyplnit (Dezider Fertő začal s řezbařinou po smrti manželky).

Jana Horváthová, kurátorka fondu výtvarného umění Muzea romské kultury, v nedávno publikovaném katalogu sbírky výtvarných umění zvlášť vyzdvihuje poslední faktor, který má podle ní přímou návaznost na zhoubnou asimilační politiku minulého režimu. Tehdejší establishment se zaměřoval na materiální pozdvihnutí Cikánů a na jejich připodobnění se majoritě, ale vakuum vzniklé odvrácením od tradičních hodnot už nevyplnil ničím novým.

Navíc pod fasádou rovného přístupu ke všem obyvatelům Československa vesele bujela diskriminace ve vzdělávání, v rámci které Romové hromadně končili ve zvláštních školách. V důsledku asimilační politiky byli proto výrazně nepřipravení na přechod k tržnímu hospodářství a na trhu práce zcela propadli. S tímto vývojem souvisí také zvláštní kategorie „umění vznikajícího ve výkonu trestu“, kde se někteří nezaměstnaní nakonec z nouze ocitnou.

Ve větší míře lze tedy o romském výtvarném umění na území bývalého Československa hovořit od raných 90. let. Pád Železné opony obecně napomohl větší provázanosti Evropy, díky níž dnes víme o romských výtvarnících z Rakouska, Polska nebo Skandinávie. Nejrozličnější aktivisté a nadace vytahují na světlo umělce-samouky, kteří nejsou žádnými nováčky, ale teprve teď se o nich svět dozvídá.

Průkopníkem zájmu o malující Romy se na konci 70. let minulého století stalo Maďarsko. Ágnes Daróczi a její tým romských intelektuálů vyrazili na turné po maďarských romských komunitách. Výsledkem jejich práce byla výstava představující dílo 12 romských výtvarníků-samouků, zahájená v roce 1979. V roce 2000 proběhl už její třetí ročník. Podobným počinem byla i další z prvních souhrnných výstav romského umění – *Mondiale of Gypsy Art – First Worldwide Exhibition of Romani Art* (První celosvětová výstava romského umění), kterou zorganizoval M. Courthiade v Paříži v roce 1985, podruhé se výstava konala v Budapešti v roce 1995.

Rada z těch romských výtvarníků, jejichž práce jsou zastoupeny v katalogu sbírky výtvarných umění MRK, se už dříve dočkala medailónků buď v *Romanu džaniben* nebo v publikaci *Jdeme dlouhou cestou* (Arbor vitae, Praha 1998). Kombinace těchto dvou publikací se vlastně stala jakýmsi předobrazem katalogu. *Romano džaniben* se výtvarnému umění věnoval systematicky od roku 1994, takže o většině velkých jmen místní scény otiskl texty provázené reprodukcemi. Julius Lakatoš, Ján Berky, Božena Vavreková, Ernest Dančo, Ján Oláh-Širo, Damián Dudáš nebo Eduard Oláh – ti všichni dostali prostor promluvit o své cestě za výtvarným uměním, a zároveň jsou zastoupeni i v katalogu. Někteří zahraniční výtvarníci, o kterých se ve starších *Džanibenech* píše, si do katalogu (a sbírky MRK) cestu nenašli a to proto, že jejich díla se buď nezachovala (T. W. Flink z Finska) nebo je o ně velký zájem v zemi původu (István Szentandrassy a Tamás Péli z Maďarska), nebo ještě nedošlo k navázání spolupráce (Johann Peter Preiss z Rakouska). Na druhou stranu se ovšem můžeme radovat z toho, že se ve sbírce Muzea nalézají hned tři významná rakouská romská jména: Ceija Stojka, Karl Stojka a Alfred Ullrich.

Jana Horváthová v katalogu přibližuje počátky sbírky, která původně vznikala jako jakýsi „nežádoucí průvodní jev“ etnografických výprav na Slovensko za ukázkami lidových řemesel. Čím méně byly k vidění výrobky kovářů, kotlárů a korytářů, o to častěji výzkumníci naráželi na fenomén neužitého a spontánně vznikajícího výtvarného umění. S podporou Štěpána Axmana a jeho kroužku hmatového modelování *Boženka* pak v roce 1997 vznikla v MRK, tehdy ještě fungujícího v několika pronajatých kancelářích, dodnes putující (a stále se rozšiřující) výstava *E luma romane jakhenca/Svět očima Romů*, kterou pojmenovala a manažersky ošetřila právě Jana Horváthová, současná ředitelka muzea. Přehled všech výstavních prostor, kde byla výstava k vidění, mj. v Rakousku, Švédsku, Dánsku, Nizozemí nebo USA, jasně dokazuje, jak velkého úspěchu se výstava ve světě dočkala.

Od určité doby se sbírkotvorné výpravy na Slovensko i jinam staly pevnou součástí práce muzea. Pro často izolované, na hranici chudoby žijící výtvarníky jsou pravidelné návštěvy pracovníků muzea velkou motivací – netvoří už jen sami pro sebe, ale kreslí, malují, vyřezávají a vyšívají s vidinou, že je o jejich práci zájem. To také vysvětluje, proč je dílo některých romských výtvarníků v katalogu tak hojně zastoupeno (Ján Berky, Tibor Červeňák, Julius Lakatoš). Tito Romové svou práci pečlivě schraňují a přednostně ji nabízejí muzeu, se kterým dlouhodobě spolupracují. Soudě podle vývoje romského umění v Maďarsku (<http://www.mmi.hu/romaoszt/kepzomuv/eloszoen.htm>) lze očekávat, že i u nás postupně začnou vznikat jakési školy jednotlivých vlivných tvůrců a úměrně k délce tradice se i kvalita děl bude zvyšovat, tedy postupovat od striktně insitního, neškoleného projevu k amatérské a profesionální tvorbě.

V dílech romských výtvarníků prezentovaných v katalogu dominují reflexe tradičního romského života a s ním spojený vztah k přírodě. Právě tyto náměty vykazují dojemnou snahu o připomenutí něčeho krásného, co je často spojeno s dětstvím a dospíváním v rodné komunitě. *Slunečnice* Ceiji Stojky a *Jarní reflexe* Jána Berkyho pojí touha po čisté a nezkažené přírodě, která je ahistorická a reprezentuje nevinnost mládeže. Hloubka portrétní spolupřítomnosti (*Portrét Roma*) od Tibora Červeňáka i portrétní *Edy Oláha* od Julia Lakatoše zase jasně odkazuje na osobní vztah k portrétovaným osobám. Přes určitou neumělost projevu máme co do činění s živými bytostmi, jejichž osudy k nám z pláten intenzivně promlouvají. Bartošova *Rodící žena* je pokusem proniknout do světa opačného pohlaví v jeho nejintimnější a nejženštější chvíli, tedy v momentě, kdy na svět přichází potomek. Romská komunita se narození a smrti svých blízkých vždycky účastnila daleko aktivněji, než je zvykem u majority. Je přiro-

zené, že se romští výtvarníci snaží tyto životní cykly zachytit. A stejně jako do romských pohádek pronikají ze současného světa postavy sociální pracovnice nebo policisty, odráží současný svět i romské výtvarné umění. Nesmíme zapomínat, že Romové jsou současně Čechy nebo Slováky, a proto je ovlivňují i fenomény doby, jak je vidět na reliéfu *Spartakiáda* od Dezidera Fertö nebo na plastice *Zpěvák s mikrofonem v ruce* od Ernesta Danča.

Ed. Jana Horváthová

Výtvarné umění

Sbírky Muzea romské kultury

Romští autoři, přírůstky 1991 – 2005

Muzeum romské kultury o.p.s., Brno 2005, 190 s.

— Jmenné složeniny a víceslovná pojmenování v sanskrtu, hindštině a romštině

0.0. Cílem tohoto pojednání je popis vzniku pojmenovacích jednotek a zároveň i porovnání slovotvorných vlastností sanskrtu a dvou novooindických jazyků – hindštiny a romštiny. K této problematice přistupujeme z hlediska formálního a sémantického. Zajímá nás označení jednotlivých jevů reality, ale vzhledem k jazykovým prostředkům, které tyto jazyky poskytují, rozebíráme na jedné straně zásady morfologického výrazu (jmenná kompozita) a souběžně s tím i syntagmatický způsob vyjadřování (víceslovná pojmenování).

Používáme zde poněkud zjednodušenou grafiku,¹ pokud jde o přepis dévanágarského písma, které je společné sanskrtu a hindštině. Naše přepisy jsou bližší romské grafice a umožňují lepší přehlednost při porovnání jednotlivých sanskrtských a hindských slov s romskými.

0.1. Jedním ze základních onomaziologických prostředků je odvozování jednoslovných pojmenování od kmenových lexikálních jednotek. V naší práci se nezabýváme explicitně způsobem odvozování slov, ale porovnání těchto procesů zahrnujeme jako úvod do onomaziologické a slovotvorné problematiky.

Kompozita patrně vznikala postupně z víceslovných výrazů. Výsledkem procesu jejich kontrakce jsou nová složená slova s jedním přízvukem. Jedním z kritérií, která charakterizují kompozita, je jeden společný přízvuk, který v klasické indické gramatice označují termínem *aikasvarjam*. Jednotnost přízvuku zjednodušuje výslovnost nové konstrukce.

Proces reformace jednoho analytického výrazu, tj. víceslovného pojmenování, v syntetický celek sdružuje vícero slov kolem jednoho deklinačního tvaru, který přibírá pouze poslední složka. Toto kritérium je označováno jako *aikapadjam* (jeden společný tvar). Předchozí složky mají pevnou kmenovou podobu nebo zvláštní kompozitní kmen, dost často opatřený spojovacím vokálem. Např. čes. –o– : *sladkokyselý* (sladký > *sladk-o* + *kyselý*), *lidoop* < *lid* + *o* + *op*,

¹ Indické [č], [dž] se obvykle přepisují jako [c], [j], zde však pro zjednodušení používáme uvedená česká písmena, obdobně jako i znak [j] místo [y]. Indické cerebrální hlásky a visargu [h] přepisujeme s tečkou pod písmeny: [ṭ], [ṭh], [ḍ], [ḍh], [ṇ], [ṇh], [ṛ], [ṛh], [ṣ] a vokální [ṛ] znakem [ṛ̣]. Hindské chraplavé [ch] přepisujeme znakem [x].

kosočtverec < *kos(y)* + *o* + *čtverec*, angl. *-i-*: *handicraft* (rukodělná výroba) < *hand* (ruka) + *i* + *craft*, dovednost, zručnost).

Ze sémantického hlediska nově vzniklý celek tvoří souhrn významů svých složek a výsledný význam je mnohdy abstraktnější nebo obecnější. Kompozitum se stává pojmenovací jednotkou určitého jevu nebo pojmu. Kompozitum a víceslovné pojmenování mohou být v mnoha případech téměř synonymními pojmenovacími jednotkami.

0.2. Formální rozdíl mezi kompozity a víceslovnými pojmenováními je podstatný, ačkoliv v jejich popisech často vládne nejasnost týkající se hranic mezi nimi. Jedná se o jednotky různých rovin: morfologie a syntagmatiky. Kompozitum lze definovat jako jakousi kondenzaci víceslovného pojmenování, tj. jako jev, kde více slov srůstá v jeden morfologický celek vymezený jedním přízvukem a deklinační vlastností. Tento proces kondenzace je záležitostí jazykové diachronie. Jestliže v klasickém sanskrtu došlo k tomuto morfologickému zjednodušování jednotek, nyní vidíme pouze jeho výsledný stav. U složeného slova (jména) se ohýbá pouze jeho poslední složka. První složka (u kompozit složených z více než dvou složek pak všechny kromě koncové) jsou nejčastěji ve tvaru kmene, tj. v ustálené, neohebné podobě. Tento proces se však záhy zastavil a posléze v období novoidických jazyků docházelo na jejich místě i ke vzniku víceslovných frází. V moderních indických jazycích je kompozice málo produktivní, a pokud se vyskytuje, jedná se často o hybridní typ složených slov, z nichž část je tvořena přejímkami z arabštiny, perštiny nebo angličtiny. Novoidické jazyky, včetně romštiny, preferují analytický způsob vyjadřování, tj. v nich převládá tvorba víceslovných pojmenování.

0.3. Na okraj tohoto pojednání je třeba poznamenat, že v rovině morfologické se na slovo-tvorbě podílí odvozování pomocí předpon a přípon, zatímco v rovině syntagmatické plní roli těchto gramatických prvků příslovce. To je nejlépe vidět na slovesném systému romštiny (alespoň co se týče dialektu, který zde rozebíráme – SR), kde vedle jednoslovného pojmenování děje, tvořeného pomocí přejatých slovanských předpon, lze použít také romské slovesné syntagma s příslovcem, např.: *podthovel*, (slc. *pod* + rom. – *thovel*, položit) s výsledným významem *podstrčit*, vedle: *thovel tele* (položít + dole/dolů) s výsledným významem *odložit*. Významově blízká slovesa a jejich příčestí jsou totiž zdrojem tvorby přídavných jmen, která mají i svou substantivizovanou podobu. Např. *podthovel* > *podthodo* – podstrčený, podřízený, *odmukhel* – odpustit > abstr. podst. jméno *odmukhiben* – odpuštění atd.

Hindština i romština mají schopnost hybridní tvorby výrazů. Např. pro označení slovesného děje používá hindština obdobným způsobem příslovce, které však, na rozdíl od slovenské romštiny, klade před sloveso. Např. *peš kar'ná* – předložit, navrhnout < *peš* (pers. před,

vpředu) + *kar'ná* (hin. činit, dělat). Zdá se, že perština jako zdroj přejímek pro hindštinu/urdštinu má obdobnou roli jako slovanské jazyky pro romštinu střední Evropy.²

Zde je zajímavým jevem, že romská slovesná syntagmata typu romské sloveso + romské příslovce: *avri* – ven, venku, *tele* – dole, dolů, *opre* – nahoře, *pale* – zpátky, opět, zpět (např. *kerel avri* – vypracovat, vyhotovit, *kerel opre* – popichovat, ponoukat, *kerel pale* – odčinit, odčarovat, *thovel avri* – vystrkovat, vyndávat, *thovel opre* – ukládat, spořit, *thovel tele* – odložit, atd.) nejsou produktivní v tvorbě substantivních odvozenin, na rozdíl od uvedených hybridních monolexikálních sloves typu *odmukhel* – odpustit > *odmukhiben*, která tvoří kalkovaná odvozená slovesa.

Podobně balkánské romské dialekty využívají spojení sufixu *-tar* (který připomíná stejně znějící směrový sufix) s určitým slovesným tvarem, např. *te na džastar* abys neodcházel odsud, *džatar!* odejdi! (Messing, 63) atd. Toto *-tar* není slučitelné se všemi slovesy. Váže se hlavně k pohybovým slovesům a slovesům orientace děje. Poskytuje též význam dokonavosti.³

2 Jak ukazují Uhlik (1983) a Messing (1988), v balkánských romštinách se ve slovtvorbě a tvorbě syntagmat přejaté předložky/předpony a příslovce neuplatňují zdaleka tolik, jako je tomu ve slovenské romštině (SR).

Lexikon slovenské romštiny oplývá přemírou slovenských předpon, které se uplatňují ve tvorbě sloves, potažmo i jmenných odvozenin. Časté jsou participiální tvary těch předponovaných sloves, které v substantivizované podobě, často pomocí sufixu *-ben*, tvoří romská abstrakta. Zde jsou běžné předpony: *od-* : *oddžal* – odejít, *odčhivel* – odhodit, *odkerel* – odčinit, *po-* : *pokerel* – očarovat > *pokeriben* – čarování, očarování; *pothovel pes* – smířit se, dohodnout se > *pothoviben* – dohoda; *pod-* : *podthovel* – podstrčit, podepřít > *podthodo* – podřízený, podstrčený; *pre-* : *predžal* – přejít > *pregejlo* – přič. prošlý, uplynulý, *prekhelel* – prohrát > *prekheľiben* – prohra (slc. kalk), *prephenel* – zaříkávat > *prepheňiben* – zaříkání, *premarel* – prorazit, probodnout > *pre-mardo* – probodnutý, proražený, *pri-* : *priphenel* – zaříkat, říkat průpovídky > *priphendi* – povídka, *pripheňiben* – zaříkání, *priačhel* – přihodit se > *priačhiben* – příhoda; souhlas, povolení, *prikerel* – spravit, opravit > *prikeriben* – správa, oprava; přičarování, *priperel* – připadat > *priperiben* – příslušnost, *prithovel* – přidat, dodat > *prithoviben* – přidavek; návrh, *roz-* : *rozginel* – rozpočítat > *rozgindo* – rozpočítaný, naplánovaný, *rozginiňipen* (neol.) úvaha, *rozdžal* – rozpustit se, rozplynout se > *rozgejlo* – rozpuštěný, rozplynulý > *rozgejľipen* – rozchod atd. Uvedené příklady zde pouze ilustrují kombinace některých slovanských (slovenských) předpon s některými slovesy (*džal* – jít, *kerel* – dělat, činit, *thovel* – položit, *phenel* – mluvit, *ginel* – počítat atd.). Tento způsob odvozování je velmi produktivní v (SR), kromě citovaných sloves i s některými jinými.

3 Uhlik uvádí celou skupinu sloves s takto specifikovaným významem: (U) *merav* > *meravtar* (mřít > umřít), *lav* > *lavtar* (brát > odebrat), *ačhav* > *ačhavtar*, *ačhav palal* (zůstat > zůstat pozadu), *ispidav* > *ispidavtar* (strkat > odstrčit), *čhelav* > *čhelavtar* (hrát > odehrát), *čhudav* > *čhudavtar* (vrhat > odvrhnout), *džav* > *džavtar* (jít > odejít), *ujrav* > *ujrav-tar* (letět > uletět, odletět), *bešav* > *bešavtar* (sedět > odsedět), *ladav* > *ladavtar* (*stěhovat se* > *odstěhovat se*), *čuťav* > *čuťavtar* (skočit > odskočit), *anav* > *anavtar* (přinést > přinést odtamtud) atd.

Balkánské dialekty znají kromě těchto předponovaných sloves i analytický způsob, který je zde vyjádřen obdobně jako v (SR): *čuťav avri* – vyskočit, atd.

04. Pokud jde o jmenné složeniny neboli kompozita, ta se tvoří několika způsoby. Podle syntagmatických vztahů mezi komponenty, tj. mezi jmennými základy, lze rozlišit vícero druhů kompozit. Zde nutně vycházíme ze stavu v sanskrtu, neboť hindština přebírá i tuto slovní zásobu jako základní vrstvu lexikonu. Níže uvedená kompozita jsou sanskrtského původu a jejich samotné třídění je také výtvorem staroindických gramatiků. Ti kromě níže uvedených typů rozlišovali i jejich podtypy. Zde se však nebudeme zmiňovat o všech podtypech, neboť pro naše porovnání nejsou všechny podstatné. Hindština převzala hodně kompozit ze sanskrtu, a ještě dnes tak činí za účelem obohacení lexikonu, hlavně pro tvorbu odborných pojmenování ve vědecké terminologii. Tato přejatá vrstva lexikonu je označena jako *tatsama* (stejná jako v jazyku původu) – jedná se o kompletní přejímky. Slovní zásoba, která se vyvinula v samotné hindštině pod vlivem fonologických změn ve středním a novindickém vývojovém stupni, bývá označována jako *tadbhava* (vzniklá vývojem). Tato vrstva je poměrně chudá. Kompozita se však tvoří a někdy i přebírají z kontaktních jazyků, např. z perštiny. Dokonce vznikají i některá hybridní kompozita z lexému hindských a perských nebo arabských, případně anglických. Zde však někdy lze rozlišit kompozitní tvar od víceslovného pojmenování jen těžko, neboť morfologická inkorporace neproběhla v plné míře. Sousloví nebo víceslovná pojmenování hybridního typu jsou běžná. Romštině též není vlastní tvorba kompozit a ta si ani nezachovala z původního jazyka. V určitých případech tvoří však nové kompozitní tvary ze syntagmat. Pokusíme se kategorizovat všechny kompozitní a víceslovné pojmenovací jednotky na základě určitých syntagmatických vztahů. Základní typy těchto vztahů jsou 1) rovnoprávnost obou členů neboli *koordinace*, souřadnost čili přiřadování a 2) řízení jedné nebo více komponent jednou z nich, neboli vztah *subordinace*, podřadování. Tento druhý typ nutně znamená determinaci, určování jednoho prvku druhým prvkem. Jeden člen je vždy řízen druhým ve smyslu syntaktickém a sémantickém. Vzhledem k tomu, že jsou jak kompozita tak i víceslovná pojmenování založená na vztazích determinace, které jsou v obou jazycích výrazně častějším jevem, popis začínáme právě jimi.

1.0. Vztahy subordinace charakterizují především kompozita známá v sanskrtské slootovorbě jako *tatpuruša*, *karmadhāraja*, *bahuvrīhi* a *avajāñbhava*. Všechna tato kompozita byla přejata do hindštiny téměř ve stejné podobě, s tou změnou, že v hindštině se vynechává koncová visarga [-ḥ], která charakterizuje nominativ maskulin, a [-m] u neuter, a také krátké [a] mimo slovní složeniny a uvnitř slova před koncovou samohláskou jinou než [a].⁴

4 Např. *samudr'tír*, < *samudratíram*, *pankadž* < *pankadžah*, *rahan'*, *rah'ná*, *samadžh'ná* atd.

1.1. Sanskrtská *tatpurušová* neboli determinativní kompozita se skládají ze dvou komponentů, z nichž první (jméno nebo zájmeno) je pádově závislé na druhém. Typickým příkladem je samotné označení *tatpuruša* – jeho člověk, které v dekomponované podobě má znít *tasja purušaḥ* (*tasja* – gen. jeho + *purušaḥ* – nom. člověk).

Syntagmatické vztahy mezi komponenty, tj. determinace uvnitř složeniny, jsou vyjádřeny pádovými vztahy. Proto tato pádová syntagmatika může sloužit při třídění *tatpurušových* složenin takto:

a) genitivní *tatpuruša* vyjadřuje převážně posesivní vztah první složky k druhé, např. *samudratíram* mořský břeh, pobřeží, *džalášajaḥ* vodní nádrž, jezero.

b) dativní *tatpuruša* označuje osobu nebo předmět mající nějaký účel, cíl: *šaraṇágataḥ*.. – přišedší pro ochranu, *pádodakam* – voda pro nohy (k umytí nohou), atd.

c) v akuzativním *tatpuruša* je první složka předmětem ve vztahu ke druhé: *šaraṇárthí* – žadatel/žádající azyl, *vidjárthí* – student, „poznání žádající“; *kṛtaghnaḥ* – „nevědčnick“, *kumbhakáraḥ* – hrnčič, tvůrce hrnců, *satjavádí* – mluvící pravdu, *vedavid* – znalec véd. Funkce pádu může být někdy nejednoznačná a tak např. kompozitum *šaraṇágata* lze chápat, vedle dativního, i v akuzativním smyslu, vzhledem k tomu, že je to pád, který označuje směr: „přišedší do ochrany“, na rozdíl od češtiny, kde směrovou funkci plní genitiv.

d) instrumentál je pád, který označuje prostředek a také původce děje, a proto kompozita, která jsou na něm závislá, vycházejí z těchto funkcí: *vidjádhanam* – peníze získané věděním, *šastropadžíví* – živící se zbraněmi, *buddhidžíví* – intelektuál, živící se intelektem, *lobhamohitaḥ* – lakotou poblouzněný.

e) lokativní *tatpuruša* mají řídící člen závislý na substantivu, které mu předchází v lokativu: *pankadžam* – lotos, „v bahně vzniklý“, *široratnam* – klenot na hlavě, *džalakrída* – vodní hra (tj. ve vodě < hra).

f) pokud jde o vnitřní vztah, označující původ, důvod, příčinu, pak jde zřejmě o ablativní *tatpurušová* kompozita: *kukkurabhajam* – strach od psa/psů, *śāstraparānmukhaḥ* – odvracený od nauky.

Tyto výrazy v původní podobě se vyskytují běžně i ve své nekondenzované formě. Výše uvedené kompozitní tvary lze dekomponovat takto: a) *samudratíram* – < *samudrasya* – gen. moře + *tíram* – břeh, *džalášajaḥ* < *džalasja* – gen. vody + *ášajaḥ* – nádrž; b) *šaraṇágataḥ* < *šaraṇāja* – dat. pro ochranu + *ágataḥ* – přišlý, *pádodakam* < *pádábhjám* – dat. du. nohám + *udakam* – voda; c) *kṛtaghnaḥ* < *kṛtam* – ak. čin, dobrý čin + *-ghnaḥ* – zabíjející, zavrhuje; *šaraṇágataḥ* < *šaraṇam* – ak. směru + *ágataḥ* přišlý, *kumbhakáraḥ*, *kumbham* – ak. + *káraḥ* výrobce; d) *lobhamohitaḥ* < *lobhena* – ins. lakotou + *mohitaḥ* – poblouzněný; e) *pankadžam* < *panke* – lok. v bahně + *-džam*, n. zrozený; f) *kukkurabhajam* < *kukkurát* – abl. od psa/psů + *bhajam*, n. strach.

V kondenzované podobě vznikají nová pojmenování, označení nových skutečností a pojmů, což v případě sousloví někdy nefunguje. Kompozita se stávají zdrojem nové odborné terminologie, čehož dnes hojně využívá hindština a jiné novoindické jazyky, které tato kompozita přijímají ze sanskrtu. Při minimální fonologické adaptaci kompozit nahrazuje tato *tatsamová* vrstva mnohdy přejímky z angličtiny, vzešlé z latiny a řečtiny. Indická kompozita se často jeví jako kalky předchozích. Jako příklady můžeme uvést pojmenování některých nových pojmů a předmětů: *púñdžívád* – kapitalismus < *púñdží* – kapitál < *puñdžah* – hromada, množství + *váda* -ismus; *dúr'bháš* – telefon < *dúra*-skt./tele-gr. – vzdálený + *bháš*, skt. /*phoné*-gr. – zvuk, hlas; *dúr'daršan* – televize < *dúra*-skt./tele-gr. – vzdálený + *daršana*-skt./*visio*-lat. vidění, atd.

V sanskrtských a potažmo i hindských *tatsamových* kompozitech je mnohdy adjektivní tvar řídícím členem a je na druhém místě ve formaci. V některých případech došlo však i ke splynutí dvou lexému tak, že si první zachoval svůj pádový tvar. Jde často o antroponyma: *Judhiíṣṭhiraḥ* < *judhi*-lok. v boji + *ṣṭhira* < *sthira* – statečný, pevný; *divamgata* – nebožtík, do nebe odešlý < *divam*-ak. do nebe + *gata* – odešlý; *grámevásí* (vedle *grá mavásí*) – vesničan < *grá me*-lok. ve vsi + *vásí* – obyvatel; *džalečaraḥ* (vedle *džalačaraḥ*) – vodní živočich < *džale*-lok. ve vodě + *čaraḥ* – pohybující se.

Velice produktivní jsou adjektivní sufixy vzniklé z některých slovesných kořenů nebo příčestí. Suffixy odvozené z kořenů jsou následující: *vid*- vědět > -*vid* (slovotvorný/kompozitní formant) vědoucí, znalec; *džná*- znát > -*džña* (formant) znalec, znající; *džan*- vzniknout, narodit se > -*dža* (formant) zrozený z; *han*- (*ghnan*-) zabít > -*ha*/-*ghna*- (formant) ničitel, vrah; *pá*- ochraňovat, chovat > -*pa* (formant) ochraňující, chovající; *pál*- ochraňovat, chovat, udržovat > -*pála* (formant) chovatel, ochránce [*rádžjapálaḥ* – král, ochránce státu]; *gam*- jít, pohybovat se > -*ga* (formant) pohybující se [*vihagaḥ*, *nabhagaḥ*, – po nebi se pohybující, pták], *dá*- dát > -*da*- (formant): poskytovatel, dárce [*sukhada* – šťastný, štěstí dávající < *sukham* – štěstí + *da*-]; příč. min. *gata*- odešlý, vstoupivší do, *datta*- daný [*devadatta* – osob. jméno < *devát*-abl. od boha + *datta* – daný (srov. čes. Bohdan)].

Romština tento způsob kompozice – *tatpuruša* – nezná, v ní se však vystytuje podobný vztah mezi členy víceslovného pojmenování.

1.1.2. Hindská kompozita typu *tatpuruša* jsou založená na výše uvedených principech. V jistých případech dochází při tvorbě kompozita k malému až většímu odchýlení od fonologických pravidel. Vedle *tatsamového* *pitṛvačan* – otcovo slovo/slib < skt. *pitṛvačanam* [*pituh vačanam*], kde se kmen *pitṛ*- regulérně inkorporuje, jsou v hindštině běžná také kompozita s nominativním tvarem: *pitávačan*, také *netṛ'gan* – vůdcové (zástup vůdců) vedle *netágan*.

V hindštině se kompozita jednak přejímají v uvedených *tatsamových* podobách, ale často se stává, že slovo jako kompozitum bylo adaptováno pro hindskou výslovnost, stejně jako každé jiné slovo, např. *kumáraḥ* – mladík > tadbh. *kuár*. Tak např. vedle kompozita *kumbh'kár* – hrnčír < skt. *kumbhakáraḥ*, máme i jeho zjednodušenou podobu *kum'hár*. Z toho hlediska není rozdíl mezi kompozitem a prostým substantivem.

V hindštině je nepochybně řada *tadbhavových* a smíšených/hybridních kompozit vzniklých za doprovodu zvláštních hláskoslovných změn, která jsou sice inovací hindštiny, ale ve skutečnosti jsou *tatpurušová* neboť odrážejí pádové vztahy: *kaṭh'phoṛa* – datel (dřevo vrtající), *čirímár* – ptáčník, lovec (dosl. vrah ptáků), atd. Mnohá z nich však nemají povahu kompozit – nejsou zahrnutá jedním přízvukem jako celek, ale jde o víceslovné pojmenování: *rel-sarak* – železnice < *rel kí-* gen. vlaku + *sarak* – cesta, *rel-gáří* – vlak < *rel kí-* gen. + *gáří* – vůz, *deš-nikálá* – vyhnanství, vyhoštění < *deš se-*abl. ze země + *nikálá* – odsun, *ghur-čarhá* – jezdec na koni < *ghore par-lok*. na koni + *carh'ne válá* – jezdící, vystoupivší, *ráh-námá* – cestopis < *ráh se-*abl. z cest + *námá* – kniha.

Hindština a urdština používají kromě slovotvorných sufixů pro tvorbu korelačních párů ži- vých tvorů – zvláště v případech, kdy existuje pouze druhové označení a nejsou morfologické prostředky pro rodové/pohlavní odvozování – kvalifikátory, resp. podstatná jména, která původně označují samce, resp. samici. Tímto způsobem se analytickými výrazy označují rodové protějšky živočichů jako: *ullú* – sova, *makkhí* – moucha, *bhálú* – medvěd, *gaṁḍá* – nosorožec atd. Tento způsob vyjádření se stal možným díky jazykovému kontaktu urdštiny a potažmo i hindštiny s moderní perštinou. Perština je totiž jazykem, který nerozlišuje gramatický rod a který zaměstnává právě tyto prostředky.⁵ Hindština pouze přejala jednotky označení pohlaví, tj. podstatná jména *nar* – samec (ačkoliv toto je i indické podstatné jméno) a *mada* – samice. Zde jsou páry: *nar mač'h'lí* – samec ryby a *mádá mač'h'lí* – samice ryby, *mádá bheṛijá* – včelice, *nar bheṛijá* – samec vlka, *mádá meṇḍhak* – žába, *nar meṇḍhak* – žabák, atd. Podle stejného modelu zřejmě vstoupila do funkčního použití i v syntagmatach *tatsamova* substantiva: *puruš* – muž, samec a *strí*, *mahilá* nebo *náří* – žena, samice. Jejich použití se neomezuje na faunu, ale může specifikovat i některá povolání z hlediska pohlaví: *puruš-čhátr* – student vs. *strí čhátr* (vedle *čhátrá*) – studentka, *aurat mazdúr* – dělnice, atd. Distribuce může zasahovat dokonce i hybridní tvorbu syntagmat: *strí dáktar* – doktorka.

⁵ Opisný způsob používá obdobně bengálština: *stridžátija kukur fena* (pes ženského pohlaví), a dokonce i angličtina: *boy-friend* přítel, *girl-friend* přítelkyně nebo *postman* pošťák, *postwoman* poštačka atd.

V některých případech se přírodní pohlaví a gramatický rod pojmenovací jednotky nekryje. V botanické terminologii a v poetickém jazykovém stylu navzdory ženskému pohlaví přetrvává mužský gramatický rod. Aksenov (s. 8) uvádí příklad: *nar phul čhoťe hote hain, mádá phul bare hote hai* (Mužské květy [m.pl.] bývají malé, ženské květy [m.pl.] bývají velké [m.pl.]), kde jsou všechny členové věty v m. pl. První člen determinuje řídicí člen pouze sémanticky, nikoliv gramaticky: determinanta *mádá*-f. ve spojení *mádá- penguin* nemusí změnit gramatický rod substantiva *penguin*-m, takže rod syntagmatu jako celku je kolísavý. To však neplatí v případě pojmenování *strí čhátr*, kde došlo k plné inkorporaci substantiva *čhátr*. Zde je možný pouze ženský rod jména *čhátr*, změněný determinantou *strí*-f.

Romština tento způsob tvorby korelačních párů nezná,⁶ ale zachovává derivační morfémy pro ženský a mužský rod: (SK) *ruv* – vlk > *ruv-ňi*; (U) *ruv* > *ruv-ni*, *rum-ni* – vlčice.

Obdobně jako pro označení rodu se i pro pomnožnost používají podstatná jména, která původně znamenají lidi (*log*, *džan*), zástup lidí (*gaṇ*) jako kvantifikátory. Takto vzniklé pojmenovací jednotky mohou znít neobvykle, pokud si neuvědomíme, že tato podstatná jména jsou v použitém kontextu již gramatikalizována, tj. jsou funkčními slovy, jež označují kvantitu, množství. Tak např. syntagma: *bandar log* – opice (pl.), nikoliv „lidé vypadající jako opice“, atp. V této funkci se může *log* vyskytovat i ve spojení s nejdrobnějšími živočichy jako je hmyz atp.: *čňťá log* – mravenci.

Podobně v romštině se substantivum *dženo* > *džene* uplatňuje ve zvláštním druhu kompozit, která lze porovnat se sanskrtským *dviguovými* kompozity, neboť se i zde jedná o číslovku jako determinantu: *dujdžene* původně znamená „dva lidé“, se záhy gramatikalizovalo a má nyní komplexní význam „spolu“. Obdobná fráze je i *buterdžene* – „většina lidí“ < *buter* víc + *džene* lidé.

1.2.1. Typ *tatpurušových* kompozit, ve kterém je druhý komponent určován adjektivem na místě prvního, má označení *karmadháraya*. Ačkoliv je zde adjektivem (ve své kmenové podobě), ze syntaktického hlediska jde o stejný vztah jako při popisu vlastnosti hlavního komponentu pádovým vztahem. Ostatně, hlavní funkcí genitivu je přivlastnění, čímž se blíží posesivnímu adjektivu. Jako *samudratíram* – mořský břeh < *samudrasja tíram* – břeh moře se chová např. *mahárádžá* – velekrál (velký král), *mahádžanaḥ* – boháč, bankéř, důležitý člověk, dosl. „velký člověk“, *nilotpalam* – druh lotosu: modrý lotos, *kṛṣṇasarpah* – kobra, černý had < *kṛṣṇaḥ*

6 Tuto skutečnost lze snad vysvětlit tím, že nebyla dlouho v kontaktu s jazykem, který nerozlišuje gramatický rod, jako je perština, angličtina, maďarština, bengálština atd.

sarpah. Toto pojmenování kobry má v hindštině víceslovný ekvivalent: *kálá nág* – černý had. Obdobně se používají *tatsamová* pojmenování: *saddžan* – vážený pán < *sat* – ctnostný, vážený + *džanah* – člověk, *mahádžan* < skt. *mahádžanaḥ* – bankéř, vedle víceslovných pojmenování, někdy i hybridních: *baṛá ád'mí* (dosl. velký člověk) < *baṛá*, hin. velký + *ád'mí*, ar. člověk, *baṛá bhái* – starší bratr (dosl. velký bratr), *baṛí bahān* – starší sestra (dosl. velká sestra) atd.

V hindštině existuje skupina přejatých perských a arabských kompozit a slov hybridně tvořených s přejímkami z arabštiny, perštiny, angličtiny: *bad'bú* – smrad, pach (dosl. špatná vůně), *xuš'bú* – vůně (dosl. příjemná vůně), *nav'roz* – pers. svátek nového roku (dosl. nový den), *heḍ'masṭar* – ředitel školy (z angl. headmaster). Vyskytují se i hybridní složeniny: *heḍ'paṇḍit*, – složené z angl. *head* – hlava, hlavní + hind. *paṇḍit* – učenec, učitel. Toto označení je zřejmě kalkem předchozího anglického kompozitního tvaru.

I v romštině se vyskytují kompozita tohoto typu, např. *lačhodženo* – dobrý člověk, dobrák, *šernango* – holohlavý, *pernango* – s obnaženým břichem. Většinou se jedná o sousloví s takovým závislostním vztahem, která představují jediný způsob, jak označit určité skutečnosti, např.: (SR) *lačho dženo* – dobrá osoba, dobrák, *baro phral* – nejstarší bratr (dosl. velký bratr), (SR) *baro paṇi* – povodeň; moře (dosl. velká voda), *baro šero* – nadřízený (dosl. velká hlava), *dujto phen* – sestřenice (dosl. druhá sestra), *dujto phral* – bratranec (dosl. druhý bratr), *dilini čar* – plevel (dosl. hloupá tráva), *dilino kher* – blázinec (dosl. bláznivý dům), *dilino chundrul* – jedovatá (dosl. bláznivá) houba, *garutno than* – úkryt, skrýš (dosl. skryté místo), *šuko than* – souš, pevnina (dosl. suché místo, suchá země), *šuko nasval'ipen* – souchotiny, tuberkulóza (dosl. suchá nemoc), *šutlo thud* – kyselé mléko, *šutlo paṇi* – lák z kyselých okurek (dosl. kyselá voda), (TD): *Devlikano Del* – Bůh (dosl. božsky/vznešený bůh), (U): *bari paraštuj* – Velký pátek, atd.

V romštině se mnoho adjektiv odvozuje od substantiv pomocí genitivu, tj. genitiv jako přivlastňovací pád má koncovky specializované pro rod a číslo (gen. sg. *-[es/a]kero*, *-[es/a]kери*, *-[es/a]kere*, gen. pl. *-engero*, *-engeri*, *-engere*): v (SR): *čhaskero/čhakeri čhavo* – vnuk, synův/dceřin syn (dosl. syna/dcery syn), *čhaskeri/čhakeri čhaj* – vnučka, synova/dceřina dcera, *dakeri čhib* – mateřština (dosl. matčin jazyk), *devleskere deštutne* – desatero božích přikázání, *devleskere mirikle* – růženec (dosl. boží korále), *devleskeri jag* – reg. blesk, (dos. boží oheň), *devleskeri ruš* – reg. bouřka (dosl. hněv boha), *sovibnaskeri cimra* – ložnice dosl. spací pokoj < *so-viben* spaní < *sovel* spát), *sakoneskeri godi* – obecné mínění (dosl. každého/všech rozum), *jiveskero manuš*, *jiveskeri babka* – sněhulák (dosl. ze sněhu muž/panna), (TD): *pajeske dojrava* – vodní toky (Mojž. 2.10), *devleske devlorra* – anděl Boží (Mojž. 32.1), (U): *patrinengo/ lulu-d'engo khuvdo* – věnec (dosl. věnec listí/květin), *pajehko peripe* – vodopád (dosl. padání vody/vodní padání), atd.

Tento druh syntagmat má i hindština, kde např. místo adjektivní determinanty může být genitivní vazba: *čáčerá bhái* – bratranec – *čáčá ká beťá* – strýcův syn, *čáčerí bahān* – sestřence – *čáčá kí beťí* – strýcova dcera, *sone ká kam'rá* – ložnice (dosl. spaní-gen. pokoj). Poslední sousloví má také synonymní *tatpurušové* výrazy dativní: *sone ke lije kam'rá* – pokoj na spaní, nebo dekompoziční *tatsamovou* podobu: *šajan kakṣ* < *šajan'kakṣ* < skt. *šajanakakṣaḥ* < *šajanasja kakṣaḥ* (ležení-gen. + pokoj), tj. *šajanāja kakṣaḥ* (na ležení-dat. pokoj).

Sanskrtská *karmadhárajová* kompozita mohou být tvořena také ze dvou substantivních základů, přičemž je mezi nimi nominativní pádový vztah, ale nikoliv atributivní, jako je tomu v případě běžných *tatpurušových* složenin, nýbrž jde o apozici. První člen je specifikován nebo vysvětlován druhým: *puruṣavjágbraḥ* – muž jako tygr, *narasimhaḥ* – muž jako lev, *pádapadmam* – noha jako lotos (krásná) atd.

1.2.2. Jeden typ *karmadhárajových*, tj. *tatpurušových* kompozit se označuje termínem *dvigu* a má číslovku na místě determinanty. Tato kompozita jsou často neutry a označují kolektiva: *trilokam*, *tribhuvanam* – trojsvětí < *tri* – tři + *lokaḥ*, *bhuvanah* – svět, *tridīnam* – „trojdennost“ < *tri* – tři + *dīnah/dīnam* – den, *čaturdiśam* – všechny čtyři světové strany < *čatur* – čtyři + *diśá* – strana, směr. Rod kompozita může být i jiný než neutrum, např. *trilokī* – f. trojsvětí atd.

Hindská *tatsamová* podoba uvedených pojmenování *trilokam* a *tribhuvanam* je *trilok*, *tribhuvan*, ovšem takto ustálené pojmy mohou být označovány i čistě hindským neboli *tadbhavovým* kompozitem *tin'lok*, a v běžném hovorovém jazyce i analyticky: *tínom lok* – všechny tři světy, *čárom diśāen* – všechny čtyři světové strany atd. V tom případě bývá podstatné jméno *diśá* – strana, směr téměř libovolně zaměňováno synonymními lexémy: *or* nebo *taraf*, a tak vzniká víceslovný výraz: *čárom or*, *čárom taraf* – všechny čtyři strany. Stejně jsou tvořena i kompozita *dopahijá/dupahija* – bicykl („dvoukolák“) < *do* [du-] – dva + *pahijá* – kolo, *čár'pái* – lůžko (dosl. „čtyřnožec“) < *čár* – čtyři + *pái* – noha < *pájá*, *pá(m)v*.

Romský kompozitní již zmíněný výraz *duj džene* „dva lidé“ byl do jisté míry gramatikalizován a nyní vystupuje ve významu: „spolu“. Obdobná je i fráze *buter džene* – většina lidí < *buter* víc + *džene* lidé.

1.2.3. *Avjajíbhava* je označení determinativních kompozit z rodiny *tatpuruša*, v daném případě ale na místě determinanty stojí příslovce, např. *pratidina* – každodenní, *pratidīnam* – každý den < *prati* – po, (o)proti + *dīnah/dīnam* – den, *prativarṣam* – každoročně < *prati* – po, (o)proti + *varṣam* – rok, *ámaranam* – doživotně (dosl. až do smrti) < *á* – až do + *maranam* – smrt, *jathášakti* – podle sil < *jathá* – tak jako + *šaktiḥ* – síla, *jathásambhavam* – podle možnosti < *jathá* – tak jako + *sambhavaḥ*. Hindské *tatsamové* tvary bývají bez akuzativního *-am*: *prati-*

din, prativarṣ, ámaran, jathásambhav. Tadbhavová vrstva v hindštině zná víceslovné spojení: *har din, har roz* – každodenně, *bhar peṭ* – dosyta (s plným břichem), *bhar sak* – s plnou silou atd.

Romština tvoří pouze víceslovné příslovečné fráze typu: *sako dīves, so dīves* nebo *dīves diveste, dīvesestar pro dīves* – ze dne na den, *sako berš, berš so berš, berš (pre) beršeste* – každý rok, každoročně.

1.2.4. Některé idiomy v romštině vznikly opakováním téhož jména za účelem zdůraznění. Vzniklé příslovečné fráze nejsou dále produktivní, ale svou sémantikou se blíží souslovím založeným na principu *avjajibhava*. Např. dat. *cholī cholāke* – schválně, pro hněv (dosl. hněv k hněvu), lok. *šuk šukate* – nesmírně krásně (dosl. krása v kráse), lok. *nīpi pre nīpende* – hlava na hlavě (dosl. lidé na lidech), lok. *papi pre papende* – z pokolení na pokolení, od pradávna (dosl. dědové na dědech), abl. *bokh bokhatar* – z velkého hladu (dosl. hlad od hladu), *sikra si-kratar* – po troškách (dosl. od trošky k trošce), instr. *muj moha* – tváří v tvář (dosl. tvář s tváří), *kher khereha* – v těsném sousedství (dosl. dům s domem).

1.4. V sanskrtu jsou *bahuvrīhiová* kompozita, stejně jako ta předchozí, strukturovaná, ale fungují jako atributy neboli přívlastky jiných jmen, která za nimi následují. Jsou tvořena dvěma nebo více členy, z nichž poslední je derivát substantiva. Tato kompozita rozvíjejí jiná substantiva, jež nejsou jejich součástí, např. *indrādi-* mající Indru jako prvního/počátek: pl. *indrādajaḥ (devāḥ)* – bohové mající v čele Indru. Běžně se vyskytují složeniny s adjektivem: *dīrghabāhu* – dlouhoruký (mající dlouhé ruce). Podobu *bahuvrīhiových* kompozit přijímají všechny ostatní druhy kompozit v případě, že se vyskytnou v pozici atributu. Např. *tatpuruṣa* genitivní *devākṛtiḥ* (božská podoba) < *devasya ākṛtiḥ* v pozici před substantivem znamená: mající podobu boha; karmadhāraja *nīlotpalam* – modrý lotos může být atributem *nīlotpala-* k substantivu *saras* – jezero, tedy *nīlotpalam saras* – jezero mající modré lotosy (jezero s modrými lotosy), nebo i *dvigu:* *triločanah* – Tříoký, tj. Šiva, *triločanah Śivah* – tříoký Šiva, *čaturmukhaḥ Brahmā* – Brahma mající čtyři tváře atd. Jako atribut tato složenina přizpůsobuje rod a číslo posledního komponentu k substantivu, které popisuje. Řetězec kompozitních složek může být obdivuhodně dlouhý, jako je tomu v případě atributu krále, jenž „má pár (svých) lotosových chodidel rudých z rumělky z pěšinek na pěšinky učesaných manželek všech svých vazalů“ – *samastasámantasímantínisímantasindúraruṇācaraṇakamalajugalaḥ (rādžā)*.

Pokud je poslední komponent *bahuvrīhi* substantivum zakončené na *-ī*, *-ú* nebo na vokální *-r*, je jeho adjektivizace na základě pozice poněkud obtížná, a proto je nutné použít slovtvorné prostředky. Jde nejčastěji o sufix *-kaḥ, -ká, -kam*, např. *bahunadī > bahunadīka-* – (země) mající mnoho řek, *gatabhartṛ-* (zemřelý manžel) > *gatabhartṛká* – (žena) mající manžela zemřelého.

Hindština může tvořit *bahuvrīhi*ová kompozita z determinativních frází, dokonce i hybridních, např. *timanzilá* – trojposchoďový (dům) < *tín* – hin. tři + *manzil* – pers. poschodí. Že jde o pravé kompozitum, dosvědčuje oslabený tvar číslovky tři a splynutí v jeden přízvukový celek.

I *tadbhav*ové kompozitum *dopahiyá/dupahujá* – mající dvě kola, dvoukolý, je *bahuvrīhi*ové kompozitum, ačkoliv se vyskytuje jako *dvigu tatpuruša*, kde znamená dvoukolák, bicykl. Tento případ však není ojedinělý.

Přejatá perská kompozita typu *karmadhāraja* se přechýlila k hindským *bahuvrīhi*ovým složeninám, a tak se vyskytují: *bad'zabán* – sprostý, nevymáchaná huba < *bad* – špatný + *zabán* – jazyk; *bad'tamíz* – pers.-ar. mající špatnou výchovu, nevychovaný < *bad* – špatný + *tamíz* – mravy; *bad'dimág* – domýšlivý, dosl. mající špatnou mysl < *bad* – špatný + *dimág* – mozek, *bad'kismat* – mající špatný osud < *bad* – špatný + *kismat* – osud; *bad'nám* – mající špatné jméno < *bad* – špatný + *nám* – jméno; *xuš'mizádž* – mající šťastnou povahu < *xuš* – šťastný, spokojený + *mizádž* – povaha; *xuš'nasíb* – mající štěstí, šťastný < *xuš* – šťastný, spokojený + *nasíb* – štěstí.

Poměrně produktivní ve tvorbě víceslovných pojmenování *bahuvrīhi*ového typu je v hindštině adjektivizátor *válá*-m.sg., *vále*-m.pl., *váli*-f.sg.,pl. se základním významem: mající (vlastnost...). Ten se téměř vylučuje s kompozitním tvarem, neboť v něm působí přebytečně. Proto např. *bahuvrīhi bad'dimág* může pojmout –*válá* jako alternativní formant, pouze je-li dekomponované. Tedy pouze *bad dimág válá*, nebo *bad dimág ká*, ale stěží *bad'dimág válá*.

V porovnání se stavem v hindštině je tomu v romštině naopak. Adjektivizátor, tj. genitivní –*kero*, –*engero*, vyžaduje pouze kompozitní tvar a slouží jako doprovodný prostředek kontrakce. Ačkoliv zde neexistuje *tatpuruš*ový ani *karmadhāraja*ový tvar, nýbrž pouze víceslovná jednotka, např. *kale jakha* – černé oči, *lačo vodi* – dobrá duše, výsledkem kompozice a adjektivizace pomocí genitivu nebo jiného adjektivizátoru vznikají téměř právě *bahuvrīhi*ové tvary: *kalejakhengero/-ri* – mající černé oči, černoooký/černoooká; *lačhevodeskero/-ri* – mající dobrou duši, dobrosrdečný, dobrosrdečná atd. Obdobně se tvoří velká skupina složených adjektiv, což svědčí o jednom produktivním slovotvorném prostředku. Další příklady: (U) *barevodehko* – mající široké srdce, *dukhadejileskero* – mající srdce nešťastné, sklíčený, nedůtklivý, *dukhadevodeskero* – mající duši nešťastnou, ukřivděný, nedůtklivý; *lokagođakero* – mající lehkou mysl, lehkomyšlný; *lačhanaturakero* – mající dobrou náuru, charakterní; *zoralevodeskero* – mající pevnou/silnou duši, pevný; nelítostný; *lokevodeskero* – mající lehkou mysl, bezstarostný; *lolebalengero* – mající rudé vlasy, zrzavý; *poralešereskero* – mající hlavu opeřenou, neučesaný, s peřím na hlavě; *maškarthemutno* – mezinárodní. Je ale třeba dodat, že kompozitní tvar **maškarthem* se nevyskytuje. Neexistuje ani *nevoberš*, nýbrž jen *nevo berš* a jeho kontrakce dává kompozitum: *neveberšeskero* – novoroční.

Četná pojmenování vznikla v romštině z pomyslných *dvigu tatpuruš* a genitivního sufixu. Týkají se označení osob, zvířat nebo předmětů, které vlastní nějaký počet svých složek: *de-šepindrengero* – pavouk, mající deset noh; *dujmujengero* – mající dvě tváře, pokrytec, pokryteký, *dujesobengero* – dvoupokojový, mající dva pokoje, *duještokengero* – dvouposchodový, mající dvě poschodí, *jekhabarvakero* – jednobarevný, *jekhagodakero* – jednomyslný, *jekhajakhakero* – jednooký; *štaruhlasto* – čtyřúhelný, čtyřrohý.

I adverbiální fráze, které v romštině mají funkci *avjajíbhava* složenin, jsou původcem kompozit: *sako dīves* > *sakodīveseskero* – každodenní, *sako berš* > *sakoberšeskero* – každoroční, atd.

2.0. Slovní složeniny s vnitřní koordinační strukturou představují kopulativní kompozita, která se indickou gramatickou terminologií označují jako *dvandva*. Tyto složeniny tvoří dva nebo více jmenných členů, syntagmatically rovnoprávných. Obsahy vícerolexémů se slučují a pojmenovávají tak nový pojem. V češtině je lze označit taktéž jako slučovací kompozita, která vznikla ze syntagmat, jejichž složky spojuje spojka/kopule –*ča* – a, i, také. *Dvandva* složená ze dvou členů se skloňují v duálu, z vícera členů v plurálu. Koncovky gramatického čísla a rodu se přidávají pouze k poslednímu členu. Rod je určen taktéž rodem poslední složky: *de-vídevau*, m.du. – bohyně a bůh (je míněn především božský manželský pár Šiva a Párvatí), *Višnušivau*, m.du. – Višnu a Šiva, *sukhaduhkbe*, n. du. – štěstí a neštěstí < *sukham dukkham ca*, *ašvadhenugardabhyah*, f.pl. – kůň, kráva a oslice < *ašvašca dhenušca gardabhí ca* kůň i kráva i oslice. Tato kompozita mohou dle smyslu a potřeby měnit číslo: *hastí ca ašvašca* > *hastjašvau*, m.du. – slon a kůň, nebo: *hastjašváh*, m.pl. – sloni a koně. Pro vyjádření souhrnu více předmětů nebo tvorů, a taktéž při abstrahování, přijímá kompozitní tvar podobu neutra: *pānīpādam*, n.sg. – končetiny < *pānajašca pādāšca* [m.pl. + m.pl.] i ruce i nohy, *kaṇanetram*, n.sg. – smysly (zrak a sluch) < *kaṇe ca netre ca* [n.du. + n.du.] i uši i oči.

Vedle substantivních se vyskytují i adjektivní *dvandva*: *śuklakṛṣṇa*- (světlý a tmavý), jež tvoří rodové tvary na *-aḥ* m.sg., *-au* m.du., *-āḥ* m.pl.; *-ā* f.sg., *-e* f.du., *-ā* f.pl., *-am* n.sg., *-e*, n.du. *-āni* n.pl.

Podrobnějším rozbořem koordinačních vztahů uvnitř těchto kompozit, která byla hojně přejímána do novoindických jazyků, lze zjistit, že toto slučování obsahu je víceznačné. Složky mohou být v komplementárním vztahu, tj. navzájem se doplňovat, a to jak svou sémantickou blízkostí, tak i protikladem. Např. *tatsamové ann'džal* – jídlo a pití < skt. *annam* – potrava + *džalam* – voda; *čaráčar* – vše živé a neživé < *čara*- pohyblivý + jeho významový protiklad *ačara*- nehybný. Na druhé straně se účastníci skladby mohou na tvorbě nového pojmu podílet nerovnoměrně. Zde se jedná o typ *dvanvového* kompozita, které tvoří řetězec členů,

mnohdy nedefinovaného počtem, neboť na konci stojí determinanta *-ádi* (atd.). Jeden nebo několik členů tvoří sémantické jádro a ostatní ho doplňují. Tento suplementární vztah slouží označení např. v jednotlivých sémantických okruzích: lesní zvířena, vodní ptactvo, domácí zvířata, skupina bohů atd. Lze předpokládat, že v jádru stojí ty nejobvyklejší prvky a všechny další jen vysvětlují a rozšiřují obsah pojmů. Např. *simhavajāghravaráharkṣádaḥ* – lesní zvěř (jako jsou: lev, tygr, kanec, medvěd atd.). Poměrně často je na začátku takových kompozit lev. Obdobná sémantická hierarchie je patrná i u kompozit typu *bráhmaṇakṣatrijavaiśjaśúdráh*, která zahrnuje všechny společenské stavy, kde, stejně jako ve společnosti, platí i v kompozitu ustálená posloupnost. Bráhman je prvním členem a šúdra posledním. Pojem společenských stavů nebo varn je takto popsán výčtem všech složek. Že jsou některé více důležité než jiné dokazuje i možnost jejich tvoření pomocí nedokončeného řetězce: *bráhmaṇakṣatrijádi* (*-áda-jah*) bráhman, kṣatrija atd.

V hindštině a romštině se vyskytují pojmenování dvojic, hin.: *mátá-pitá/mám-báp* – rodiče < *mátá/mám* – matka + *pitá/báp* – otec, *bháí-bahin* – sourozenci < *bháí* – bratr + *bahin* – sestra, *beṭe-beṭijám* – děti < *beṭe* – synové + *beṭijám* – dcery, *háth-pair* – končetiny < *háth* – ruka + *pair* – noha; rom.: *daj dad* – rodiče < *daj* – matka + *dad* – otec, *phrala pheña* – sourozenci < *phrala* – bratři + *pheña* – sestry atd. Jak je patrné, tato pojmenování nejsou kompozity, jak je označují někteří jazykovědci,⁷ ale vycházejí z kompozitních sanskrtských tvarů, viz. *mátápitaraú* – rodiče, apod. Jedná se o sousloví juxtaopozičně řazených substantiv nebo adjektiv, o čemž jasně vypovídá ohýbání obou členů: hin. *beṭá-beṭí* – syn a dcera > *beṭe-beṭijám* – synové a dcery; v rom.: *phral phen* – bratr a sestra > *phrala pheña* – bratři a sestry. Sem patří i kategorizující výrazy jako *kachña papiña* – drůbež (dosl. slepice husy), *graja gurumña* – dobytek (dosl. koně krávy), *čhura roja* – příbor (dosl. nože lžíce), *veša kandre* – houští (dosl. stromy keře, za užití onomaziologického plurálu slova *veš* les), *svetos vilagos* – po světě (jde o synonyma vzniklá z přejímek z různých kontaktních jazyků, slovenštiny/srbštiny, resp. maďarštiny).

Obdobně se ohýbají i obě adjektivní složky v moderních jazycích, a nejsou přitom kompozity, jak tvrdí např. Vádžpejí, který za ně označuje například tvary *baṛe-burhe* – dospělí (< *baṛe* – velcí + *búrhe* – staří).⁸ Tato formace nemá společný přízvuk a oba lexémy se ohýbají: nom. sg. *baṛá-búrha* – dospělý, gen. p. *baṛom-búrhom ká* – dospělých atd.

Jak v hindštině tak i v romštině navíc umožňuje frazeologická synonymie použití všech uvedených typů v jejich syndetických a asyndetických podobách. Tak vedle hin. *beṭe-beṭijám* lze použít i: *beṭe aur beṭijám*, a v rom. *e daj the o dad*, aniž by se změnil význam celku.

⁷ Viz např. Pořízka, s. 403.

⁸ Viz Vádžpejí, s. 317.

Přimykání dvou substantiv nebo adjektiv a tvorba jmenného syntagmatu neboli fráze je založeno na principu sémantické podobnosti – synonymie, ale také na sémantickém protikladu – antonymii. Jak už bylo zmíněno výše, sdružují se jména protikladného významu. V sanskrtu jsou to bezesporu slučující kompozita (viz. *śuklakṛṣṇau* – černo-bílý, černý a bílý), zatímco v hindštině a romštině máme volné sousloví *din-rát* – den a noc (adverbiálně použito: ve dne v noci), *ákáś – patál (tafát)* – (rozdíl) jako nebe a peklo. Pokud jde o synonymní spojení dvou slov, pak je zřejmé, že dochází přinejmenším k částečnému opakování sémantiky. Z tohoto hlediska někteří tato spojení označují jako sémantické páry a sémantické *opakování* neboli reduplikace (viz Vacek, 1989).

Tato tvorba víceslovných pojmenovacích jednotek je založena na komplementárním vztahu, např. rom. *čbingardo melalo* (pl. *čbingarde melale*) – trhan, šupák < *čbingardo* – otrhaný + *melalo* – špinavý), hin. *gandá-mailá* – špinavý < *gandá* – špinavý *mailá* – špinavý, *sáf-suth'rá* – čistý < *sáf* – čistý + *suth'rá* – čistý. V romštině může docházet i k univerbizaci, např. *koromato* – na mol opilý (< *koro* – slepý, *mato* – opilý).

K doplnění a rozšíření obsahů pojmu, tj. k důrazu a zesílení významu dochází i úplným nebo částečným opakováním téhož substantiva/adjektiva: *ačhá-ačhá* – skvělý, velmi dobrý < *ačhá* dobrý, *din-din* – den co den (ve funkci příslovečné). Tento typ opakování se vyskytuje v sanskrtu ve formě opakování pádového tvaru: *dine dine* – každý den, den co den, *pade pade* – na každém kroku, krok co krok, tak i v kompozitech: *abaraha* – den co den.

Částečným opakováním slova, tj. změnou struktury opakovaného slova/jména, se toto slovo páruje se svou deformovanou podobou, která samostatný význam nemá, ale jakožto ozvěna slova zesiluje, příp. rozšiřuje jeho význam. Máme na mysli formace typu: hin. *čaj-váj* – čaj apod., *pání-vání* – voda a jiná tekutina, které nazýváme echovými výrazy a které zcela chybějí v romštině.

3.0. ZÁVĚR

Kompozice je bezesporu jedním z podstatných prostředků slovo tvorby. Schopnost kondenzovat víceslovné výrazy a tvořit nová jednoslovná pojmenování je charakteristická pro sanskrt obzvláště v jeho pozdějším období. Tato schopnost později slábne a dochází opět k dekompozici, tj. ke vzniku nového typu víceslovných pojmenování. Novindické jazyky, včetně romštiny přitom využívají možnosti analytického vyjádření pádových vztahů. Schopnost tvorby kompozit však přetrvává a hindština také tvoří hybridní kompozita a současně přebírá některá kompozita perská. V rámci víceslovných pojmenování dochází též k přejímání a k hybridní tvorbě.

Hybridní tvorba je příznačná také pro romštinu. Jak hindština, tak romština patří k jazykům, které během své historie přicházely často do styku s jinými, nejčastěji geneticky vzdálenými jazyky.

V důsledku pronikání muslimských dobyvatelů byla hindština ovlivňována perštinou a arabštinou, později angličtinou, a tento proces trvá dodnes. Romština však, vzhledem k migrační povaze jejích uživatelů/mluvčích, byla ovlivněna kontaktem s četnými jazyky, a proto je u ní výskyt hybridních tvarů hojný. Tím, čím je pro hindštinu *tatsamová* vrstva slovní zásoby, včetně kompozit, tím by pro romštinu mohla být základní lexikální vrstva, která se zachovala i po tisíciletém odchodu z Indie. V její slovní zásobě se však, na rozdíl od hindštiny, nevyskytuje ani jedno staroindické kompozitum. Vyskytují se však ustálená spojení (víceslovné jednotky), která odpovídají indickým pojmenováním. Týkají se především příbuzenských termínů, jako *baro phral* – nejstarší bratr (hin. *barā bhāī*), *bari pheñ* – nejstarší sestra (hin. *barī bahin*), *terñi bori* – novomanželka.

Nová romská kompozita, převážně *bahuvrhiového* typu, vznikla ze syntagmat se subordináčním vztahem. Pojícím prvkem je zde adjektivizátor v podobě adjektivního nebo genitivního sufixu.

Je třeba zdůraznit, že kompozice je v obou moderních jazycích málo produktivní, a víceslovná pojmenování se proto uplatňují v hojné míře. Strukturou, tj. vnitřními syntagmatickými vztahy, odpovídají tato pojmenování kompozitům v sanskrtu.

Literatura

- AKSENOV, A. T. 1978. *Analitičeskij sposob vyraženiia roda imen suščestvitelnykh v sovremen-
nom urdu*. In: *Indijskoje jazykoznanije*. Moskva: Nauka, 4-16.
- BHATTACHARJA, Sumita. 1996. *The so-called vyatibára bahuvrhi of traditional Bengali
grammar*. Bulletin of the Department of Linguistics. University of Calcutta, Nr. 12, 40-44.
- BHATTACHARJA, Sumita. 1997. *Compounds or Derivation*. Bulletin of the Department of
Linguistics. University of Calcutta, Nr. 13, 53-57.
- DIMIĆ, Trifun. 1997 (překl.). *Bibliako Pandžengo Lilaripe, pe rromani čhib nakhada Trifun
Dimić*. Novi Sad.
- DONGARE, V. S. 1975. *Synonymic Compounds in Hindi and Marathi*. Indian Linguistics
36, 247-255.
- FERKOVÁ, Ilona. *Čorde čhave. Ukradené děti*.

- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena & Hana ŠEBKOVÁ & Anna ŽIGOVÁ. 1991. *Romsko-český a česko-romský kapesný slovník*. Praha: SPN.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1984. *Nominalization in Slovak Romani*. In: Quaderni del Sicularum Gymnasium, Rassegna della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania. XIV, 27-70.
- IGLA, Birgit. 1996. *Das Romani von Ajia Varvara, Deskriptive und historisch-vergleichende Darstellung eines Zigeunerndialekts*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- JAIN, Mada Lal. 1966. *Hindī śabd račnā. Bhāratīj džñānpīth prakāśan*. Vārānasī.
- KALE, M. R. 1961. *A Higher Sanskrit Grammar*. MLBD. Delhi: Patna Varanasi.
- KOČERGINA, V. A. 1974. *Dvandva i slovosočetanija s kopulativnoj svjazju v drevněindijskich jazykach*. In: Voprosy indijskoj filologii, s. 70–84.
- MESSING, Gordon M. 1988. *A Glossary of Greek Romani as spoken in Ajia Varvara (Athens)*. Ohio: Columbus.
- POŘÍZKA, Vincenc. 1972. *Hindština. Hindi Language Course I*. Praha: SPN.
- STOJKA Peter & Rastislav PIVOŇ. 2003. *Náš život. Amáro Trajo*. Bratislava.
- UHLIK, Rade. 1983. *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik*. Sarajevo.
- VACEK, Jaroslav. 1989. *On Semantic Reduplication in Indian Languages*. ArOr 57., 347-358.
- VÁGEŠ ŚĀSTRĪ & Bhágíráthprasád TRIPÁTHĪ ĀCĀRJA. 2005. *Džipsí-bháśā. Ek bhāśā-tāttvik vivēčanā*. Vārānasī.
- VÁDŽPEJĪ, Kišorídás, samvat 2014. *Hindī śabdānuśāsan. Nāgarīpračārīnī sabhā*. Kāśī.

Zkratky

- (SR), slovenská romština
 (TD), Trifun Dimić
 (U), Uhlik, balkánské dialekty romštiny
 abl., ablativ
 ak., akuzativ
 ar., arabsky, arabština
 čes., česky, čeština
 dat., dativ
 du., duál, dvojné číslo
 f., femininum, ženský rod
 gen., genitiv

gr., řecky, řečtina
hin., hindsky, hindština
inst., instrumental
lat., latinsky, latina
lok., lokativ
m., maskulinum, mužský rod
Mojž., Kniha Mojžíšova
n., neutrum, střední rod
neol., neologismus
nom., nominativ
pers., persky, perština
pl., plurál, množné číslo
příč., přičestí
rom., romsky, romština
sg., singulár, jednotné číslo
skt., sanskrt
slc., slovenský, slovenština
tadbh., tadbhava, novoinický tvar
tats., tatsama, přejímka ze sanskrtnu

Zusammenfassung

Nominalkomposita und Mehrwort-Begriffsbildung im Sanskrit, Hindi und Romanes

Die indische Tradition unterscheidet bei den Komposita akzentbestimmte und morphologisch bestimmte Formen, alternativ zu Begriffen, die durch Nebeneinanderstellung von Einzelwörtern ausgedrückt werden, bei denen wiederum morphologische und syntagmatische Kriterien herangezogen werden. Eine Sonderstellung nehmen im slowakischen Romanes Verben mit slawischen Vorsilben und das syntagmatische Verhalten der Partikelverben dar. Im Hindi muss zwischen organisch entstandenen Begriffen (der sog. Tatsama-Schicht) und aus dem Sanskrit entlehnten (der sog. Tadbhava-Schicht) unterschieden werden, syntaktisch dann zwischen koordinierenden und subordinierenden, je nach Abhängigkeitsgrad der Komponenten untereinander. Komposita im Hindi sind überwiegend aus dem Sanskrit entlehnt.

Im Hindi gehören zu den subordinierenden Komposita die sog. Tatpuruša, wobei eines der Glieder in seiner deklinierten Form eingeht, stellenweise phonetisch vereinfacht. Auch ihre Gegenstücke vor der Kontraktion zum Kompositum scheinen mitunter noch auf. Männliche bzw. weibliche Ausprägungen werden im Hindi im Bedarfsfall mittels beigefügter Substantive *nar* „Männchen“ oder *mada* „Weibchen“ zum Ausdruck gebracht, wohingegen

das Romanes morphologisch vorgeht, z.B. mittels Ableitungssuffix –ñi/-ni für das weibliche Pendant. Das Hindi und das Romanes haben Peronalquantifikatoren *log* und *džan*, resp. *dženo* im Romanes, die syntagmatisch eingesetzt werden.

Auch beim Bildungsprinzip Karmadháraya, dem aus Adjektiv und Substantiv kombinierten Kompositum, bietet das Hindi Sanskritismen, zusammengezogene Komplexe wie auch aus mehreren Wörtern gefügte Begriffe wie z.B. *barí bahan* „älteste Schwester“. Das Romanes hält sich fast ausschließlich an letzteres, nicht kontrahierende Prinzip, z.B. *bari pheñ* „älteste Schwester“. Als adjektivischer Bestandteil scheint häufig das Possesivadjektivum auf –kero auf, was auch im Hindi möglich ist (mit entsprechend anderslautender Bildung). Eng damit verbunden ist die Bindungsform Zahlwort + Substantiv, nach der indischen Tradition Avigu. Beim Avajābhava, dh. den Adverbialkomposita, ist das Hindi entweder direkt aus dem Sanskrit bereichert (Tatsama-Schicht), oder bildet – wie das Romanes – analytische (Tadbhava-) Formen. Komposita, die unter Mitwirkung von Ableitungssuffixen –kah, –ká, –kam selbst in ein attributives Verhältnis treten, heißen Bahuvrīhi. Der Adjektivderivationsmarker –vádá verhält sich in gewissem Sinne umgekehrt wie das adjektivbildende genitivische –kero, denn letzteres zieht bei seiner Komposition immer eine Komposition der Einzelbestandteile nach sich (*kale + jakha + -kero* -> *kalejakhengero* „braunäugig“), wohingegen –vála isolierte Wörter voraussetzt. Ausgangsbasis für die Bahuvrīhi im Romanes sind gern auch aus Zahlwörtern gebildete Dvigu-Formen wie z.B. *dujejakhengero* „dreiäugig“.

Wie bei subordinierenden Begriffen herrschen auch bei den koordinierenden (den sog. Dvadvā) die aus dem Sanskrit übernommenen unverbisierten Komposita vor. Das moderne Hindi sowie das Romanes bevorzugen hingegen substantivische und adjektivische Begriffe aus mehreren Wörtern, wie im Hindi *bete-betijam* „Söhne (und) Töchter“ oder im Romanes *daj dad* „Mutter (und) Vater“. Manche derartige Kollokationen drücken auch eine Intensivierung aus, z.B. *čhingerdo melalo* „Heruntergekommener“, wörtl. zerschissen-schmutzig.

In der älteren Sprachschicht des Sanskrit sind die Komposita vollausgeformt, während neuindische Sprachen, incl. das Romanes, Begriffe aus isoliert zusammengefügt Einzelwörtern aufbauen. Komposita sind seltener, oft bei sog. Hybridkopplungen mit Lehnwörtern aus dem Persischen oder Arabischen. Das Hindi kann im Bedarfsfall immer auf das Sanskrit zurückgreifen und hat dementsprechend keinen Mangel an Komposita. Dem Romanes eigene Komposita sind Genitivkonstruktionen in attributiver Stellung.

Peter Wagner

Recenze / Anotace / Informace

Barbu Constantinescu: Probe de Limba și Literatura țiganilor din România
Jiří Hanzal: Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti.
Host 04/2006

Zuzana Jurková (ed.): Cesty romské hudby
Jana Kramářová a kol.: (NE)BOLÍ. Vzpomínky Romů na válku a život po válce
Rastislav Rosinský: Čhavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu
Gheorghe Sarau: Cele mai iubite cantece rromne. E maj kamle rromane gila.

Ceija Stojka: Wir leben im Verborgenen
Martin Šmaus: Děvčátko, rozdělěj ohníček.

Bhágíráthprasád Tripáthí “Vágís Śástrí”:
Romá (Rám ke vaňšadž) jájávar logoñ kí džipsí-bháśá. Bháśátáttvik vivečan.

Dan Włodarczyk: Indián a sestřička
Walter Winter: Winter Time – Memories of a German Sinto who Survived Auschwitz
Roman Erben: Tři talíře

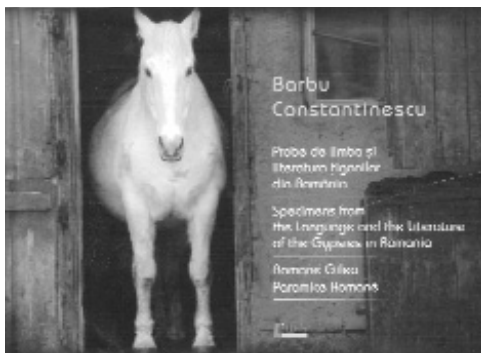
Barbu Constantinescu

Probe de limba și literatura ȝiganilor din România.

(Ukázky z jazyka a literatury rumunských Cikánů)

Romane Gilea. Paramíce Romané.

Editura LIMES, Cluj – Napoca 2005, s. 155

Probe de limba și literatura ȝiganilor din România, která poprvé vyšla v Rumunsku v roce 1878, představuje vůbec první sbírku romské lidové slovesnosti z této oblasti. Již v době prvního vydání se jí dostalo uznání – v srpnu téhož roku ji pro časopis *Timpul* recenzoval slavný rumunský básník Mihai Eminescu, který ocenil její význam a snažil se ji zařadit do širšího romistického kontextu své doby.

Autor knihy, Barbu Constantinescu, byl významnou osobností rumunského kulturního života 19. století. Narodil se v roce 1839, po absolvování gymnázia studoval na koleji Svatého Sávy v Bukurešti, kterou navštěvovalo mnoho vý-

znamných osobností duchovního života Rumunska tehdejší doby. V Lipsku se později stal doktorem filozofie a živil se jako profesor na různých školách v Bukurešti. Byl jedním ze zakládajících profesorů Teologické fakulty v Bukurešti, kde také působil v letech 1882-86, mezi lety 1888-1891 dokonce jako děkan, velkou část své energie věnoval sestavování učebnic, založil také pedagogický časopis *Educatorul*. Mezi jeho přátele patřil například slavný rumunský spisovatel, historik a lingvista Bogdan Petriceicu Hasdeu, se kterým B. Constantinescu spolupracoval na mnohých publikacích.

Původní vydání knihy *Probe de limba și literatura ȝiganilor din România* obsahovalo sedmdesát pět romských písní a patnáct pohádek uvedených v originále a autorově rumunském překladu.¹ U všech písní a pohádek je uvedena lokalita, informátor a jeho zařazení do místní či profesní skupiny (*ricineárísko, lăiașísko, tismănarísko...*). Pro transkripci romského textu použil Constantinescu jako základ rumunštinu, původní výslovnost upřesňuje v předmluvě. U překladu písní pro lepší pochopení uvádí přesný překlad slov, které se v nich vyskytují, čímž vznikl

¹ Ne všechny texty zařazené do oddílu pohádek lze skutečně za pohádky označit - soubor obsahuje například i kratičkou legendu nebo zaříkávadlo (viz následující ukázka). Sám Constantinescu i autorka úvodního slova k novému vydání však tento termín používají.

jakýsi malý neabecední slovníček. Překlad pohádek pak považuje autor pro porozumění za dostatečný, a tudíž jej podobnými glosami nedoplnil. V novém vydání knihy je romský text zachován tak, jak byl uveden v původním vydání (včetně transkripce a interpunkce), rumunský text je zbaven dnes již těžko pochopitelných archaismů a převeden do dnešní transkripce. Kromě toho je text doplněn o překlad do anglického jazyka, které knihu přibližuje mezinárodnímu publiku. Není však uvedeno, zda-li byl text přeložen do angličtiny z romštiny nebo rumunštiny.

Knihu doplňuje původní předmluva B. Constantinesca, ve které uvádí krátkou informaci o původu a historii Romů a jejich jazyka a upozorňuje na význam knihy pro lingvistiku i antropologii, a úvodní slovo k novému vydání od Mihaely Mudure. Ani z jedné z předmluv se bohužel nedozvíme, za jakých okolností se Barbu Constantinescu naučil romsky ani nic o jeho kontaktech s Romy. Autorka úvodního slova, která jej zde krátce představuje, pouze uvádí, že Constantinescu nikdy nepotvrdil ani nevyvrátil spekulaci o svém romském původu.

Ukázka ze strany 85:²

LX.

(zlätárisko)

Patrinori şahoró,

Kkăveári sámas mo,

Me kărávas vi kăkáe,

Thai kărávas vi tigăe,

Jávas lénța ande kou fóro

Thai biknávas-le po-k pólo

Thai me trin ştar pol kărávas,

Tărguivas thai kinăvas,

Thai me khăré tearăvas.

Pal akaná so kărdém?

Kórkoro grastén ciordém,

Trin birş phandadó beşlém

Thai d'abia astráilem.

LX.

(zlatárská)

Zelený lístečku³,

Býval jsem kotlář, jářku,

dělával jsem kotlíky,

dělal jsem i pánvičky,

na trh jsem s nimi chodíval,

po zlatáku⁴ je prodával,

tři čtyři jsem si vydělal,

prodával a kupoval,

na cestu domů se vydal.

Co teď jsem ale provedl?

Sám koně jsem ukradl,

tři roky spoutaný jsem byl,

právě teď jsem se vrátil.

(od bezdomovce Ivana Dumintru, svého času v obci Buftea v župě Ilfov)

Kıkaveári ze e kıkái (kbelík), îl kıkáye.

Kínáu (kupuji). Perfekt kindém, imperativ kin, part. akt. kinindós, part. pas. kindó.

Tărguivas ze tărguú (kupuji, obchoduji). Perfekt tărguisardém, imperativ tărguisár, part. akt. tărguisarindós, part. pas. tărguisardó.

² V originále vedle sebe romský text a jeho rumunský a anglický překlad, zde uvádíme jen překlad do češtiny. Výslovnost nejčastějších znaků: î, â přibližně jako ruské ы (tvrdé y), â jako anglický neurčitý člen „a“; ş = š, j = ž, ț = c, ci = či, ce = če, ghi = gi, ghe = ge, g? = dž, y = j, ai = aj. Apostrof (á, é, í, ó, ú) značí slabičný přízvuk.

³ Doslova Lístečku, zeličko

⁴ „Pol“ byla 20- ti leiová mince

Ukázka ze str. 153:

Drabakearipé yakhalimásko

Tu yakhalimós muršáško, te avéla mursăstar te hutén léski yakhá. Te avéla giuvelátar te parón láki ciuceá, te acén láke grânele.

Inklí, yakhalipeá, anda leske kókala, andá lésko šoró!

Inklí, yakhalipeá, andá-l vas léske, andá-l pînří léske, andá-l vîne léske te acé ujó!

Ná tinfosáo sar o sap!

Ná bonkanis sar řl gurumneá, kă stingív-tu ai mundaráu-tu katár o šoró, ai cináu-tu katár e řăďăcina!

Gia, yakhalipeá, ta hasáo katár ni phirél manúş, hái o raşái ni tokil, ai řl gřukél ni başén, ai o başnó ni ghilabál, ai e cėi e barí ni kuél-pé.

Gia, yakhalipeá, ta pharádo, te acél ujó anda saoră kókala, andá sáoro ghí lesko, te acél ujó sar e ma-ika, kai das; sar e drosín anda-i mal, sar pharádon řl raklé katár

o petréko; sar risipin-pe řl rakleá katár e hóra; gadeá te pharádes tu yakhalipeá.

Zaklínadlo proti uhranutí

Ty chlapovo uhranutí, jsi-li od chlapa, ať oslepne⁵. Jsi-li od ženy, ať se jí řadra rozpuknou a namísto nich ať zbudou jí jen bobulky.⁶

Vyjdí, uhranutí, z jeho kostí a z jeho hlavy!

Vyjdí, uhranutí, z jeho rukou, z jeho nohou, z jeho řil, ať zůstane čistý.

Nenatahuj se jako had!

Nebuč jako krávy, neboť tě potlačím a zabiji. Začnu od hlavy a podseknu ti kořeny!

Ztrať se, uhranutí, jdi tam, kam člověk nechodí, kde kněz nesvolává k bohoslužbě⁷, kde pes neštěká, kohout nekokrhá, kde si dívka na vdávání copy neplete.

Jdi, uhranutí, vytrať se, ať jsou všechny jeho kosti čisté, ať celé jeho srdce zůstane čisté tak, jak ho matka dala, jako rosa na poli, jako mládenci, když se vytrácí ze zábavy, jako dívky, když se vytrácí z tancovačky, tak, uhranutí, vytrať se i ty!

(Stanca Constantin z obce Budeřti v řupě Ilfov)

Petra Dobruská

5 Doslova: Ať mu oči vyskočí

6 Doslova: ostruřiny

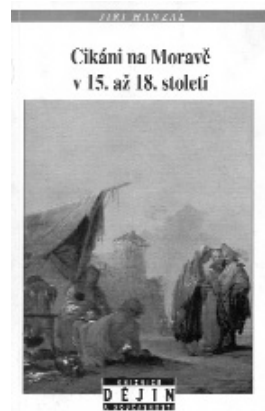
7 Doslova: Kde kněz neklepe na „řoacu,“ řj. dřevěnou nebo kovovou tabulku, na kterou pop klepe ve zvláštním rytmu párem paliček a svolává tak věřící k bohoslužbě (poznámka z anglického řekladu)

Jiří Hanzal

Cikáni na Moravě v 15. až 18. století.

Dějiny etnika na okraji společnosti.

NLN, Praha 2004, 240 s.

Časopis *Romano džaniben* zveřejnil již v minulém roce krátkou anotaci Hanzalovy práce, v níž se autorka stručně zabývá také jejími osudy. Práce autora, který již po léta žije ve Švýcarsku, nicméně rozhodl se vrátit k tématu svých rukopisných prací o Romech na Moravě, podstatně je prohloubit a rozšířit, určitě zasluhuje podrobnější rozbor.

V úvodní části monografie považuje autor za nutné zdůvodnit, proč zásadně používá termín Cikáni, který česká romistika již vesměs zcela opustila. J. Hanzal se opírá o argument P. Himla, že přenášení moderních pojmů a konceptů identity do historického pojednání zasazeného do předmoderní doby je do určité míry sporné. Pojem Romové se skutečně ujal v praxi i v romistické literatuře až v poslední třetině 20. století, je proto možno připustit výklad, že jeho užívání pro starší historická období je zejména z heuristického hlediska nevhodné. Je pravda, že i u samotných tzv. moravských Romů se můžeme dodnes občas setkat s tím, že odmítají označení Rom jako cizí výraz, který v jejich tradici nemá místo. Proto jsem se rozhodla v předkládané recenzi užívání obou pojmů odlišit. Při přímém posuzování Hanzalovy práce se zpravidla přidržím jeho způsobu vyjadřování, termín Rom a jeho odvozeniny budu uvádět v některých obecných souvislostech.

V další části úvodu J. Hanzal stručně pojednává o použité pramenné základně (která je zejména pro počátky sledované historie rodu Danielů v Uherském Brodě velmi chudá), o použitých metodických postupech a členění práce. S ohledem na možnosti využití pramenné základny i na samotný charakter sledovaného historického období zvolil dělení monografie do dvou základních částí. V první z nich zachycuje chronologický vývoj cikánského obyvatelstva Moravy (zčásti ovšem i Čech, resp. Slezska) v letech 1417-1784, ve druhé se zabývá poznatky o postavení a způsobu života Romů v 18. století. Samotný obsah práce se skládá z osmi kapitol.

Jeřejně aby usnadnil orientaci méně poučenému čtenáři, zařadil J. Hanzal do první kapitoly své knihy stručné pojednání o původu Romů a vývoji jejich postavení v Evropě do konce 18. století. Tato část má pochopitelně kompilační charakter. V kapitole druhé (Cikáni v Čechách a na Moravě do 18. století) předkládá autor již téměř výlučně výsledky svého vlastního archivního výzkumu a jeho analýz. Z nich nejzajímavější je bezesporu jeho popis tzv. Bitvy u Olomouce roku 1578, o níž se tradovaly (a i v odborné literatuře uváděly) nepravdivé „legendy“ až do konce 20. století. J. Hanzal uvádí příběh o pronásledování „cikánských žhářů a kořistníků“, vyslaných údajně tureckým pašou na Moravu, na pravou míru. Na základě dobových dokumentů dokládá, že již v době vlády Rudolfa II. se prokázala jejich nevina. Bylo to bohužel opožděně, neboť část z nich se mezitím pod vlivem útrpného práva ke „zločinům“ přiznala a byla odsouzena k smrti. Zbývající zadržení byli pak následně vykázáni do Polska, aby se nemstili za utrpení svých mučených a popravených druhů. Z dalších zajímavých analýz, jimiž obohacuje autor celkem známé poznatky o pronásledování Romů ve střední Evropě do konce 18. století, je třeba uvést zejména jeho rozbor prvního známého vyobrazení cikánské rodiny v zemích Koruny české (na cikánské varovné tabuli ze Slezska z roku 1708). J. Han-

zal věnoval tomuto dřevorytu pozornost již dříve, když o něm a o rytině Václava z Olomouce publikoval studii v časopise *Český lid* z roku 2002. Na tomto poměrně dobře zachovaném vyobrazení je jistě pozoruhodné, že vedle trestů hrozcích Cikánům při vstupu do země je možno z tabule vyčíst poměrně podrobný popis soudobého oblečení jednotlivých členů cikánské rodiny.

Vlastním jádrem Hanzalovy práce jsou další kapitoly, v nichž se podrobně a zasvěceně věnuje historii příchodu prvních „tolerovaných“ cikánských rodin na jižní Moravu, pokusům o jejich sedentarizaci a rekonstrukci jejich postavení a způsobu života. Ve třetí kapitole rozvádí a prohlubuje poznatky o rodině cikánského vajdy Štěpána Daniela, kterého povolal do Uherského Brodu na konci 17. století hrabě Dominik Ondřej Kounic ze svého uherského panství Ráró. Jistě oprávněně předpokládá, že důvodem přemístění Daniela byla jeho znalost kovářského řemesla, která mohla obohatit sortiment zdejší produkce výrobků ze železa. Potomci tohoto prvního prokázaného „moravského“ Cikána měli dost pestré osudy. Pro další historii Romů na Moravě je významná skutečnost, že synové Štěpána Daniela se stali prvními tzv. tolerovanými Cikány v zemi. Jak autor podrobněji ukazuje v kapitole páté (a jak známe tuto situaci z prací C. Nečase i slovenských romistů, např. Arne Manna), právní postavení rodin tolerovaných místní šlechtou se vymykalo běžnému poddanskému vztahu. Někteří moravští šlechtici (po Kounicích zejména Liechtensteinové) však přesto umožňovali zejména cikánským kovářům, aby se usadili na jejich panstvích a vykonávali tu své řemeslo. Za velmi cenný považují Hanzalův postřeh, který vyvrací často opakovanou tezi (naposled např. M. Jakoubek a další kulturní antropologové), že romská řemesla měla zcela marginální význam. Jak ukazuje autor na s. 127, zdánlivě velmi primitivní způsob práce umožňoval díky použití speciálních surovin a jednak tradiční metody tzv. studeného kování, vyrobit řadu velmi kvalitních výrobků (řetězů, speciálních vrtáků, vinařského náčiní apod.). Poptávka po nich byla zejména na jižní Moravě dostatečná, neboť cechovní kováři je ve vyráběném sortimentu neměli (mnohé z nich nemohli na velkém ohni vůbec zhotovit). To byl zřejmě hlavní důvod toho, že majitelé panství či jejich úředníci (a na základě jejich svědectví pak i představitelé správy) rodiny těchto výrobců tolerovali a umožňovali jim trvalé usazení v jednotlivých moravských obcích. Pro právní postavení těchto rodin pak bylo zřejmě rozhodující, zda se dokázali alespoň navenek přizpůsobit životu a zvyklostem majority, byli ochotni vrchnosti hlásit, resp. pomoci vyhnět „potulné“ Cikány, kteří přecházeli bez povolení (bez příslušných pasů) hranice.

Kromě postřehů o právním postavení moravských Cikánů se v kapitole páté věnuje J. Hanzal také vnitřní organizaci jejich skupin. Jeho úloha je v tomto směru značně obtížná vzhledem k velmi kusým informacím z pramenů. Možná právě proto se místy setkáme v jednotlivých pasážích jeho knihy s určitými rozpory při posuzování míry a způsobu usazování romských rodin. Na s. 104 např. uvádí: „...většina z cikánských rodin, které víceméně přetrvávaly v jim přikázaných obcích, přivkyly již dříve na jiných místech polousedlému či usedlému způsobu života“. V několika dalších pasážích textu trvalé či přechodné usazení romského obyvatelstva zpochybňuje. Domnívám se, že Cikáni se bránili zejména plánovanému, často i násilnému usazování „shora“, na základě nařízení úřadů (ostatně to autor na některých místech práce nepřímo potvrzuje – např. s. 112, 137). Podle mého názoru způsob života určité části rodin, jejich snaha po přetrvávání v místech, kde byli trpěni (tolerováni), svědčí o snaze po usazení. Dalším argumentem pro tyto tendence může být také jistá shoda s postavením a způsobem obživy uherských, v té době již nepochybně usazených romských rodin.

Jednoznačně je třeba přivítat autorovu snahu o postižení způsobu života moravských Cikánů ve sledovaném období. Pokouší se rekonstruovat sociokulturní vývoj, způsoby obživy a stravu, způsob bydlení (zejména to je velmi obtížné, neboť prameny o něm vesměs nic přesnějšího nevypovídají). Zabývá se také popisem oděvu, snaží se rekonstruovat údaje o používaném jazyku a náboženských představách, o strategii přežívání. Základem jeho úvah je

kromě vlastního výzkumu zejména cenná, ovšem dnes už v mnohém překonaná monografie E. Horváthové (vydaná na Slovensku v roce 1963). Z prací českých a slovenských romistů z pozdějších let pak uvádí kromě C. Nečase především prvního romského historika B. Daniela. Méně si všímá poznatků lingvistů, etnologů a sociologů (M. Hübschmannová, E. Davidová, T. Haišman, A. Mann a jeho spolupracovníci aj.). I když jejich práce vesměs zachycují pozdější období vývoje romského etnika, lze je podle mého názoru použít jako historické analogie, neboť tradiční romská kultura se v průběhu vývoje okolního světa téměř neměnila. Udivilo mne také, že J. Hanzal nevyužil např. při popisu oděvu svou vlastní podrobnou analýzu prvních vyobrazení Cikánů v Evropě, o níž jsem se již zmínila.

Připouštím, že romský oděv se mohl u jednotlivých skupin Romů dost podstatně odlišovat a ze zmíněné tabule samozřejmě není možno usuzovat, odkud tato skupina přichází, ani do jaké míry je její zobrazení autentické. Přesto mohl alespoň srovnat uváděný dřevoryt s tím, co získal z jiných pramenů. Problém je i v tom, že přes pokus konzultovat své poznatky o způsobu odívání Cikánů s etnology nezískal Hanzal přesné informace. Na s. 153 popisované součásti není možno považovat za typický oděv chudiny, byl to zcela běžný pracovní кроj všech vrstev vesničanů; „halenu“ do nepohody rozhodně také nepoužívaly pouze nejchudší vrstvy, „valašská“ košile má být zřejmě v té době ke všem typům kroje užívaná košile typu „pončo“, (sešitá ze tří obdélníkových částí, tzv. šňůrkovica). Také krpce a do nich v zimě nošené huněné nebo vlněné „kopytce“ byly běžnou obuví na vesnici. Pravdu má J. Hanzal ovšem v tom, co platilo až do 20. století – Romové si sami oděv ani obuv nezhotovali. Za své výrobky totiž nedostávali odměnu v penězích, ale kromě jídla a dalších základních životních potřeb také v podobě obnošených součástí oděvu těch, pro něž pracovali. Logicky se dá usuzovat, že to nebyli příslušníci nemajetné chudiny, ale rolnické rodiny, které mohly jejich výrobky využít ve svém hospodářství. Jiným zdrojem životních potřeb byla na vesnici charita, již také mohli pěstovat převážně bohatší sedláci (např. formou kmotrovství, které ostatně J. Hanzal sám u tolerovaných Cikánů dokládá ve velmi zasvěceném a cenném rozboru matrik na s. 141-143).

Také při rozboru náboženských představ podle mého názoru autor poněkud podceňuje přežívání původních animistických představ, legend a mýtů, jejichž ohlasy lze zachytit ještě v pramenech z 20. století (E. Lacková, z moravských Romů např. Rudolf Daniel v dnes již přístupném rukopisu *Housle a kůň*, který byl navíc analyzován v publikacích J. Machačové, N. a J. Pavelčíkových). Zdá se, že v těchto částech publikace omezuje Hanzala jeho převážný pobyt v zahraničí, kde není běžné k dispozici příslušná literatura, zčásti možná i používání výlučně historických metod výzkumu. Těmito připomínkami ovšem nechci v žádném případě zpochybňovat nesporný přínos knihy. Obohacuje jej navíc také velmi zajímavá textová příloha s „tabelárním životopisným medailonem“ Tomáše Daniela z Kunovic, rozsáhlá bibliografie a seznam použitých pramenů a literatury, jmenný rejstřík a podrobné německé resumé. Bez zajímavosti jistě není ani skutečnost, že J. Hanzal zahájil tímto velmi cenným historickým dílem souborné zpracování dějin moravských Cikánů. Bezprostředně na něj navazuje v RDž již recenzovaná monografie C. Nečase *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Osobně se zabývám historií Romů od konce 2. světové války do roku 1990, tedy samozřejmě i těmi, kdo přežili holocaust, viz např. článek ve sborníku k 70. prof. Nečase (Milý Bore..., sestavili Tomáš Dvořák, Radomír Vlček a Libor Vykoupil, Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU a Matice moravská, Brno 2003), nazvaný „Co ‚konečné řešení‘ nevyřešilo. Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945-1947“.

Nina Pavelčíková

HOST 04/2006

Host – měsíčník pro literaturu a čtenáře

Host, Brno, 2006

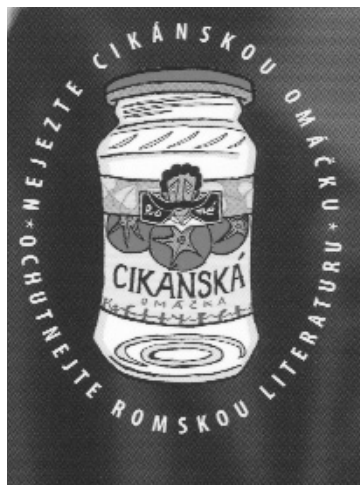
Brněnský literární časopis Host, který v poslední době vychází s podtitulem „měsíčník pro literaturu a čtenáře“, navázal v devadesátých letech na slavné literární periodikum šedesátých let *Host do domu*. Za svou novodobou historii si *Host* vytvořil pozici poměrně prestižního literárního magazínu, který na jedné straně nezabíhá do oblasti složitějších literárních studií, na druhou stranu se do něj nestydí přispívat etablovaní literární historici a teoretici. Těžištěm časopisu bývá obsáhlý recenzní blok doplňovaný několika delšími kritickými statěmi, jakýmsi tahákem čísla je pak několikastránkový rozhovor s vybranou osobností. Obsah více než stostránkového měsíčníku pak dotváří ukázky z většinou dosud nepublikované prózy a poezie, tematicky semknutějším doplňkem každého čísla je oddíl Světová literatura.

Vyjma posledně zmiňovaného oddílu netíhne *Host* jako celek k tematičnosti. Dubnové vydání věnované téměř výhradně romské literatuře je tedy pro ediční praxi tohoto časopisu výjimečné. A něčím výjimečným je vlastně i pro romskou literaturu, která je zde prezentována ve své rozmanitosti, v obstojném množství a navíc je skrze známý časopis nezvykle dostupná i nezajímavému čtenáři.

Větší část čísla tvoří ukázky z povídkové tvorby romských autorů (Gejza Horváth, Ilona Ferková, Erika Oláhová...), doplněné portréty autorů a jejich bibliografií. Portréty jsou psány nejen s ohledem na povinné co-kdy-kde, ale rovněž se zřetelem na kontext literatury Romů v ČR jako celku (základní informace přináší článek Heleny Sadílkové). Romská poezie je pak představena ukázkami v rámci statí Aleny Scheinostové „*E blaka andre romaňi poezia*“. Oproti próze jsou prezentované básně otištěny také v romštině.

Kromě této možnosti seznámit se s jazykem Romů přímo, má čtenář dubnového *Hosta* k dispozici příspěvek lingvisty Viktora Elšíka. Ten v úvodu nabourává nabízející se rovnici „romština = jazyk Romů“ a podává stručný přehled lingvistických metod, podle kterých lze určit původ romštiny a příbuznost jejích světových podob. Jistou variantou Elšíkových úvodních poznámek je zamyšlení Jana Červenky nad nesnadným uchopením pojmu romská literatura (ne náhodou se objevuje v rámci portréту Eriky Oláhové). K tomuto tématu se ve svém článku vyjadřuje i Athena Alchazidu, hispanistka působící na FF MU v Brně, která ve spolupráci se svými kolegy připravila velkou část oddílu Světová literatura. Alchazidu podotýká, že ve Španělsku vlastně termín romská literatura neexistuje, neboť k literatuře se zde „přistupuje výlučně z jazykového, nikoli etnického hlediska.“

Další linií, která protíná dubnové číslo *Hosta*, je obraz Romů v literatuře té které majority. Několik příkladů z české literatury přináší článek Daniela Soukupa „Oni, nebo my?“ Článek je zakončen slovy: „Cikánský stereotyp /.../ je (v 19. století) spíše nástrojem národního či individuálního sebeuvědomování a sebevymezení, a také prostředkem, jak vyjít vstříc čtenářskému zájmu o exotično...“ Neplatí to ovšem pouze o literatuře 19. století, podobné úvahy obsahuje i kritika na román Martina Šmause *Děvčátko, rozdělej ohníček*, kterou v čísle rovněž nalezneme.

K obrazu Romů v literatuře tentokrátě španělské se vyjadřuje i zmíněný článek Atheny Alchazidu.

Oddíl Světová literatura, jak patrně i z výše napsaného, je zaměřen hlavně na Španělsko respektive Portugalsko. Pravdou ovšem je, že literatury španělských Romů se zde příliš nenajde, dvojice studií je dokonce čistě historická, což v *Hostu* rozhodně nebývá zvykem. Součástí oddílu je dále mj. ukázka z chystaného českého překladu knihy Ronalda Lee (viz RDŽ 1-2/2002) *Goddam gypsy* a rozhovor s autorem. Poměrně chabým portrétem je představen zřejmě nejúspěšnější romský spisovatel Matéo Maximoff.¹ Literatura Romů, kteří publikovali či publikují mimo území České republiky (včetně Slovenska) mohla být představena lépe, nicméně i z otištěného materiálu je zřejmé, že romská literatura nemusí znamenat pouze literaturu Romů z bývalého Československa.

Mezi další obsáhlejší materiály patří rozhovor s Janou Horváthovou, ve kterém jsou představeni romští výtvarníci, a portrét Mileny Hübschmannové.² Výtvarným doprovodem jsou v *Hostu* tradičně černobílé fotografie – tentokrát zachycují pohled tří fotografů na život Romů v Česku a na Slovensku.

Jako hlavní výkladní skříň časopisu jsem v úvodu označil recenzní blok a hlavní rozhovor daného čísla. Stojí za zmínku, že právě tyto dvě součásti jsou jedněmi z mála, které romské literatuře nebo šířeji Romům nepatří. Až na jedinou výjimku, knihu *Po židech cigáni*, jsou recenze na romskou literaturu (a literaturu nějak se Romů dotýkající) vyděleny do samostatného oddílu(!), rozhovor spojený tradičně s tvářmi titulní strany je veden s režisérem Janem Švankmajerem. Mediálně přitažlivá „tvář“ romské literatury zkrátka zatím chybí. I proto je dobré, že netradičně tematické číslo *Hosta* vzniklo.

Pavel Kubaník

¹ Viz portrét M. Maximoffa a anotace jeho románů v RDŽ říjraj 2005.

² Dostupný také na internetových stránkách časopisu (www.host.cz).

Zuzana Jurková (ed.)
Cesty romské hudby

*Slovo 21, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy Praha, 2004,
60 s. (součástí videokazeta 45 min.)*

Publikace *Cesty romské hudby*, vydaná občanským sdružením Slovo 21 za finanční podpory MŠMT, je jednou z mála knih, které dosud pod tématem romské hudby vyšly. Útlou knížečku doplňuje videokazeta s dvaceti nahrávkami vystoupení různých interpretů z dosavadních pěti ročníků mezinárodního romského festivalu Khamoro. Editorem sborníku je známá etnomuzikoložka Zuzana Jurková, která se tématu romské hudby věnuje již léta. Na knize pracovala s týmem svých studentů z Fakulty humanitních studií Karlovy univerzity v Praze.

Více než šedesátistránková kniha je rozdělena do sedmi částí. První z kapitol přibližuje dějiny Romů ve světovém kontextu. Následuje pět kapitol, které jsou geograficky a kulturně specifické a současně různorodé (Indie, Balkán, Maďarsko a Slovensko, Rusko, Španělsko). Dílo uzavírá zamyšlení nad postavením romské hudby ve světovém měřítku. Každá z pěti kapitol, si zachovává stále stejnou strukturu. Kapitola na začátku poukazuje na dějiny v té které oblasti v souvislosti s místním romským etnikem, následuje část charakterizující místní romskou hudbu jako takovou. Těžiště kapitoly tvoří velice užitečný detailní popis nahrávek z videokazety, které s danou kapitolou tematicky souvisí.

Publikace je určena do rukou učitelům a žákům především středních škol. Jsem si ale jist, že by našla své využití i jako výukový materiál k některým romistickým přednáškám.

Kniha je napsaná velice čtivým jazykem, který je (vzhledem k cílové skupině) místy snad až nadměrně prokládán odbornými výrazy. U některých termínů se objevují odkazy na následující odstavce a kapitoly, ty však často čtenáře opět odkazují do následujících pasáží. Po třetím odkazu už čtenář přestane ve vysvětlení neznámého pojmu doufat.

Autoři ve sborníku často velice jednoduše nastínili informace o známých a úspěšných osobnostech romské hudby. Zde bych ocenil více biografických údajů, když už autoři interpreta zmiňují. Stručné životopisné vsuvky v tomto případě totiž působí poněkud nedotaženě. Navíc se v textu objevují v náhodné frekvenci a pro čtenáře tak může být velice složité se nadále v textu orientovat.

Naopak velice užitečné jsou již zmíněné detailní popisy ukázek z přiložené videokazety. Jsou zde vysvětleny symboly skryté v různých pohybech nebo navozených melodiích, které se na pódiu odehrávají. Divák se tak, i nepřímě, setkává s odlišnými druhy hudebních nástrojů, které jsou pro romské komunity v různých kulturních oblastech charakteristické.

Publikace je jako celek velmi cenným materiálem v oblasti teorie romské hudby. Obsahuje řadu zajímavých a důležitých informací, které shrnuté do jednoho díla jinde nenajdeme. Nabízí svým čtenářům kompaktní obraz romské hudby s ohledem na dějiny dané oblasti a její kulturní a geografické odlišnosti.

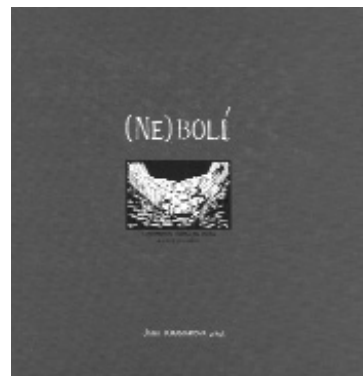
Na závěr si lze jen postesknout, nad omezenými finančními i personálními možnostmi. Velice užitečné a zajímavé by mohlo být CD (nebo videokazeta) s ukázkami amatérských hudebníků přímo z terénu, kteří se od profesionálů vychovaných pro světová pódia tolik liší.

Lukáš Houdek

Jana Kramářová a kol.
**(NE)BOLÍ. Vzpomínky Romů
na válku a život po válce**

Člověk v tísni, Praha 2005, 152 s.

Foto M. Šimáček a archivy pamětníků, linoryty P. Machalíkové

Téměř dva roky nahrávali dobrovolníci ze společnosti při ČT Člověk v tísni vzpomínky Romů na válku a snažili se tak pomoci lidem, kteří žádali o odškodnění za utrpení, která prožili během nacismu. Ze zhruba dvou a půl tisíce výpovědí vybrali editoři knihy vyprávění dvou manželských párů a čtyř jednotlivců, kteří v rozhvorech vzpomínají na své dětství na Slovensku, na hrozné zážitky z období války a také na nové poválečné začátky v Čechách.

Výpovědi pamětníků doplňuje úvod, ve kterém Jana Kramářová přibližuje čtenářům válečné poměry na Slovensku. Historická fakta jsou zde podložena citacemi z rozhovorů, ve kterých Romové vzpomínají na Hlinkovy gardy, na nařízení omezující volný pohyb, na skrývání v lesích a katastrofální podmínky v pracovních útvarech. Příchod do Čech pro ně znamenal obrovskou změnu. Pamětníci často vykreslují období komunismu ve světlých barvách, nikdo se nezmiňuje o negativním dopadu politiky asimilace. Jak vyplývá z citovaných výpovědí, dnes se Romové cítí být opět na okraji společnosti a mají strach z verbálních i fyzických útoků.

Z rozhovoru s Janou Kramářovou a Jakubem Steinerem se dovídáme podrobnosti o programech odškodnění obětí nacistického bezpráví i přímo o konkrétním, již uzavřeném projektu Člověka v tísni.

Zuzana Ramajzlová na začátku knihy píše: „*Chtěli jsme ukázat, že ‚rasové pronásledování‘ nebo ‚nucené skrývání‘ nejsou jen prázdná hesla z historických knih a úředních záznamů, ale že se za těmi slovy skrývají tisíce konkrétních lidských osudů.*“ Tento úkol kniha určitě splnila, protože nenabízí pouze rozhovory s neznámými, anonymními lidmi – každé vyprávění má i svého vypravěče, který se dívá čtenáři do očí prostřednictvím zdařilých fotografií Martina Šimáčka. Pozornost přitahují i staré fotografie z rodinných archivů pamětníků a na půvabu knize přidávají velmi hezké linoryty Pavly Machalíkové.

Knihy není příliš obsáhlá. Její největší předností je přehlednost a jednoduché, čtenáři dobře srozumitelné a přístupné vysvětlení historických faktů. Proto publikace poslouží jako dobrý úvod do problematiky pronásledování tzv. slovenských Romů za druhé světové války a jejich životě po ní.

Kristýna Frydryšková

Rastislav Rosinský

Čhvale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učniu.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Nitra, 2006, 263 s.

Monografia *Čhvale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učniu* je produktom edičného plánu Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre. Jej autorom je popredný slovenský pedagóg, dlhoročný vedecký pracovník Katedry rómskej kultúry, Rastislav Rosinský. Autor patrí k dôverným znalcom problematiky vzdelávania rómskych žiakov, čo sa pozitívne odrazilo aj na kvalite recenzovanej práce. Jeho monografia je podložená dlhoročným výskumom, ktorého výsledky sú v mnohých oblastiach obohatením modernej pedagogiky, no prinášajú aj námety na zamyslenie. Pozitívom je, že sa autor nevyhýba ani problematickým oblastiam, s ktorými sa učiteľ pri práci so žiakmi rómskeho pôvodu stretáva a nastoľuje problémy, ktoré iste vyvolajú mnohé polemiky a diskusie. Tak je to správne: diskusie a polemiky budú dôkazom, že práca má skutočne vedecký charakter, najmä ak je podložená tak serióznym a dlhodobým výskumom, ako je to v monografii R. Rosinského.

Samotná práca sa delí na úvod, záver a osem kapitol, ktoré nemajú rovnaký rozsah ani význam. Ťažiskovými, z hľadiska názvu a stanovených cieľov, sú kapitoly 5-8, v ktorých autor podrobne rozoberá súčasný vzdelávací systém, problematiku motivácie a jej dosahy na rómskych žiakov. Osobitný dôraz venuje, ako to už z názvu vyplýva, problematike motivácie rómskych žiakov k učniu, vplyvu motivácie na výkon, a vývinu motivácie detí školského veku k učniu. Veľmi cennými sú pasáže, ktoré sú výsledkom terénneho výskumu medzi rómskymi žiakmi. Autor na reprezentatívnej vzorke zisťoval intenzitu vzťahu rómskych žiakov v afektívnych, kognitívnych a efektových motívoch a úroveň motivácie k učniu z hľadiska ich veku a so zreteľom na ich kultúrno-geografickú diferenciáciu. Podnetnými sú aj výsledky výskumu motivácie k učniu z hľadiska intersexuálnych rozdielov rómskych žiakov. Práve v tejto časti prichádza autor k mnohým zaujímavým a často kontroverzným záverom. V mnohých prípadoch vzbudzuje dojem, že vstúpil na tenký ľad, no jeho výsledky sú podložené serióznym výskumom. Treba také vyzdvihnúť, že nič neprikrášľuje, nezamlčuje a výsledky podáva čitateľovi v takej podobe, ako ich po ukončení svojho výskumu vyhodnotil. Otvorene poukazuje na nedostatky, ktorých sa dopúšťa vzdelávací systém, čo sa iste nestretne len s porozumením. No ak chceme naozaj pomôcť rómskym žiakom v ich edukačnom snažení, je takéto, aj keď možno nepríjemné hodnotenie potrebné. A v tom treba vidieť hlavný prínos jeho práce.

Záverom len niekoľko kritických pripomienok. Na publikácii pôsobí rušivo jej vnútorné členenie. Viac ako polovica textu je venovaná problematike, ktorá je síce veľmi podnetná a v odbornej literatúre takmer nepreskúmaná ako rozbor vzdelávacieho systému Rómov, či vzťahov medzi majoritou a minoritou, či multikulturalizmu a interkultúrnej edukácii. Samotnej motivácii sa autor venuje až od strany 118. Asi by bolo vhodnejšie zvoliť iný názov monografie, ktorý by viac korešpondoval s inak veľmi podnetným obsahom. Taktiež je istým nedostatkom, ak sa všetky v texte

citované práce nedostali do zoznamu použitej literatúry, čo je však problémom skôr editora. Tieto drobné nedostatky však v žiadnom prípade nemôžu znížiť kvalitu predloženej monografie autora, ktorý sa veľmi významným spôsobom pokúša poodkryť mnohé dosiaľ neznáme a nepreskúmané problémy vzdelávania rómskych žiakov.

Karol Janas

Gheorghe Sarau
Cele mai iubite cantece rome.
E maj kamle rromane gila.
The Most Beloved Romany Songs.
(Nejoblíbenější romské písně)

Edirura Orientul Latin, Brašov, 2000, 186 s.

Zpěvník *E maj kamle rromane gila* vyšel v Brašově v roce 2000, autor však se sběrem písní začal o deset let dříve. Jak sám v úvodu knihy píše, měl během tohoto období příležitost setkávat se s Romy z celého světa. Písně slyšel především od romských intelektuálů a muzikantů na různých mezinárodních akcích a od svých romských žáků.¹ Z písní, které slýchal a zaznamenal, pak vybral ty, které jsou známé Romům po celém světě, jako například Loli phabaj, Nene còxa (Na-i man còxa), Ma cùmide má p-o drom! a samozřejmě nechybí ani romská hymna Gelem, gelem. K textu je přidán notový zápis, čímž se ve své době stává v Rumunsku toto dílo jedinečným. Úvodní slovo je v romštině, rumunštině a angličtině. Mezinárodní transkripce, v níž je text zaznamenán, je pak vysvětlena pouze pro rumunského čtenáře, tedy vzhledem k transkripci a výslovnosti rumunštiny. Na konci knihy jsou dodatky k jednotlivým písním, které jsou psány romsky. Autor vždy uvádí kdy, kde a od koho píseň slyšel a její překlad do rumunštiny. Kniha je podle Gheorhe Sarau určena především romským dětem, studentům a učitelům, ale obrací se i na všechny Romy a pomáhá jim znovu objevit krásu ať starých nebo novějších písní. Každá píseň je doplněna obrázkem s romským tématem, celkové grafické zpracování knihy však není příliš povedené.

Petra Dobruská

¹ Gheorghe Sarau je profesorem romštiny na Katedře orientálních jazyků v rámci Fakulty cizích jazyků a literatury na univerzitě v Bukurešti, publikoval slovníky a učebnice romštiny a zabývá se rozvojem vzdělávání Romů.

Ceija Stojka
Wir leben im Verborgenen
(Žijeme v utajení)
Picus Verlag, Wien 1988, 155 s.

Ceija Stojka (1933), dcera kočovných koňských handlířů, patří k předním osobnostem rakouských Romů. Proslavila se coby malíř – autodidakt a současně jako autorka dvou autobiografických knih. Její obrazy už byly k vidění na řadě souborných i samostatných výstav a editorka jejích knih, Karin Bergerová, o ní natočila celovečerní dokumentární film. Je sestrou zemřelého Karla Stojky (1931 – 2003), který si rovněž vydobyl věhlas jako výtvarník.

Původně kočovné rodině Stojků – Horváthů poskytl po zákazu kočování v roce 1939 útočiště přítel Sprach ve Vídni, který je nechal utábořit se na jeho dvoře. Přestože maringotku přestavěli na domek a otec a starší dcery šli do práce a Ceija nastoupila do školy, nepodařilo se jim uniknout pronásledování. V roce 1941 byl zatčen otec, který později zahynul v Dachau; v roce 1943 sebrali nacisté i Ceiju s maminkou a sourozenci, aby pak postupně prošli třemi koncentračními tábory. Většinu dospělého života se Ceija tento zážitek snažila vytěsnit, i když ona i sourozenci trpěli hrůznými nočními můrami, ve kterých je honili zuřiví esesáci. Teprve ve zralém věku se rozhodla k traumatu z nacistického věznění postavit čelem. *Wir leben im Verborgenen* (Žijeme v utajení) je výsledkem urgentní potřeby uchovat pro příští generace autentické zážitky z říše hrůzy, kterou si kromě pamětníků už dnes nikdo nedokáže představit. Bez ohledu na relativní nesdělitelnost táborových zkušeností Ceija krok za krokem popsala druhou světovou válku, tak jak ji vnímala ona a její rodina. Zachytila tehdy převažující dojmy a současně vydolovala z paměti podivuhodné podrobnosti, zrekonstruovala svůj příběh od zatčení až po osvobození a – jak sama říká – prožila Osvětim podruhé.

Kniha sestává ze dvou částí: v první, nazvané „Ist das die ganze Welt?“ (Je tohle celý svět?), vypráví autorka prostým a nesentimentálním jazykem osudy své rodiny postupně procházející tábory Osvětim – Březinka II, Ravensbrück a Bergen-Belsen. Ve druhé části čtenář pod titulem „Du darfst keine andere sein“ (Nesmíš být jiná) nalezne rozhovor editorky Bergerové s autorkou. Obě části jsou vzájemně komplementární a tvoří komplexní celek, který představuje předválečný život rakouských Lovarů, každodenní ne-život v lágrech i poválečné osudy rodiny dovedené až do současnosti. Spojení vypravování s rozhovorem přitom nepostrádá určitý filozofický přesah, který velmi dobře vystihují právě tituly obou částí.

Výrok „Je tohle celý svět?“ se vztahuje k pocitům vězňů v táborech, kterým po čase vzpomínky na předválečný stav věcí vybledly do té míry, až téměř uvěřili, že svět tam venku zanikl. I Ceija, která od svých deseti do dvanácti let

nezažila nic než bití, psychický teror, řepnou polévku, vši, úplavici a smrt nejbližších, se ptá maminky, zda je táborová realita tou jedinou. Také druhý název je citátem. Bergerová se autorky ptá, jak se rodině vůbec podařilo v nacistickém marasmu přežít. Ceija zmiňuje několik faktorů: především díky víře v Boha, který musí napravit nespravedlnost; dále díky silnému pudu sebezáchovy; po určitou dobu díky bratrovi Karlimu, který esesákům dělal pucfleka a z kantýny pašoval přeslazený čaj; a konečně díky tomu, co jí jednou řekla maminka. „Ty jsi ty, Ceijo, nesmíš být jiná, musíš vždycky dbát na to, aby sis uchovala nadání, kterým tě obdařil milostivý Bůh, abys mohla říct: ‚Já jsem já, co ode mne chceš?‘“¹ Maminčina rada Ceiju vnitřně posílila, takže už se nebála například sebrat kus chleba z kapsy mrtvého, aby sama mohla žít – využívala svých dovedností, jak nejlépe uměla.

Šedesát sedm stran vzpomínek se nese v podivně nepohnutém duchu. I tragédie velikosti úmrtí mladšího bratříčka predestinuje autorka tak přímočaře, za pomoci tak malého množství přívlastků, že by snad čtenář mohl podlehnout dojmu, že se jí minulost nedotýká. Opak je ale pravdou. Právě dokumentární, žurnalistický charakter vypravování lépe než cokoliv jiného svědčí o míře utrpení v lágrech. Smrt je zkrátka smrt a žádné další pentlení a ozřejmování nepotřebuje. I časté opakování některých obrátů, jako jsou „nablýskané holínky esesáků“ nebo „strašlivý smrad z komínů“ leccos vypovídá o síle dojmů, které se přeživším navždycky vtiskly do paměti.

Když se pak čtenář ve druhé části dočte, že Ceija svou knihu psala mezi vařením, uklízením a žehlením, bez jakýchkoliv předešlých zkušeností se psaním a za artikulovaného nesouhlasu sourozenců i svého partnera, žádné další indicie k pochopení strohosti textu nepotřebuje. Ceija Stojka nesedala ke kuchyňskému stolu, aby stvořila velkou literaturu; v osobní rovině se potřebovala vypořádat s minulostí, a v té obecné musela vypovědět, jaké to tenkrát v lágrech bylo, aby i dnešní mladí lidé pochopili, že číslo vytetované na předloktí mnoha Romů nemá nic společného s číslem jejich telefonu domů.

Karolína Ryvolová

1 „Du bist du, Ceija, du darfst keine andere sein, du mußt immer schauen, daß du deine Art, die dir der liebe Gott gegeben hat, behältst, und daß du sagsts: Ich bin ich, was willst du von mir?“ *Wir Leben im Verborgenen*, str. 108

Martin Šmaus
Nejbližší česká exotika
Děvčátko, rozdělej ohníček.
Na cikňi na bari, čarav tro vodori.
Euromedia Group – Knižní klub, 2005, 256 s.

Knihy odrážejí realitu. Proto je přece čteme. Text odráží *realitu* autorova smýšlení o verzích světa a proniká k podstatě věcí z *reality* jeho světů. Ani jedno není míň, především ale ani jedno nesmí být zaměňováno za druhé.

Česká literatura nemá moc úspěšně odvyprávěných příběhů ze života Romů. Převažující pohled na tuto minoritu je postižen tím, že Češi si dosud nezvykli uvažovat o Romech stejně jako o sobě samých. Cikáni, loupežníci, krysaři a věštcí tvoří vydělenou skupinu, *ty Jiné*. A za této situace zaujímají autoři v podstatě vždy jeden ze dvou postojů: Buď je romská jinakost nepříjemným faktem a podle autorů ji provází nepřípustivost, kriminalita, hloupost, přiznivnictví a podobně. Anebo se k těm *Jiným* vzhlíží s obdivem pro jejich svobodu, nesvázanou starostmi o zítřek, emocionalitu a muzikálnost. Nepříjemné charakteristiky uvedené výše se pak tolerují s bohémským nadhledem, případně s mírnou, shovívavou ironií. Romové jsou pro nás každopádně „dětmi z hliněné vesnice“ a (etnicky) čeští vypravěči jejich podstatu neumějí nahlédnout jako svoji vlastní. Cikán je nejbližší česká exotika. Česká literatura ji miluje, nebo jí leze na nervy.

Martin Šmaus (*1965) vydal s velkým ohlasem prvotinu *Děvčátko, rozdělej ohníček (Na cikňi na bari, čarav tro vodori)*. Příběh se opírá o množství věrohodných detailů, nezkráceně podaných faktů z romské historie a etnografie. Autor má zjevně vlastní zkušenost s tématem i prostředím, ale určitě i studoval a zpracovával si svoje rešerše. Téma pro něj není žádnou narychlo exploatovanou „palčivou otázkou“ ze současnosti, jak ji předvedla například ČT v pokračování seriálu *Nemocnice na kraji města*. Šmaus si tróufne uvádět celé věty ve správné transkripci slovenské romštiny. V epické šíři románu, kde hlavní hrdina Andrejko pendluje mezi východním koncem Slovenska, Prahou, Ostravou a Plzní, se vypravěč neztrácí ani v konkrétně viděných lokálních detailech.

A přes všechno toto konkrétní vidění je tu opět stereotyp „dětí z hliněné vesnice“. Pokud se Šmaus drží věčné roviny, děje nebo popisu, je vše v pořádku. Přináší to do textu řadu autentických, často drsných příhod, které velmi oslovily recenzenty a porotce cen Magnesia Litera. Když se ale autor vydá na pole atmosféry, citů a lidského porozumění, vychází mu Praha jako z parodie na turistického průvodce mysteriózní metropolí. A je to snad sama „romská mentalita“, která v jeho románu tak otravně často *pláče do houslí* a vyznačuje se především tzv. dědictvím krve. Andrejkův život má být symptomatickým romským osudem 20. století. Víne se mezi umouněným pražským Žižkovem, hornickou dřinou a přírodou česko-polsko-ukrajinského pomezí. Ta je opět otravně často *čarokrásná*.

Osud Andrejka je zápasem o nalezení vlastního místa v životě. Zatímco ale vypravěč sleduje boj Andrejka o vlastní identitu, čtenáři sledují takticky špatně rozehraný zápas vypravěče s pojetím romství a s patosem. Patos k *těm Jiným* tak nějak patří. Zmiňovaná „realita“ autorova vidění Roma jako někoho, kdo je díky dědictví své kultury, a především biologickému dědictví krve diametrálně odlišný, přebíjí možnost přiznání společné podstaty různých etnik.

Například Petra Hůlová dokázala charakter v exotickém mongolském prostředí pojmut jako životy stejných lidí, žijících jen v jiném kulturním prostředí (*Paměť mojí babičce*, Torst 2002). S bližší romskou tematikou se to zatím českým spisovatelům nedaří. Exotika nebo klišovitý patos zůstávají hlavními výsledky české literatury na tomto poli i po vydání knihy Martina Šmause.

Pavel Sladký

Bhágíráthprasád Tripáthí „Vágís Śástrí“

Romá (Rám ke vañśadṣ) jájavar logoñ kí džipsí-bháśá. Bháśátáttvik vivečan.

Romové (potomci Rámovi): Cikánština, jazyk kočovného lidu.

Jazykozpytné pojednání.

Váránasí 2005 (1986), 147 s.

Romština jako indický jazyk se do povědomí indických lingvistů dostává teprve v sedmdesátých letech minulého století, kdy W. Rishi publikuje své studie o evropské romštině a vydává také malý srovnávací slovník romštiny a některých indických a evropských jazyků. Snad jen díky Rishimu mohla vzniknout zde anotovaná studie. Její autor je lingvista Bhágíráthprasád Tripáthí, přezdívaný „Vágís Śástrí“ („Pán Řeči“), ze Sanskrtské Univerzity v Benáresu, předmluvu k ní napsal významný srovnávací lingvista Satjasvarúp Mišra, který dlouhá léta působil jako profesor lingvistiky na Hindu University v Benáresu.

Jak je z hindského názvu publikace patrné, autor považuje nositele popisovaného jazyka za potomky mytického Rámy („*Rám ke vañśadṣ*“), a zároveň za „kočovné lidi“ („*jájavar log*“), kteří se rozšířili po celém světě.

V úvodní části se autor dost stručně zmiňuje o evropských badatelích v oblasti romistiky a romštiny. Jde hlavně o první objevy tohoto etnika na evropském kontinentě a indický původ jazyka. Dále autor pojednává o příbuznosti Romů a romštiny a některých západoindických etnik a jazyků. Domnívá se, že Romové mohou pocházet právě z této oblasti Indie, neboť vidí dost jazykových podobností mezi romštinou na jedné straně, a rádžasthánštinou, gudžarátštinou, sindhštinou a pañdžábštinou na straně druhé. Jako možný původ etnonyma Rom uvádí zeměpisný název *Ráma*, který se údajně vyskytuje v některých puránách (Kúmapurána, Višnupurána). Předpokládá, že se název mohl přenést i na obyvatele toho kraje nebo města (*džanapada*). Bližší lokalizaci se však nevěnuje. Hned na začátku ovšem vylučuje dardský (afghánský) původ romštiny, opíraje se o fonologické rysy jazyka.

Kniha je dále rozdělena do čtyř hlavních oddílů a má také hned pět dodatků věnovaných převážně lexikální a frazeologické stránce jazyka.

V prvním oddílu o místu původu romského etnika a romštiny („*Džipsí džáti aur bháśá ká udgam sthán*“, s. 1- 6), odvolává se na výzkumy evropských badatelů, autor konstatuje, že původ evropské romštiny je indický. Zde se obsah tohoto oddílu částečně opakuje a kryje s úvodní částí a s navazujícím oddílem druhým. Autor shledává, že romštině je ze všech jazyků nejbližší sanskr. V Evropě se údajně vyskytuje přes šedesát jmen tohoto etnika. Všechna se odvozují hlavně od dvou pojmenování: 1. cigan/Zigeuner (cikán) a 2. gypsy/gypti/ gi(p)tání („Egyptá- né“). To druhé poukazuje na migrační směry Romů z Indie přes Egypt do Evropy, konstatuje Tripáthí.

V druhém oddílu autor pojednává o historii a místě dalšího vývoje a formování romského etnika („*Itihás aur st-hiti ká paričajátmak nirúpan*“, s. 7 – 20), kde navazuje na předchozí oddíl a konstatuje, že romština neztratila svou indickou identitu, neboť její slovní zásoba se z větší části nezměnila a lze ji porovnávat se slovní zásobou indických jazyků. K lexikálnímu ovlivňování romštiny došlo až v Evropě, kde bylo Romům údajně vnuceno křesťanství a spolu s ním i nový způsob života. To pak vedlo k přejímání slov a k jazykovému míšení. V tomto oddíle autor také sleduje vývoj romistiky v Evropě počínaje Franzem Boppem, zmiňuje se o filozofích jako jsou Bonaventura Vulcanius, Franz Karl Alter, Antonín Jaroslav Puchmayer (dosl. *Entan Džarosláv Pučmejar*), G. Louis Domeny de Rienzi, Volney, Alexandros Paspatis, J. Kochanowski aj., jejichž dílo a zásluhy v dalším vědeckém bádání o romštině rozebírá. Jak je patrné, vychází ze starší literatury, pocházející převážně z 19. století, a jako hlavní zdroj mu zřejmě slouží Paspatis. O tom svědčí četné poznámky o jazyce, jakož i slovní zásoba „Turecké říše“ uvedená v příloze.

Třetí oddíl je věnován srovnání romského hláskosloví s hláskoslovím sanskrtu a jiných indických jazyků („*Džipsí bhášá ká tulnátmak dhvanivivečan*“, s. 21 – 30). Autor zde vychází z hláskoslovného vývoje a vysvětluje mnohé paralelismy. Hláskoslovný vývoj vysvětluje systematicky, po jednotlivých hláskách. Poněkud neobvyklým se však zdá výskyt aspirované znělé dentály /gh/ v uváděných příkladech, např. s. 25: *ghelav* („hrát na hudební nástroj“, což je asi záměna za *gilav* „zpívat“), *ghenav* (místo *ginav*, „počítat“) atd.

Nejrozsáhlejší je čtvrtý oddíl neboli pojednání o mluvnici („*Vjákaránátmak vivečan*“, s. 31 – 80). Zde autor, který sám aktivně romštinu neovládá, předestírá popisnou mluvnici, zkompilevanou na základě popisů převzatých od evropských autorů 19. století. V gramatických tabulkách skloňování a časování jsou četné nepřesnosti, ke kterým došlo z toho důvodu, že německé [j] autor přepisuje do písma dévanágarí jako /dž/, což vzniklo z neinformovanosti a pod vlivem anglického úzu, kde se /j/ čte jako /dž/. Tak např. na s. 36 v skloňování paradigmatu *čiriklo* („pták“) Puchmayer zaznamenal palatálu /č/ poněkud odlišnou grafikou jako /kʃ/ : *kʃiriklo* a Tripáthí toto /j/ převádí ve všech pádech jako /dž/: *kdžiriklo*, *kdžirikles*, *kdžirikleja*, *kdžirikleske*, *kdžiriklestar*, *kdžiriklekh*, *kdžirikleskero*; *pl. kdžirikle*, *kdžiriklen*, *kdžiriklale*, *kdžirikleng*, *kdžiriklendar*, *kdžiriklens*, *kdžiriklengero*.

V této morfologické části věnuje autor dost místa i teoretickému výkladu jednotlivých gramatických kategorií a jejich funkční strážce.

Druhou část knihy tvoří přílohy (s. 81 – 147), které zabírají téměř tolik místa, co historický úvod, fonologie a morfologie dohromady. První přílohu tvoří již zmíněná romská lexika v Turecké říši (s. 81 – 116), která jsou vyložena etymologicky. Jedná se o slova indického původu, která autor uvádí souběžně se sanskrtskými kořeny. Velmi zajímavá je příloha č. 2. Romské fráze a věty („*Džipsí vakjávalí*“, 117 – 127), použitelné pro základní konverzaci té doby. Dvoustránkový slovník romských kořenů se sanskrtskými paralelami je uveden na s. 128 – 129. Dále autor porovnává slovní zásobu evropských Romů s *bundelštinou*, která je pravděpodobně jeho mateřštinou (s. 130 – 131). Soubor příloh končí rejstříky jmen významných romistů, místních názvů, jazyků a odborných jazykovědných termínů. Kromě seznamu použité literatury na samém konci publikace nacházíme také bio-bibliografické údaje o autorovi.

O této publikaci lze na závěr stručně zkonstatovat, že se nejedná pouze o synchronní popis romštiny, nýbrž i o uvedení do výzkumu romštiny, hlavně v jejích počátcích, a pojednání o vývoji tohoto jazyka i porovnání s jinými indickými jazyky. Ačkoliv je tento popis proveden pouze na základě sekundárních zdrojů (starší evropské literatury v angličtině a němčině) a ačkoliv je omezen jen na určitý dialekt, přece je zajímavé sledovat, jak indický lingvista nahlíží na strukturu tohoto novindického jazyka, kterým se mluví pouze mimo Indii.

Svetislav Kostić

„Romové žijou život normálních lidí...“

Indián a sestřička Dana Wlodarczyka

Indián a sestřička. Režie: Dan Wlodarczyk, scénář: Jan Stehlík, ČT 2006, 88 min

V rámci Febiofestu 2006 se odehrála premiéra českého filmu Dana Wlodarczyka *Indián a sestřička*. Jádrem fabule je variace na Romea a Julii: Marie (Denisa Demeterová) je Romka, František (Tomáš Masopust) dělník na pile a tzv. Euroindián, tedy člověk, kterému učaroval svět domorodých obyvatel severní Ameriky. Ona má závazky vůči movitému příteli, plánujícímu budoucnost (Mirek Kotlár), jež se jí líbí čím dál méně. On žije v maloměstském prostředí s předsudky a omezenými obzory. Vztahy mezi přáteli a rodinou obou milenců vyhroutí útok Martinina bratra Tibora (Koloman Baláž): chce nového nápadníka násilím zastrašit, ale těžce zraní jednoho z kamarádů, který Františkovi přišel na pomoc.

Indián a sestřička nepřináší českému filmu ani nový vizuální styl, ani narativní techniku: Dan Wlodarczyk odkazuje k jednomu z nejklašičtějších příběhů a o situaci současného evropského filmu smýšlí takto: *„Ještě v 60. letech si mohla avantgarda (nová vlna) dovolit destruovat narativní jazyk a pomocí té destrukce ukazovat společenskou lež. My jsme dnes v jiné situaci. Jazyk byl rozmetán a my se snažíme dávat dohromady věty, aby vůbec dávaly smysl.“* Zásadní je tematika: příběh se odehrává na chudším, nikoli však deklasovaném nebo radikalizovaném venkově a týká se minorit, což obojí pojednává seriózně, lépe řečeno samozřejmě. Ocítáme se v prostoru filmového vyloučení.

Pro režiséra je *Indián a sestřička* debutem na poli celovečerního hraného filmu, dosud točil dokumenty, videoklipy a reklamy. Dan Wlodarczyk, absolvent FAMU, spolužák a kamarád Jana Hřebejka, se vydal poněkud méně konformní cestou a musel překousnout více než stísněné produkční podmínky, které se na výsledku bohužel podepsaly. Film měl slabý ohlas, což je škoda, protože ve vztahu k tématu vykazuje poctivou přípravu, ve zpracování neokázalost a v celkovém vyznění ojedinělou nepředsudečnost. (Snímek naštěstí podpořili dramaturgové obou velkých českých festivalů, po Febiofestu se film promítal i ve vedlejší soutěži MFF Karlovy Vary „Na východ od Západu“.) Ve věrohodné zápletce jsou postavy motivovány nejen etnický, v případě Marie jde např. také o ženskou emancipaci a první zásadní dospělá rozhodnutí, v případě Františka o fungování mladého člověka mezi stereotypy a v partě kamarádů. Rodina, parta a maloměstská společnost jsou základní společenské jednotky, které skrze „indiánský kmen“ Frantových kamarádů odkazují k dalším modelům společenské kooperace a k jejich fatální důležitosti. Komplikovanou síť vztahů utvářejí společenské statuty různého druhu, což film přibližuje nezjednodušené mimofilmové zkušenosti. Sama Denisa Demeterová na filmu oceňuje civilní zobrazení Romů: *„Mně se na našem filmu líbí to, že ukazuje, jak Romové žijou život normálních lidí. Že jen netančí a nehrají na hudební nástroje, že pracují a nežijí jen ze sociálních dávek.“*

Kromě autentičnosti a nepředsudečnosti vyniká film decentním humorem, který neuráží, ale není zbaven kritického ostnu. Ironie míří různými směry, Romové rozhodně nejsou jejím výsostným cílem. Spíše naopak, soused tramp-pravičák nebo indián-čistič bazénů jsou vděčnějšími objekty. Velmi zajímavé je vedení neherců, kterých se ve filmu podle slov režiséra objevuje 40%. (Ostatně, *Indián a sestřička* je první filmovou zkušeností i pro představitelku hlavní hrdinky, Denisu Demeterovou). Nejlépe vynívají výrazově pasivnější vedlejší postavy jako je Mariin otec (Ladislav Goral). V dalších rolích, kde bylo zapotřebí aktivnějšího a emocionálnějšího vystupování, úroveň herectví kolísá: v některých situacích se „naturšičci“ cítili dobře, v jiných ne.

Je zjevné, že kdyby měl štáb dostatek peněz a času, některé scény by přetočil nebo lépe nazkoušel. Přesto Włodarczykův štáb dokázal, že při pečlivé práci (především scénáristické) lze sehnat dostatek vhodných představitelů romských rolí. V chystaném Romingu Jiřího Vejdělky mají hlavní romské role ztvárnit mj. Marián Labuda a Boleslav Polívka. Myslím, že výsledku se lze obávat podstatně víc.

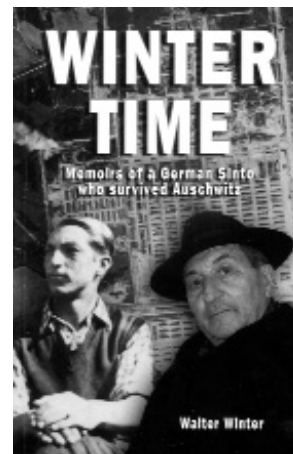
Pavel Sladký

Walter Winter

**Winter Time – Memoirs of a German Sinto
who survived Auschwitz**

(Zimní/Winterův čas – paměti německého Sinta,
jenž přežil Osvětim)

Hertfordshire: University of Hertfordshire Press 2004, 179 s.

V několika málo uplynulých letech vyšla celá řada autentických životopisných vyprávění Sintů, vyprávění různých rozsahů, ale nesporné kvality. V osmdesátých letech začala s publikací Philomena Franzová, nedávno se přidali Angela Reinhardtová a Ewald Hanstein, sourozenci Lolo a Märza Reinhardtovi a v Rakousku trojgenerační trio žen Rosy Winterové a Gitty a Nicolý Martlové. Klíčovým pojítkem všech těchto knih je období holocaustu, který všichni autoři naštěstí přežili, ale který na jejich životech zanechal hluboké stopy. Svým svědectvím dokreslují a oživují historicky dokumentovanou skutečnost, o jejíž společenské uznání – totiž že hitlerovská genocida byla namířena i do řad jiných menšin, zde hlavně sintsko-romské – usilovaly sintske organizace už dávno. Memoráty příslušníků jiných romských skupin a z okupovaných území (např. české Romky Karoliny Kozákové a moravské romky Eliny Machálkové, nebo Lovárky Ceiji Stojkové¹ z Rakouska) dodávají této pravdě velmi široký rozměr.

Recenzovaná kniha je překladem německé předlohy zveřejněným v roce 1999 pod stejným titulem (*Winter Zeit – Erinnerungen eines deutschen Sinto, der Auschwitz überlebt hat*).² Impulsem pro její vznik byly čtyři (později převyprávěné) rozhovory, které s Walterem Winterem natočili v letech 1991-1993 a později v roce 1998 historici Thomas W. Neumann a Michael Zimmermann. Tato metodologie zajisté nebyla na úkor kvality či přesnosti, možná i naopak: Zprostředkování umožnilo přirozený a málo stylizovaný způsob podání a živý a poutavý styl. Historicky vzdělaným zapisovatelům příběhu Waltera Wintera vděčíme také za zasazení příběhu do toho, co historická věda o jednotlivých postřezích zjistila z jiných pramenů. Kromě velice podrobného poznámkového aparátu připojili organizační schéma funkcí zavedených v koncentračních táborech, chronologii pronásledování Sintů a Romů během nacismu, přehled obecné historie Sintů a Romů před nástupem nacistů k moci a po jejich svržení a vysvětlivky k použitým termínům.

Způsobem vzniku se kniha neliší od dalších zmíněných publikací, za jejichž existenci a zprostředkování vděčíme osvětleným lidem, kteří poznali význam a přínos těchto silných příběhů pro celou německou i evropskou společ-

1 Viz anotace v tomto čísle RDŽ, pozn. red.

2 Hamburg: Ergebnisse-Verlag, ISBN 3-87916-50-3.

nost. Český mluvící konzument nemůže nemyslet na autobiografii Ilony Lackové či na kratší memorátové útvary na stránkách časopisů *Romano nevo lil*, *Romano džaniben*, *Romano Hangos*, o více či méně rozsáhlých knižních podnicích Mileny Hübschmannové, Ctibora Nečase nebo Jany Kramářové ani nemluvě.

Životním prostorem a pozadím vyprávění Waltera Wintera je zpočátku severní Německo. Kniha začíná vzpomínkami Waltera Wintera na jeho nejmladší léta, kdy rodina žila v malém domku a živila se zemědělstvím a obchodováním s koňmi v přímořské oblasti poblíž německých Brém. V roce 1927 vymění otec půdu a dům za koně a vůz a vydá se s manželkou a devíti dětmi na cestu. Pro mladého Waltera vyniká doba tím, že spolu s bratrem byli žádanými fotbalovými hráči. Závažnost hrozby nastupujícího Hitlerova režimu pozná Walterův otec hned. Rozhodne se, že chce splynout s majoritou, opět se usadí a živí se provozem střelnice na pouti.

Plnoletý Walter je 1.1.1940 povolán do Wehrmachtu, k námořnictvu. Na rozdíl od jiných – z důvodu své etnické příslušnosti – nikdy nepovyšuje, a po neúspěšné stížnosti v armádě skončí. Hned po návratu domů jsou spolu s bratrem zatčeni a odvezeni do Osvětimi. Tím začíná stěžejní a nejrozsáhlejší část knihy. Po počátečním šoku z podmínek v táboře se Walter (a spolu s ním i čtenář) i v takovém prostoru zabydlují. K běžným paradoxům patří fotbalový mač mezi vězni a členy SS, anebo pohřeb, kde esesák brečí při hudebním doprovodu Sintů. Všelidské obyčejné činnosti se odehrávají na pozadí atmosféry opatrnosti vůči kolaborantům, onemocnění nejbližších tyfem, sadistických projevů mocných, kolektivních trestů včetně „trestné“ vraždy, ale i zoufalého odporu.

Osvětim se však našťěstí nestala Winterovou poslední stanicí. Jako bývalý voják je ke konci války přemístěn do mužského tábora nucených prací v Ravensbrücku, kde ho zastihne zpráva jedné Sintky o úmrtí jeho ženy s novorozeným dítětem. Dozví se také o bratrově nucené sterilizaci. Následuje převoz do koncentračního tábora Sachsenhausen. Odtamtud je v posledních válečných týdnech přímo nasazen jako voják na ruské obranné frontě v Podolí, kde je po několika bojových zážitcích zraněn a konečně se dožije německé porážky. „*Člověče, jak jsi jen tohleto všechno dokázal přežít?*“ (s. 110)

Díky Bohu přežili i oba Waltrovi rodiče. Poválečné období je chaotické v celé zemi, obzvlášť pak pro Walterovu rodinu a jeho národ. Nejistota panuje i v mezilidských vztazích, život se neobejde bez konfrontace s postavami s nacistickou minulostí. Všudypřítomná denacifikace je toho jen zjevným příkladem. Po návratu se Walter připojí k cirkusu, kde provozuje stánek se zmrzlinou.

Kniha je protkána drobnými a zajímavými poznámkami o sintských či obecně romských zvycích a vztazích s místními Němci – kladnými i zápornými – a jejich proměnách po nástupu fašistů. Etnograficky zajímavý je např. zákaz obchodování s židovským koňským řezníkem nebo okamžik v koncentračním táboře, kdy na sebe Waltrův bratr vezme trest za čin spáchaný sestrou. Tak jako každý velký vypravěč, i Walter Winter si libuje v přehánění tam, kde se může spoléhat na zdravý úsudek čtenáře-posluchače. Podrobně a realisticky pak popisuje život v koncentračních táborech a neustálý zápas o drobné vylepšení situace ohledně jídla a ošacení prostřednictvím výměnných obchodů. Podává obraz o vnitřní organizaci táborů a diferencované postřehy o chování personálu a spoluvězňů. „Mezi vězni [cikánského tábora] nebyly národnostní bariéry. Vycházeli jsme spolu, ať už Poláci, Ukrajinci, Francouzi, Belgičané či Holanďané.“ Okruh pozorování rozšiřuje i na dění v okolí cikánského tábora, na příjezd transportů, převážení mrtvol, na úkony okolo zplynování.

Člověka zvyklého na Osvětim coby symbol absolutního zla zaskočí Winterův místy velmi střizlivý tón, který většinou neobsahuje výrazy zděšení, hrůzy, strachu. Nelibuje si v mentorování ani nepranýruje ani nemoralizuje. Nemá potřebu navazovat na obecná klišé, protože sám byl svědkem mnohem komplexnější reality. Jakožto přímá oběť je

také prost podezření, že by chtěl cokoli zlehčovat. Přesto, anebo právě proto čtenář ani chvilku nepochybuje, co je dobré a co zlé. Emoce přenechává Winter čtenáři, a v konečném důsledku je to právě jeho až technická dikce, která poskytuje příležitost se předloženým událostem stavět čelem bez manipulace a sám pro sebe se snažit uchopit přítomnost „absolutního zla“. Skličující atmosféra na jiných místech vyplývá zase spíše než z věcného líčení ze samotného situačního paradoxu – viz například výše zmíněný fotbalový zápas vězňů proti esesákům.

Obtížnou uchopitelnost reality tábora potvrzuje sám Winter slovy: „[Co se čte v knihách,] je správné, pravdivé, ale pocity a strach se z nich nedají vyčíst. Jsou věci, kterým lidé neporozumí ani náznakem. ... I jiní trpěli ve válce. I vojáci, ale ti mají zbraně a svobodu... My v lágrech jsme byli donuceni přijmout všechno, byli jsme naprosto bezmocní. A pak tu bylo to ponižování pro náš tzv. rasový původ.“

V rámci celkové zdrženlivosti působí několik málo autorových hodnocení silně, a je bez pochyb, že události opravdu citově prožívá. Na konci války vzpomíná: „Dodnes nedokážu pochopit, jak byli esesáci schopni střílet na lidi jako na zvířata.“ Walterova sestra jde ve své skepsi ještě dál: „Tyto lidi není možné nijak změnit?“

Naopak sám Winter pozoruje proměnu opačným směrem, když se z poměrně vstřícného vedoucího tábora (Rapportführer) po ztrátě obou synů ve válce stane nekompromisní hlídač. Obecně dokládají trefné postřehy Waltera Wintera jemu vlastní empatické vnímání. To se prokáže například při setkání s esesákem, který má potřebu mu sdělit své postoje vůči předchozím událostem a mezi řádky ho žádá o slova odpuštění: „Upřímně tomu věřím, že neměl co do činění s koncentračními tábory..., nicméně jsem si své pocity nechal pro sebe.“

Motivaci pro svoji výpověď odhalí Walter Winter až v samém závěru knihy: „Můžu za to já? Mohou za to rodiče? Bojím se hlavně toho, že pravicoví extrémisté, nacisté budou mít znovu navrch. Z toho je mi špatně. Tato kniha je vyjádřením mého odporu vůči takovému vývoji. Žádný Sinto, žádný člověk by už neměl projít tím, co jsme protrpěli my.“

Peter Wagner

Tři talíře

Šestkrát nic na třech talířích

Kde jedni budují svá sídla a defilují před svými veliteli, pohybují se jiní stranou doporučených cest a místo reflektů a koberců jim stačí čisté nebe nad hlavou a tráva pod nohama. Jít vlastní cestou znamená také držet se svých tradic, umět chodit tak jako tančit, zpívat a hrát tak jako si povídat. Kolik rozhodnutí a svobodných kroků je však zapotřebí k naplnění této jednoduché věty! Pro ty, kterým se stala životní potřebou, jsou podobné schopnosti a návyky často jediným způsobem přežití v dnešním světě. Prošli jím a poznali ho zblízka jako málokdo z jejich okolí. Nezavinili války, nestavěli koncentrační tábory pro jiné a nepoškodili své životní prostředí v takovém rozsahu, jako to umíme my, jejich „věčná“ protistrana. Nežijí pro sotva dosažitelné cíle, ale svůj život prožívají na cestě, která k těmto cílům může jednou vést.

K takovým lidem patří i Alfred Ullrich, vystavující od 14. 7. do 22. 9. 2006 své grafické práce v brněnském Muzeu Romské kultury. *Šestkrát nic na třech talířích* není jen pouhý název výstavy, ale také prožitá skutečnost. Pochází po matce z rodiny rakouských Sintů a žije od osmdesátých let v Německu. Slýchal tuto větu od své matky už jako dítě, když nebylo co jíst. Přežila jako jedna z mála nacistickou genocidu v koncentračních táborech a po ukončení války se rozhodla probíjet nepochopením svého okolí sama na vlastní pěst. Pohyb z místa na místo v kočovném voze je akt svobodného jednání, a také příležitost poznat okolní společnost z mnoha úhlů pohledu. Přísloví *kaj but džene, odoj zor* (kde je více lidí, tam větší síla) platí pro Romy a Sinty o to víc, než v kterémkoliv jiném jazyce. Působí jako hnací síla při hledání sebe sama a může být i motivem pro další výtvarné nebo textové zpracování. Spát na seně pod „holým nebem“ ve voze bez plachty je jistě zážitkem, který žádná privilegia technické civilizace nenahradí. Tvrdý život ze dne na den dává člověku nejen schopnost vyjít s minimem svých potřeb, ale i vnitřní jistotu. *So tut o Del na Del, oda tuke na kempel* (co ti Bůh nedal, nepotřebuješ), říkají Romové. Technika hlubotiskového mědirytu je vhodná pro záznam pocitů a zkušeností takového druhu. Jde o básnickou parafrázi do-
teku, vzájemného přiblížování se a úniků, náhledy do hraničního území světa *bílých* a *černých*, těch, co jsou *nahoře* a *dole*, o průnik krajinami hluku a ticha, o pohyb a setrvání na místě. Na své cestě od lyrické abstrakce ke konkrétní poezii se pokouší otevírat dveře tam, kde se asociace podobných spojení obvykle málo očekávají. V grafickém rozvedení se tak prolínají „hladké“ plochy odpovídající prostorům vnějšího, viděného světa, s jeho barevnými a tvarovými reflexemi v podobě nárazů, vrypů, záseků a drobných explozí, vyvolaných často vzpomínkami na traumatické zážitky z mládí. Jako autodidakt překvapuje autor vystaveného cyklu nejen vyhraněností svého pohledu na naši civilizaci, ale i grafickou virtuozitou. Kompoziční skladba je postavena na symbolické řeči tvarových

prvků jako svědectví prožité minulosti. Nedosažitelnost hranic vzdálených světů je jen zdánlivá a ve hře o nás samé se posouvá spolu s námi z místa na místo. Zatímco stav povrchových struktur vyplňujících naše životní prostředí svědčí o jeho permanentní zranitelnosti, tušíme někde na jejich pozadí i vlastní odhodlání nesmířit se s osudem pasivního pozorovatele, kterému člověk vlivem svého zařazení ve společnosti často podléhá. Alfred Ullrich nepatří k těm, kterým se připisují body na společenském žebříčku, už jen proto, že patří k favorizovanému typu občana většinové společnosti. Pro získání našich sympatií mu stačí umění přiblížit se k nám současně a téměř neslyšitelně ze všech stran.

Roman Erben

Romano džaniben – jevend 2006 Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Tato publikace vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT 0021620825
“Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor”

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy pro rok 2006

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětím holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3, tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Obálka: Medvěďárka. leták z Augsburgu z 16. století
Převzato z: Hampe, Theodor: Die fahrenden Leute. (*Kočovní lidé*), Lipsko 1902.
Cit. in: Gronemeyer, s. 57 (viz článek)

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.